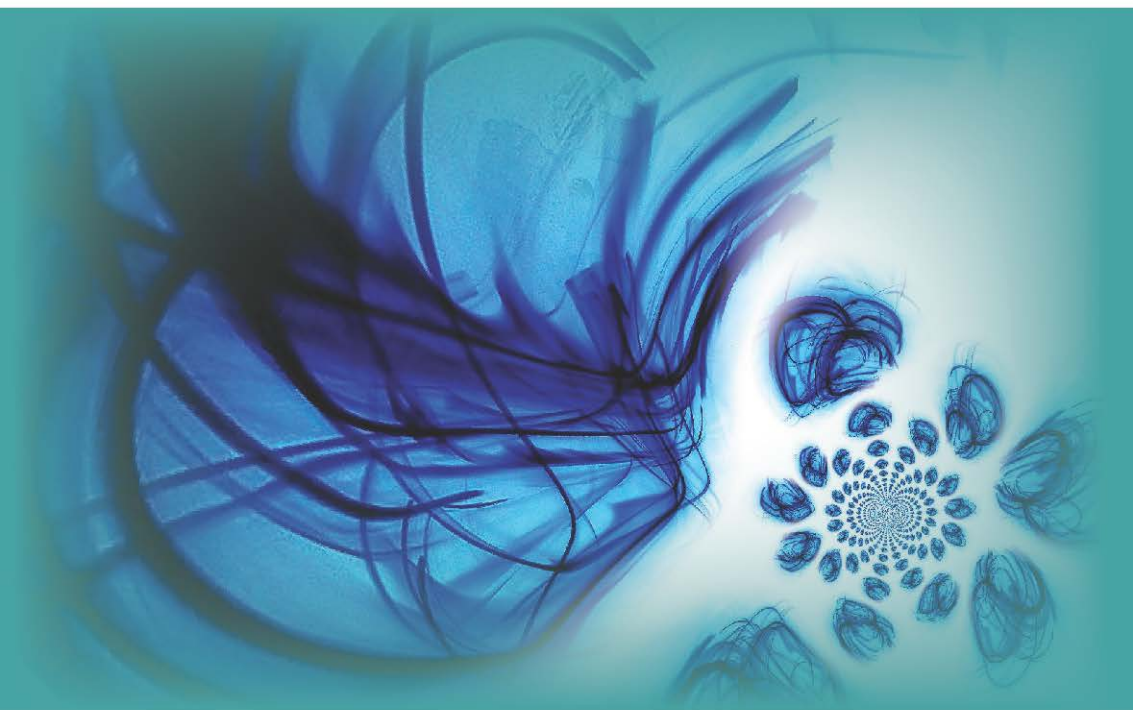

Biztonsági komplexumok

A biztonság empirikus elemzésének alapjai

MARTON PÉTER

Biztonsági komplexumok

A BIZTONSÁG EMPIRIKUS ELEMZÉSÉNEK ALAPJAI

Marton Péter

Biztonsági komplexumok

A biztonság empirikus elemzésének alapjai

Budapest, 2019

MARTON Péter

„A Budapesti Corvinus Egyetem és a Magyar Nemzeti Bank
együttműködési megállapodása keretében támogatott mű.”

ISBN 978-963-503-766-7
ISBN 978-963-503-767-4

Kiadó: Budapesti Corvinus Egyetem

Nyomdai kivitelezés: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Kovács János ügyvezető igazgató

TARTALOMJEGYZÉK

Biztonsági komplexumok: A biztonság empirikus elemzésének alapjai	
Bevezetés.....	7
 1. A konstruktivista és a kritikai szemléletet meghaladó	
biztonságelemzés kihívása	
Bevezetés.....	9
A konstruktivista és a kritikai szemléletet szükségessége és alapvető	
hozzáadott érke.....	9
A szubjektivitás elkerülhetetlen jelenlétéről.....	11
Az államcentrikus szemlélet mint hatalmi szubjektivitás.....	14
Összegzés.....	16
 2. A biztonság empirikus elemzésének újragondolása	
Bevezetés.....	17
Az alapvető elemzési területek és a térbeliség ezekhez kapcsolódó	
domináns mintázatai Buzanék szerint.....	17
A biztonsági komplexumok fogalma: Buzanék elgondolása a	
biztonság térbeliségéről mint regionalitásról.....	20
A biztonsági komplexumok Buzanék-féle elgondolásának alapvető	
bírálat.....	26
Vakfolt a katonai komplexummal kapcsolatos vizsgálódásban:	
A szektorközi kapcsolatok kérdése.....	31
Bírálat a katonai szektoron túlra tekintve.....	33
A kérdésspecifikus megközelítés szükségessége.....	35
Összegzés.....	36
 3. A kérdésspecifikus biztonsági komplexumok elemzése	
Bevezetés.....	37
A kettős episztemológiai megközelítés alapjai és	
implikációi a biztonsági komplexumok esetében.....	37
A biztonsági komplexumok elemzése során használható részfogalmak.....	40
A fenyegetéskomplexum térbeli szerkezete.....	43
II. A fenyegetéskomplexum okozati jellemzői.....	44
III. A biztonságiasítási komplexum társadalmi szerveződése.....	44
Összegzés.....	45
 4. Példa: Az Afganisztánon keresztül összekapcsolódó	
kérdésspecifikus biztonsági komplexumok elemzése	
Bevezetés.....	46

Az afganisztáni nemzetközi jelenlét alapvető természete.....	46
A terrorizmus komplexuma.....	47
A heroinkereskedelem komplexuma.....	50
A menekültkérdés komplexuma.....	53
Kiegészítés: A járványszerűen előforduló fertőző betegségekkel kapcsolatos biztonsági komplexum.....	55
A biztonsági komplexumok tipológiája.....	56
Összegzés.....	58

5. Kitérő: A biztonsággal kapcsolatos konfliktusok, és hatásuk a biztonsági komplexumokra

Bevezetés.....	60
A biztonsággal kapcsolatos nemzetközi konfliktusok a nemzetközi kapcsolatok elméletében.....	60
A lehetséges konfliktusok tágabb körének feltárása.....	64
A biztonsággal kapcsolatos konfliktusok elemzése és kezelése.....	66
Összegzés.....	73

6. Biztonsági komplexumok a közegészségügyi biztonság területén

Bevezetés.....	74
A fertőző betegségek fenyegetéséhez kapcsolódó biztonsági komplexum.....	75
A fenyegetéskomplexum környezeti szegmense.....	76
A fenyegetéskomplexum mesterséges szegmense.....	80
Globálisfenyegetéskomplexum.....	83
A fertőző betegségek terjedéséhez kapcsolódó komplexum: Előzetes összegzés.....	86
A fertőző betegségek és az élelmezésbiztonság kapcsolata: A táplálékforrások biztonsága.....	87
Egy további komplexum: Mérgező és egyéb egészségkárosító termékek hatása a táplálékláncon és a kereskedelmi csatornákon keresztül.....	91
Összegzés.....	94

7. Biztonsági komplexumok a környezeti, a társadalmi és a gazdasági biztonság területén

Bevezetés.....	96
7. 1. Környezeti biztonsági komplexumok.....	96
7. 2. Társadalmi biztonsági komplexumok.....	102
3. Gazdasági biztonsági komplexumok.....	113
Összegzés.....	120

8. Összegzés

Hivatkozások.....	122
Szakirodalom.....	124
Egyéb források.....	135

BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK: A BIZTONSÁG EMPIRIKUS ELEMZÉSÉNEK ALAPJAI¹

BEVEZETÉS

Ebben a rövid monográfiában a biztonsági tanulmányok alapvető fogalmainak bemutatása és jelentős újragondolása olvasható. A cél a biztonság empirikus elemzéséhez megfelelő alapokat teremteni – új fogalmi keretek kialakítása, az alkalmazható módszerek megjelölése, és a mindezekre tekintettel átforgalmazott kutatási napirend megfogalmazása révén.

Az objektív elemzés ambíciója mellett is fontos ugyanakkor az *1. fejezetben* bemutatásra váró *kritikai* szemlélet követése, mivel éppen ennek révén érhető el fokozott empirikus relevancia – vagyis e monográfia alapvető küldetésének teljesítése.

Ennek megfelelően vezetem be az alábbiakban a „kérdésspecifikus biztonsági komplexum” fogalmát mint alternatív értelmezési keretet a biztonsági tanulmányok egésze számára – meghaladva a „biztonsági komplexumok” hagyományos megközelítését: elszakadva annak államcentrikusságától, katonai fókuszától és a térbeliség regionalitásként történő értelmezéséhez való ragaszkodásától.

Sort keríték a fogalom részletes kidolgozására és operacionalizálására, majd ezt követően négy nagyobb kérdésterület esetében azonosítok specifikus biztonsági komplexumokat: a közegészségügyi, a környezeti, a társadalmi és a gazdasági biztonság területén – kiemelt figyelmet kap itt a kidolgozott fogalomrendszer alkalmazásának praktikus szemléltetése végett a felsoroltak közül a közegészségügyi biztonság kérdésköre.

A végső cél annak az átfogó tézisnek az igazolása, hogy a társadalmi valóság biztonsági vonatkozású aspektusait tekintve összekapcsolódó, de ugyan-

---

¹ A szerző, Dr. Marton Péter a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének docense. Kutatási területe a külpolitika-elemzés és a biztonsági tanulmányok metszetébe helyezhető kérdések halmaza. Számos könyv szerzője; magyar nyelven monográfiaként jegyzi *A külpolitika elemzése...* c. kötetet (Budapest, AJTK, 2013), illetve társszerzőként a jelen monográfiához fontos alapot képező Biztonsági tanulmányok c. kötetet (Budapest, AJTK, 2015, Balogh Istvánnal és Rada Péterrel). Jelen munka, illetve a hozzá kapcsolódó kutatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma részéről az Új Nemzeti Kiválósági Program keretében a szerző számára nyújtott posztdoktori kutatói ösztöndíj (2016-2017) támogatásával készülhetett el.

akkor különállóan is elemezhető biztonsági komplexumok rendszereként írható le. E biztonsági komplexumok jelentős része – szemben a koppenhágai iskola elképzelésével – vagy nem regionális térbeliséget mutat, vagy pedig térbeliségük ténylegesen csak nehezen értelmezhető.

A KONSTRUKTIVISTA ÉS A KRITIKAI SZEMLÉLETET MEGHALADÓ BIZTONSÁGELEMZÉS KIHÍVÁSA

BEVEZETÉS

Az alábbi fejezetben a cél a konstruktivista és a kritikai biztonsági tanulmányok (*Constructivist and Critical Security Studies, C/CSS*) „megőrizve meghaladása”. Röviden bemutatom ezért a két irányzat lényegét: hogy miben hoztak újat a biztonsági tanulmányok számára, miben különböznek, és hogy mit látok mindennek alapján a továbbiakban hasznosítandó gondolatnak saját megközelítem felépítésekor.

Magától értetődőnek tekintem például a két említett irányzat azon téziseit, miszerint a biztonsággal kapcsolatos percepciókban sokszor alaptalan vélelmek vagy éppen érdekalapú megfontolások jelennek meg. Nagyon fontos ennek kapcsán a hagyományosan államközpontú, illetve a diplomáciai és a katonai kérdésekre összpontosító biztonságsszeamlélet megkérdőjelezése is.

A biztonság empirikus elemzéséhez felállítandó alternatív fogalmi keretek, melyeket a következő fejezetekben mutatok majd be, ezen szempontok figyelembe vételével tölthetik be funkciójukat kritikus kérdések felvetésének, a biztonsággal kapcsolatos vélelmek felülvizsgálatának, illetve a valóság értelmezésének és előrejelzésének tekintetében.

A KONSTRUKTIVISTA ÉS A KRITIKAI SZEMLÉLETET SZÜKSÉGESSÉGE ÉS ALAPVETŐ HOZZÁADOTT ÉRTÉKE

A biztonság, avagy a szó latin eredetét szem előtt tartva a félelemnélküliség² objektív feltételeinek vizsgálatához tudományosan elfogadható támpontot kínálni nem egyszerű feladat. Ennek két fontos oka is van. Először is az, hogy a különféle szereplők biztonságérzetét befolyásoló fenyegetésspercepciók sokszor csak és kizárólag hiedelmeket tükröznek – alaposabb szemügyre vételük nyomán így nem-objektív tényekből építkező, társadalmilag konstruált jellegűket állapíthatjuk meg. Emellett érdek-elgondolások is megjelenhetnek a fenyegetésspercepciókban – az ilyen esetekben az adott percepciót megfogalmazó beszélő vélt vagy valós érdekeiből következően mutatja be torzán a valóságot.

---

² A *secure* kifejezés latin összetételként (se + cure) annyit tesz: „félelem/gond nélkül”.

Az ezzel kapcsolatos problémák felismerése vezetett egyfelől a biztonsági tanulmányok konstruktivista megközelítésének elterjedéséhez, másfelől a „kritikai biztonsági tanulmányok” (*Critical Security Studies*) irányzatának megjelenéséhez. Bár egyes értelmezések szerint a két iskola erősen rokonítható egymással gyökereiket tekintve, elkülönítésük bizonyos vonatkozásokban – egyfelől alapvető kritikai üzenetük megfogalmazását tekintve, másfelől pedig episztemológiai álláspontjuk tekintetében – fontos és praktikus lehet, mint azt a következőkben kifejtem.

A konstruktivista biztonságelemzés Farrell megfogalmazásában (2002: 49) az „ideacionális” tényezők, így például az írott és íratlan szabályok (normák), a hiedelmek és az eszmék hatását vizsgálja a biztonsággal kapcsolatos gondolkodásban és gyakorlatban. Hangsúlyozza ennek részeként, hogy a materiális körülmények mellett a társadalmi szereplők cselekvésének ezek az ideacionális elemek is fontos meghatározói, és hogy a szereplők mindenkor „tudása” – pontosabban az, amit ők tudásnak gondolnak – sokszor pusztá vélelmekre épül.

A másik irányzat, a kritikai biztonságelemzés a kritikai elméletből származtatható, és mindenfajta tudásban, sőt már a tudás létrehozásának a folyamatában is az abban részt vállalók térbeli-időbeli pozíciójából adódó „perspektívájának”, illetve a társadalmi státusukból következő hatalmi érdekeknek a megjelenésével számol – egyben pedig igyekszik ezeket a tényezőket azonosítani; ha úgy tetszik: leleplezni (Cox, 1981: 128-129).

Ami az episztemológiai álláspont kérdését illeti, a konstruktivista megközelítés konzervatívabb válfaja elfogadja a lehetőséget a valóság megismerésének tükrében a megalapozatlan hiedelemként azonosított feltételezések korrigálására, azzal együtt pedig a helytállónak bizonyuló hiedelmek igazolására.³ (Hozott példával: ha Ausztráliától közel azonos, vagyis nem szignifikánsan eltérő távolságra fekszik mind a Kínai Népköztársaság lóp-nóri nukleáris kísérleti komplexuma, mind az 1990-es évek során a francia nukleáris kísérletek helyszínéül szolgált Muruo-atoll a Csendes-ócéanon, úgy – a kimutatható közhiedelemmel ellentétben – a „relatív közelség” mint objektív tényező nem magyarázhatja az ausztrál közvélemény egyes szegmenseinek fokozott aktivitását a francia kísérletek ellenében. Ezen aktivizmus valós okainak feltárásához tehát további kutatás szükséges, amit így objektív módon ismerhetünk fel [Findlay, 1995]).

Ezzel szemben a kritikai elmélet a társadalmi szereplők bármiféle tudásában az érdekeiket szolgáló, nem-objektív megfontolások jelenlétére (mint el-

---

³ Alapvetően (bár nem egészen következetesen) ezt a megközelítést képviselte a „koppenhágai iskolaként” ismert irányzat alapítói közül Barry Buzan is. A konstruktivista megközelítésnek ugyanakkor számos követője hajlik a poszt-pozitivizmus, illetve – ha úgy tetszik – a relativizmus irányában. Jef Huysmans például egyenesen amellett érvel, hogy lépünk túl a nézetén, miszerint a biztonság definiálható mint létező külső körülményre (a biztonság meglétének állapotára) utaló fogalom (1998: 232).

kerülhetetlenre) irányítja a figyelmet. Arra törekszik tehát, hogy az ilyen értelemben vett „tudások” sokféleségére mutasson rá, illetve hogy legelőször is a „hatalmasabb” tudásokat kérdőjelezze meg: vagyis hogy a fennálló hatalmi egyenlőtlenségek közepette kifejezetten az erősebb pozícióban lévő társadalmi szereplők cselekvésének alapjául szolgáló feltételezéseket rengesse meg.⁴ (Például: egy tetszőleges kelet-európai ország biztonságpolitikai dokumentumaiban miért kap több figyelmet a terrorizmus, mint a mélyszegénység vagy az aktív munkavállalók szegénységének [azaz megélhetési biztonságuknak] a kérdése? Milyen érdekek játszhatnak ebben szerepet, *függetlenül attól, hogy ez említett kérdések közül melyik mekkora fenyegetést jelent pontosan?* Milyen érdekeket tükrözhet ez?)

Mindkét iskola megállapításaival szükséges számolnunk legalább abban az egyszerűsítő értelmezésben, miszerint a fenyegetésspercepciókban téves feltételezések, illetve különféle érdekelgondolások jelenhetnek meg. Egyaránt lehetnek tehát objektív tényektől függetlenül konstruáltak (konstruktivizmus), illetve hatalmi eszközök (kritikai elmélet). A kérdés az, hogy ezt figyelembe véve – és ezzel a korai biztonsági tanulmányok művelésének naivitását levetkőzve – hogyan lehetséges a biztonsággal kapcsolatban fennálló nézetek pusztán megkérdőjelezése helyett a biztonságnak valamilyen magasabb minőséget képező elemzéséig eljutni?

Milyen megközelítéssel, illetve milyen fogalmak révén lehet a biztonsággal összefüggésbe hozható legkülönbélebb területekről konkrétumokat mondani anélkül, hogy ezzel valamiféle hegemon, hatalomérvényesítő, hatalmi struktúrákat újratermelő tudás építéséhez járulnánk hozzá kritikátlanul?

A SZUBJEKTIVITÁS ELKERÜLHETETLEN JELENLÉTÉRŐL

A *Security Studies*, avagy a biztonsági tanulmányok területén az elméleti szakirodalom jelentős része mára gyakorlatilag abból a relativista álláspontból indul ki, hogy „a biztonság az, amit belelátunk” (tehát szinte bármilyen kérdés felfogható biztonsági tartalmúnak, ez úgyszólván csak perspektíva és szándék kérdése).

Ezt az egyébként többektől származtatható frázist gyakorta a kritikai teoretikus Ken Boothnak tulajdonítják (innen: Booth, 1997: 106). Booth vonatkozó

⁴ Ez a fajta emancipatórikus megközelítés a sokszor „walesi iskolaként” leírt kritikai biztonsági tanulmányok lényege (Peoples és Vaughan-Williams, 2010: 17-19). Sokan az államcentrikusságtól és a katonai erő használatának kérdéseire irányuló fókuszról való elmozdulást már a kritikai jelzővel illetik, pedig az nem feltétlenül jár együtt például az objektivista episztemológiai pozíciónak vagy az elméletek értéksemlegeségének magától értetődőségébe vetett hitnek a feladásával.

írásában ténylegesen Anaïs Nint idézte: „Nem aszerint látjuk a dolgokat, amilyenek azok, hanem aszerint, amilyenek mi vagyunk” (1997: 88). Booth ebből következően arra hívta fel a figyelmet, hogy „a biztonsággal foglalkozó szakembereknek inkább kellene aggódniuk a szubjektivitás [elkerülhetetlen] realitása, mint az objektivitás [realizálhatatlan] aspirációja miatt” (1997: 91).

A szubjektivitás jelenlétének a következménye általánosságban az, hogy a biztonság, mint vizsgálatunk tárgya, nem választható külön a valóság egyéb elemeitől, és – képletesen szólva – nem helyezhető mikroszkóp alá, amelynek lencséjén keresztül azután minden szemlélő pontosan ugyanazt látná. A metaforánál maradv: még az egyes megfigyelők által használt mikroszkópok is különbözők, a látottak leírásának és értelmezésének folyamata pedig ritkán zajlik teljes egyetértésben.

Konkrét példával szolgálhat erre a korai hidegháborús biztonsági percepciók eltérése. Ebben a kontextusban a két, nukleáris fegyverekkel rendelkező szuperhatalom szembenállása csak látszólag teremtett egyértelműséget a szereplők számára fenyegetettségük mibenlétét és mértékét tekintve. Az amerikai-szovjet erőviszonyok alakulását a nyugati elemzők közül is sokan, sokféleképpen értékelték és kommentálták, így a „szovjet fenyegetés” jelentése, illetve e fenyegetés változó természetének megítélése vita tárgyát képezte. Voltak, akik a stratégiai nukleáris robbanófejek és a rendelkezésre álló hordozóeszközök (ballisztikus rakéták, tengeralattjárók, szárazföldi indítóállások, nukleáris légi bombák bevetésére alkalmas repülőgépek stb.) számának változására összpontosítottak.⁵ De akadtak olyanok is, akik ezek arányának alakulásával szemben arra voltak érzékenyebbek, ha a rivális szuperhatalom új szövetségeseket, és velük új geopolitikai pozíciókat szerzett (pl. a Szovjetunió Kubában). Megint mások szimbolikus, csupán közvetett jelentőséggel bíró fejleményeket is fontosnak értékeltek, például Nyikolaj Bulganyinnak, a SZU Minisztertanácsa elnökének fenyegetőzését Nagy-Britannia és Franciaország ellenében a szuezi válság kapcsán,⁶ vagy éppen a szovjet *Szputnyik* 1-es műhold 1957-es pályára állítását.⁷

A felsorolt megközelítések mindegyike mellett lehet érveket találni. Általánosságban egyaránt számít a rendelkezésre álló erők mennyisége, az ezek bevetésére le-

⁵ Ez az állománycentrikus szemlélet jelent meg pl. a „nukleáris triád” vonatkozásában mind a fegyverzetkorlátozási, mind a fegyverzetcsökkentési tárgyalásokon, némi rugalmasság mellett, tekintve, hogy a SALT I (Strategic Arms Limitation Treaty I.) megállapodás például aszimmetrikus korlátozásokat rögzített a két fél számára a megállapodás folyamatának idején köztük fennálló aszimmetriák miatt (Interim Agreement, 1972). Ez idő tájt jelent meg kritikus kérdésként a napirenden az ún. MIRV-ek (*Multiple Independently targetable Reentry Vehicle*), azaz a több, a légkörbe való visszatérést követően önállóan célra irányítható robbanófejet hordozó ballisztikus rakéták hatása a nukleáris erőviszonyokra.

⁶ Noha 1956-ban a SZU ténylegesen nem rendelkezett elegendő, a két ország elleni egyidejű és jelentős csapásméréshez szükséges ballisztikus rakétával.

⁷ Pedig a *Szputnyik* 1 felderítési célokra alkalmas szenzorokat még nem hordozott a fedélzetén.

hetőséget adó szövetségesek köre, a stratégiai arzenál minősége (pl. a rakétatechnológia fejlettsége), de sokat nyomhat a latban mindemellett a rendelkezésre álló erőök használatára fennálló készség szóbeli kifejezése is, illetve (a szembenálló oldalról nézve) az, hogy hiszünk-e az erre vonatkozó közléseknek.

Nem igazán számít viszont a nukleáris robbanófejek pontos száma egy bizonyos szint felett, ha egyszer már adott a kölcsönös megsemmisítés, vagy legalább a kölcsönösen súlyos károkozás lehetősége; és nem, vagy pedig kevésbé számít a szövetségesszerzés, ha ezzel a rivális végül is inkább terheket vesz a nyakába, ahogyan történt ez a Szovjetunióval Kuba esetében.

Érdemes lehet felidézni, hogy még a hidegháború „legforróbb” pillanatainak egyikét, a Szovjetunió 1962-es kubai rakétatelepítési kísérletét is többféleképpen értékelték a megfigyelők. Miközben az eset a „kubai rakétaválságként” vonult be a történelembe, és a világ csakugyan nem állt ekkor távol a szuperhatalmi konfliktus eszkalációjától, az Egyesült Államok védelmi minisztere, Robert McNamara már az elnöki válságstáb első ülésnapján hangsúlyozta, hogy „egy rakéta az rakéta, mindegy, hogy a Szovjetunióból vagy Kubából öl meg”; mikor pedig megkérdezték, mennyiben módosítja a szovjet rakétatelepítés a stratégiai erőegyensúlyt, határozottan felelte, hogy „egyáltalán nem” (idézi: Schwarz, 2013).⁸

Az itt említettetknél is fontosabb ellenvetés – egyben pedig a biztonság elemzésében elkerülhetetlenül jelenlévő szubjektivitás hatására rámutató érv – lehet ugyanakkor, hogy mind a katonai képességek, mind a rivális döntéshozók szándékainak felmérése elkerülhetetlenül spekulatív vállalkozás. Az erőviszonyok megítélése már csak ezért sem lehet egzakt tudomány, bárhogyan közelítünk is a kérdéshez.

---

⁸ Ennek magyarázata egyfelől az, hogy az Egyesült Államok óriási számszerű fölényrel rendelkezett ekkor a stratégiai nukleáris eszközök tekintetében, másfelől pedig az, hogy már világosan látszott, hogy a hadászati nukleáris arzenál kulcsfontosságú elemét a jövőben a nukleáris robbanófejjel ellátott ballisztikus rakétákat hordozó tengeralattjárók jelentik majd (az SSBN-ek: *Ship, Submersible, Ballistic, Nuclear*, azaz tengerfelszín alá merülni képes hajók nukleáris robbanófejjel ellátott ballisztikus rakétákkal). Az SLBM-ek (*Submarine-Launched Ballistic Missiles*, tengeralattjáróról indítható ballisztikus rakéták) nagy előnye a szárazföldi telepítésű, silóból indított rakétákkal szemben, hogy hordozóik (a tengeralattjárók) nehezen felderíthetők – a mobil szárazföldi indítóeszközöknél is nehezebben észlelhetők. Általuk így jobban biztosított a második csapás (vagyis egy rivális első csapására válaszként a visszacsapás) lehetősége. A *Polaris* rakéták első tengerfelszín alatti indítására 1960. július 20-án, a *USS George Washington* fedélzetéről került sor (Daniels, 2014) – tehát már a kubai válságot megelőzően. McNamara így nem pusztá „véleményt” fogalmazott meg a Kubában felfedezett silós szovjet rakétatelepítést illetően. Mégsem állítható vele maximális egyetértésben, hogy a szovjet lépéseknek ne lett volna stratégiai jelentőségük – ironikus módon legelőször is a pszichológiai hatásukra tekintettel.

AZ ÁLLAMCENTRIKUS SZEMLÉLET MINT HATALMI SZUBJEKTIVITÁS

Az elmondottak lényegében minden, a biztonsággal összefüggésbe hozható kérdés kapcsán figyelemre méltóak lehetnek. Sőt magának a biztonságnak az alapvető értelmezése is felfogható a fentihez hasonló, megközelítések sokaságát ösztönző problémaként.

A konvencionális felfogás szerint, melyben a kritikai elmélet az állami elitnek önös érdekét és abból következő etatista ideológiáját látja visszatükröződni, a biztonság – mint egy politikai közösség biztonsága – az olyan, erős állam keretei között képzelhető el, mely a nemzetközi viszonyokhoz jól alkalmazkodó diplomáciával (pl. megfelelő szövetségi politikával) és ütőképes (pl. megfelelő elrettentő erővel rendelkező) hadsereggel találja meg a boldogulás útját egy államközi konfliktusok jellemezte világban. Ez a „realista” felfogás Booth megfogalmazásában olyan elmélettel ér fel, miszerint „a világ történeteit alapvetően az határozza meg, amit a diplomata és a katonák művelnek” (1997: 93). Stephen Walt, aki egyértelműen a realista iskolához sorolható gondolkodó, a biztonsági tanulmányok lényegét pontosan ennek megfelelően „a katonai erővel való fenyegetésnek, a katonai erő használatának és a katonai erő ellenőrzés alatt tartásának” tudományaként határozza meg, vagyis az elképzelhető diplomáciai és katonai tevékenységeknek is csak egy bizonyos részét tekinti igazán relevánsnak (1991: 212).⁹ Egyszerűségével ez a koncepció megnyerő lehet, ám gyengeségeit azok is kénytelenek belátni, akik az elfogadására hajlanának.

Az elsődleges kifogás az lehet, hogy a félelem érzete szubjektív dolog – hiánya (vagyis maga a „biztonság”) nem köthető egy az egyben egy objektívnek szánt feltételrendszer mérhető teljesüléséhez. Hiába rendelkezik az Egyesült Államok a hidegháború vége óta toronymagasan kiemelkedő módon a világ legnagyobb katonai–védelmi költségvetésével, a tökéletes biztonság érzetét ez nem teremtette meg számára – amint ezzel kapcsolatban közvélemény-kutatások vagy éppen nemzetbiztonsági stratégiai dokumentumok sora idézhető.

További alapvető észrevételként kínálkozik, hogy egy olyan világban, ahol az államok diplomáciai manővereitől és katonai lépéseitől függetlenül is fenyegetőnek tűnik számos társadalmi jelenség (pl. a terrorizmus, a szervezett bűnözés, a környezeti kihívások, a világméretű járványok stb.), a biztonság államközponthú értelmezése nem tartható.

Amellett, hogy empirikus érvényessége vitatható, az államközpontság ideo-

---

⁹ Hiszen a diplomácia része lehet például az adott országból származó kulturális termékeket bemutató kulturális diplomácia is, mely a szigorú realista értelmezésben nem releváns az állam viszonylagos (nemzetközi) hatalmának szempontjából; a haderő pedig épp úgy használható katasztrófavédelmi feladatokra vagy éppen a foglalkoztatáspolitikai részeként – használatának lehetősége nem merül ki az „erőhasználat” fogalmi keretein belül.

logikus jelleget mutat. Fennálló fenyegetések jelenlétében folyamatosan az államnak és biztonságpolitikájának a szükségszerűségét látni sajátos ellentmondás lehet. Az állam aligha biztosít félelemnélküliséget (azaz valódi biztonságot), ha egyszer a lépéseire ezek szerint soha nem szűnő igény mutatkozik. Vagy (*reductio ad absurdum*): csupán a félelem elfogadható szintre csökkentése, netán – szándékosan kifordított megfogalmazással élve – a „fenntartható félelem” előállítása volna az állami biztonságpolitika célja?

Olyan világban, ahol nem feltétlenül más, rivális államok tűnnek a valóban jelentős, vagy legalábbis az egyetlen jelentős fenyegetésforrásnak, a meglévő fenyegetésforrások kezelésére pedig az államok olykor még együttes erővel is csak korlátozottan képesek, a biztonság fent idézett, hagyományos elgondolása (a kritikai elmélet szemével) átlátszó és elavult hatalmi ideológia benyomását kelti, melynek leple alatt az államok egymásra hivatkozva (már-már összejátszva) igyekezhetnek biztosítani a legitimitásukat.

Fontos továbbá észrevenni, hogy a „nemzetbiztonság”, mely angolszász kontextusban az állam biztonságát jelenti, nem tekinthető „univerzális értéknek” (Peoples és Vaughan-Williams, 2010: 22). Gondoljunk konkrétan olyan esetekre, ahol a poszt-koloniális világban kisebbségek kényszerülnek külső szereplők által kialakított határok között létezni, sokszor ketté- vagy többfelé választva ezek által – sokszor többségi csoportok elnyomásának kitéve.¹⁰ A ma fennálló államalakulatok pusztá létének is lehetnek tehát etikai értelemben rossz következményei. Az államcentrikusságtól való elmozdulással így együtt kell, hogy járjon a túlzó általánosítások naivitásának felismerése és az emancipatórikus megközelítés is.

Nem csupán arról van tehát szó, hogy a „hagyományos” (állami biztonságpolitikai) napirend részét képező kérdéseken túl más kérdések is számitanak, hanem hogy más szereplők napirendjét figyelembe venni olykor – etikai értelemben – elfogadhatóbb, igazságosabb, egyben pedig empirikusan is érvényesebb lehet.

Ennek részeként kerül előtérbe a „humán biztonsági” napirend, mint ami a liberális individualizmus elidegeníthetetlen emberi jogokkal kapcsolatos gondolkodásában végső soron minden körülmények között az állambiztonsági felfogásnál előbbre való lehet. Közben az „egyéb szereplők” körén azonban nem csak az emberek/egyének értendők, hanem formálisan és informálisan szerveződő, egyének egész csoportjait mozgató nem-állami szereplők is, sőt számításba vehető általában a bioszféra, vagy akár specifikusan egyes, a bioszférán velünk, emberekkel osztozó élőlényfajok biztonsága is.

---

¹⁰ Érdemes lehet itt szót ejteni (és a problémát ezzel a magyar olvasókhöz közelebb hozni) Kisszelmenc és Nagyszelmenc településekről, egy többségében magyar lakosú „ikerfaluról”, melyet a határváltozások következtében mára a szlovák-ukrán határ választja ketté (korábban pedig a csehszlovák-szovjet határ húzódott itt – a településsel együtt a határ családokat is kettéválaszt).

ÖSSZEGZÉS

Az állam szerepét, illetve azzal együtt a katonai ügyek területét nem privilegiáló szemléletre, és ennél fogva széles kutatási napirendre van tehát szükség.

Olyan fogalmi kereteket és napirendet kell kialakítani, melyek a konstruktivista „kettős episztemológia”¹¹ jegyében objektív elemzésre tehetnek képessé, és így alkalmasak lehetnek a világ mélyebb megértését és megváltoztatását – például konfliktusok feloldását – segítő elméleti tudás kialakítására, akár a status quo meghaladása révén. Fontos ugyanakkor, hogy az ilyen módon előállított tudást (is) megkérdőjelezzük és felülvizsgáljuk időről időre, a kritikai elmélet szempontjainak megfelelően.

A biztonság empirikus elemzéséhez felállítandó alternatív fogalmi keretek, melyeket a következő fejezetekben mutatok be, ezeknek a szempontoknak a figyelembe vételével tölthetik be funkciójukat kritikus kérdések felvetése, a biztonsággal kapcsolatos vélelmek felülvizsgálata, a valóság értelmezése és előrejelzése, vagy akár a politikai tervezés tekintetében.

---

¹¹ Emlékeztetőül: e szerint a valóság, ha nehézségek árán is, de legalább részlegesen megismerhető, és az emberi hiedelmekkel és percepciókkal az előállított ismeretek kontrasztba állíthatók.

2. A BIZTONSÁG EMPIRIKUS ELEMZÉSÉNEK ÚJRAGONDOLÁSA

BEVEZETÉS

Ebben a fejezetben Barry Buzan, Ole Wæver és Jaap de Wilde munkái alapján bemutatom az általuk a biztonsági tanulmányok számára kialakított általános szervezőelveket, az „elemzési szektorok” (avagy: *nagyobb elemzési területek*) és a „biztonsági komplexumok” (avagy: *biztonsági jelentőségű interakciós rendszerek*) fogalmát.

Mindez előkészíti a biztonsági kérdések térbeliségével kapcsolatban a Buzanék-féle megközelítésben rejlő következetlenségek feltárását.

Miközben Buzan és társai helyesen ismerték fel a globális elemzési szinttől való elmozdulás szükségességét, az ennek helyettesítésére használt regionális elemzési szintet ténylegesen csak ráerőszakolni tudták az empirikus valóságra. Ráadásul biztonsági értelemben releváns régiókat csak azon az áron voltak képesek azonosítani, hogy közben – nem tökéletesen tisztázott okokból, részben tautologikus érvek alapján – leszűkítették vizsgálódásukat a katonai biztonság államcentrikusan értelmezett területére.

AZ ALAPVETŐ ELEMZÉSI TERÜLETEK ÉS A TÉRBELISÉG EZEKHEZ KAPCSOLÓDÓ DOMINÁNS MINTÁZATAI BUZANÉK SZERINT

Az előző fejezetben kifejtett célokat szem előtt tartva *támpontokat* keresünk a biztonság elemzése számára, vagyis olyasmit, ami a folyamatosan szükséges kritikus újragondolás fényében, illetve a társadalmi fenyegetésspercepciók szüntelen változása mellett is segítheti a vita és az elemzés lefolytatását a biztonsággal bármilyen módon összefüggő kérdések értelmezésében.

Barry Buzan, Ole Wæver és Jaap de Wilde 1998-ban ilyen alapkövek lefektetésére tettek kísérletet *A biztonság: Új keretek az elemzéshez* címet viselő munkájukban. A biztonságról a konstruktivizmus előfeltevéseinek megfelelően gondolkodtak, és minden körülmények között kritikusan kezelték a társadalom, illetve az egyes konkrét társadalmi szereplők által fenyegetésként értelmezett kérdések „biztonságiasítását”. Kritikai szándékukból fakadóan nem zárták ki ugyanakkor a lehetőséget, hogy az őket körülvevő valóságot kutatóként másoknál pontosabban feltárva, adatokra hivatkozva kérdőjelezzék meg az uralkodó nézeteket és hiedelmeket, ezáltal pedig felhalmozzanak a biztonság-gal kapcsolatban egyfajta „helyes”, vagy legalábbis a korábinál „helytállóbb” tudást – a kutatói közösség egésze, a döntéshozók és általában a társadalom javára.

Könyvükben legfőképpen az így felépíteni tervezett tudásanyag megszerkesztéséhez és elrendezéséhez igyekeztek világos szempontokat adni: olyan szervezőelveket, amelyek alapján a bővülő, újonnan adódó ismereteket könnyű eligazodást kínáló rendben helyezhetnék el. Ehhez legelőször is az „elemzési szintek” és az „elemzési területek” (szektorok) megkülönböztetésének jelentőségét hangsúlyozták.

Buzan és társai – vitatható módon – öt nagyobb terület megkülönböztetése mellett döntöttek: felsorolásukban szerepel a politikai, a katonai, a gazdasági, a környezeti és a társadalmi szektor (Buzan, Wæver és de Wilde, 1998: 6).

Az efféle kategorizációk értékelésénél alapvető kérdés, hogy az adott osztályozásban szereplő kategóriák világosan elhatároltak-e; hogy kölcsönösen záróak-e (vagyis lehet-e átfedés közöttük); illetve hogy a meghatározott kategóriák készlete átfogó-e, azaz lefedi-e az osztályozni kívánt jelenségek teljes körét. Buzanék könyvét ebből a szempontból számos kritika érte. Múltányosságból megállapítható azonban, hogy tökéletes kategorizáció – a fenti három szempont figyelembevételével – ritkán lehetséges, és önmagában a tökéletesség elmaradását a szerzőkön számon kérni méltánytalan lehet.

Mindenképpen kérdéses a politikai szektor elhatárolhatósága az összes többi területtől. A társadalmi szektor tartalma is meglehetősen homályos. Emellett pedig erősen kétséges bizonyos konkrét kérdések elhelyezhetősége a kategorizálás nyomán született fogalmi dobozok valamelyikében – például a kábító-szer-kereskedelemé vagy a terrorizmusé.

Ha a kétségtelenül a biztonságpolitika érdeklődési körébe tartozó államközi fegyveres konfliktusokra, azaz a klasszikus értelemben vett háborúkra gondolunk, ezeknek is vannak kihatásai az elemzés minden egyes területén. Az emberek biztonságára nézve fenyegető, szervezett erőszak-alkalmazás bármilyen formájának – legyen az a háború vagy a terrorizmus – biztosan jelentősége van a politika és a társadalom szempontjából, nagy valószínűséggel erős hatása lehet a gazdaság működésére, vagy legalábbis egyes gazdasági szereplők helyzetére, és közben a fegyveres testületekre, így a haderőre is feladatokat rónak. A gyakran jelentős rombolással járó szervezett erőszak-alkalmazás még a környezet állapotát sem hagyja érintetlenül.

Kézenfekvő példa ebben a vonatkozásban a szeptember 11-i támadások esete, és itt elég lehet a gazdasági károkat idézni: túl a romba dőlt épületeken, a romeltakarítási és a helyreállítási munkálatok költségein figyelembe vehető a jelentős zavar, amit a gazdasági működésében a légi közlekedés szünetelése vagy éppen a befektetők elbizonytalandása okozott. Az elmaradt üzleti tranzakciókkal együtt a kár a 200 milliárd dollárt is megközelítheti (l. részletesen: Carter és Cox, 2011). Latható tehát, hogy a történetek a gazdasági biztonság szempontjából is jelentősek voltak, legalább a közvetlenül érintett térségben, New York esetében.

Buzan és társai csupán kiindulópontnak szánták felosztásukat. Kategorizációjuk

ebben az értelemben nem is hasznavehetetlen. A legtöbb szektorral összefüggésben eszünkbe juthatnak többé-kevésbé egyértelműen oda tartozó kérdések. A környezeti szektor esetében ilyen lehet a klímaváltozás, a gazdasági szektorban a megélhetés biztonsága, a katonai szektor esetében a nukleáris fegyverkezés, a társadalmi szektorban pedig a közkeletűen „etnikai” háttérűnek ábrázolt konfliktusok, melyek a volt Jugoszlávia területén például etnikai tisztogatásokhoz, egyéb atrocitásokhoz és fegyveres harcokhoz vezettek a felbomlási folyamat során.

A kategorizáció alkalmas az elemzési szintek és az elemzési területek közötti összefüggések megvilágítására is. Éppen ennek kapcsán indulhat el a gondolkodás a biztonsággal kapcsolatos kérdések *térbeliségéről*, keresvén e térbeliség területspecifikusan domináns mintázatait.

A környezeti szektorhoz társuló alapvető képzet – bár léteznek földrajzilag korlátozott hatású környezeti problémák is – az egész glóbuszt körülölelő bioszféra mint ökológiai és klimatikus rendszer egysége. Itt kézenfekvőnek tűnhet a globális szint előnyben részesítése minden egyéb megközelítéssel szemben. A javak, a szolgáltatások és a személyek bővülő mozgásával járó globalizáció eredményeként a gazdasági szektor esetében is ez tűnik indokoltnak a mai körülmények között. A katonai kérdések esetében ugyanakkor elsődleges jelentőséggel bírhat az akár egyetlen állampárosra leszűkített, kisebb léptékű, ha úgy tetszik, regionális szintű elemzés. A társadalmi biztonság kérdései pedig sokszor egyes államokon belül jelentkeznek égető kihívásként, és az ebből következően „állam alatti” elemzési szint az esetükben jelentheti akár kifejezetten egy-egy város vagy kistérség problémáinak a tanulmányozását is.¹²

Értékeinek elismerése mellett is lehetséges azonban a fenti kategorizáció javítására törekedni. Ennek érdekében először a „biztonsági komplexum” fogalmának megvilágítása szükséges, mely történetesen Buzannak és társainak az egyik legfőbb fogalmi újítása – Barry Buzan és Ole Wæver későbbi, *Térségek és hatalmak* [„Regions and Powers”] című 2003-as munkájának is ez szolgált alapjául.

A fogalmi újítás hátterében meghúzódó ambíció mértékét világosan érzékelte, hogy általa Buzan és társai a biztonsági tanulmányok számára éppen annyira alapvető elemzési egység meghatározására tettek kísérletet, mint amilyen a „politikai rendszer” fogalma a politikatudomány területén, David Easton munkássága (1965) nyomán.

---

¹² Különállón is jelentősége lehet például Koszovó kontextusában a Mitrovica városára jellemző helyzet tanulmányozásának, vagy éppen Szerbiát tekintve a dél-szerbiai állapotok elemzésének.

A BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK FOGALMA: BUZANÉK ELGONDOLÁSA A BIZTONSÁG TÉRBELISÉGÉRŐL MINT REGIONALITÁSRÓL

Buzan és társai 1998-as könyvükben kijelentik: „Napjainkban az államok alkotta rendszer tagjait a globális biztonsági interdependencia hálója fonja körül” (1998: 11).

Miközben lehetséges releváns értekezést folytatni arról, hogy az elemzés különböző szektoraiban melyik elemzési szint *jellemzően* a legfontosabb, és nem is mindenütt a globális elemzési szint lesz ilyen értelemben az elsődleges, azt e kijelentés rögzíti, hogy minden kérdésnek *vannak* globális összefüggései, és minden egyéneknek, kistérségnek, államnak, régióknak, földrésznek és államok alkotta szövetségi csoportosulásnak a helyzete függ *valamennyire* másokétól.

Ami eleinte, egy új fejlemény jelentkezésekor talán csak egy adott szereplőt érint, az végső soron, a szoros összekapcsolódás következményeként – közvetve vagy közvetlenül – mindenkit érinthet így vagy úgy a jelenkor sajátos közegében. Legalábbis a lehetőség adott. Gondolhatunk itt példaként az ázsiai pénzügyi válság továbbgyűrűzésére éppúgy, mint az 1991-es Öböl-háborút követően Irak által felgyújtott kuvaiti olajkutak égéséből származó szennyezés messzire jutó hatására.¹³

Marton (2008) egy tanulmánya alapján a 2.1. ábra szemlélteti, milyen nemzetközi rendszer képét sugallhatja számunkra az, ha a globális biztonsági interdependenciát *teljesnek* feltételezzük.

"X"			
		"Y"	

2. 1. ábra: A teljes globális biztonsági interdependencia világa

A 2.1. ábra olyan világ térképét mutatja szemantikusan, ahol az államok egy zárt rendszer építőkövei, és bármelyikük megrongálása az építmény stabilitását veszélyeztetheti, ahogyan a népszerű dzsenge játékban is ez a helyzet az építőelemekkel. Egy ilyen világban az, ami „X” állammal történik, végső soron

¹³ Az iraki erők 611 olajkutat gyújtottak fel visszavonulásuk során, már vert sereggént, emellett pedig a tengeren, az Arab/Perzsa-öbölben is tudatosan jelentős szennyezést okoztak az 1991-es konfliktus záró szakaszában (Das, 2013: 143-161).

„Y” államot is érintheti. Az előforduló hatásoknak biztonsági vonatkozásai is lehetnek. „X” és „Y” biztonsága ilyen értelemben kölcsönösen függő lehet egymástól, függetlenül a köztük fennálló földrajzi távolságtól.

A legtöbbször elgondolt képlet szerint az összefüggés úgy hangzik: ha „X” államot valamilyen negatív hatás éri, ez végső soron „Y” államra is negatív hatással lehet. A körültekintő fogalomalkotás részeként azonban további lehetőségeket is figyelembe kell vennünk, tekintettel a globalizáció ennél ténylegesen jóval bonyolultabb viszonyaira. Először is: ami „X”-re negatív hatással van, az pozitív hatást is előidézhethet „Y” állam esetében, akár anélkül, hogy ezt a hatást „X” vagy „Y” (vagy egy harmadik szereplő) tudatosan igyekezett volna kiváltani.¹⁴ Elképzelhető az is, hogy egy „X” állam számára pozitív hatás jár negatív vagy pozitív másodlagos következményekkel „Y” állam esetében.¹⁵ A globalizáció kölcsönös függőségi rendszere pozitív és negatív hatások *keverékeként* nyilvánul meg az érintett szereplők számára, mely szereplőkön ugyanakkor nem csak az államok érthetők, hanem egyéb területi entitások is, vagy éppen a társadalmi világ tényleges cselekvői (ágensei), akik maguk nem helyhez kötöttek – azaz mobilisak.

Az 1988-as merénylet a *Pan Am* légi társaság 103-as járata ellen (mely a skóciai Lockerbie településre zuhant) drasztikus módon mutatott rá, hogy a repülőterek és a légi társaságok is erősen egymásra utalt viszonyban állhatnak a légi közlekedés interdependens rendszerében. A bombát tartalmazó poggyász nagy valószínűséggel Máltán, megfelelő ellenőrzés híján léphetett be a csomagforgalomba (CNN, 2001). Az interdependens rendszerekben a leggyengébb láncszem a hálózathoz tehát minden más elemére veszélyes lehet. Hasonló példát kínálhatnak a számítógépes hálózatok, ahol a nem megfelelően védett eszközök a hálózathoz csatlakoztatva más eszközök biztonságára nézve is veszélyt jelenthetnek – ilyen eszközökből akár egész alhálózatok (*botnetek*) képezhetők egy nagyobb hálózat csomópontjainak támadására, kiberműveletek szolgálatában.

Fontos kritika tárgyává tenni ugyanakkor a biztonsági interdependencia tel-

¹⁴ Ilyen hatással lehet például az, ha egy nyersanyagforrás belső konfliktus miatt hozzáférhetetlenné válik, és ennek következtében valamilyen alternatív beszerzési forrás kerül pozícióba – és így egy másik ország jut (többlet-)exportlehetőséghez. Amikor például a belső politikai küzdelmek nyomán megbénult az elefántcsontparti kakaoexport, ebből Ghána profitált sokat, lévén a második legjelentősebb kakaóexportőr ország a világon (Anderson, 2011).

¹⁵ Látványos példa lehet ezzel kapcsolatban a tőkeáramlás az 1970-es évek energiaár-emelkedésének hasznát élvező OPEC-államokból (OPEC, Organization of Petroleum Exporting Countries) nagyrészt nyugati bankok irányában, melyek azután hitel formájában kihelyezték ezt a tőkét fejlődő országok számára – ezzel az 1970-es években többnyire hatékonyan serkentették a gazdasági növekedést ezekben az államokban, a későbbiekben azonban jelentős mértékben hozzájárultak azok eladósodásához (Mussa, 1984: 88-89).

jességének feltételezését. Világunk számos látványos példával szolgált – különösen az elmúlt néhány évtizedben – olyan változásokra, amelyek sokféle és sokféle hatás formájában további eseményeket idéztek elő, különböző áttételeken keresztül. James N. Rosenau a világpolitika turbulenciájáról írt híres munkájában (1990) éppen erre tekintettel, a váratlan irányokban fejlődő eseménycsoportokra utalva alkotta meg az „eseményzuhatag” – angolul *cascade* – fogalmát. A fogalom a hatás kiterjedésének kiszámíthatatlanságára is utal: nem lehet előre kijelenteni, hogy egy adott esemény *egyenletesen* ilyen vagy olyan hatással nyilvánul meg a világ egésze számára, sőt nagy biztonsággal kijelenthető, hogy bármilyen erős hatásról legyen is szó, lesznek olyan szereplők, akiket csak minimálisan érint, vagy éppenséggel nem érint majd egyáltalán. Az „arab tavaszként” aposztrofált folyamat például ilyen eseményfolyamként zúdult végig a tágabb közel-keleti térségen. Tunéziából indult, és jelentős, de eltérő fejleményekhez vezetett Egyiptomban, Jemenben, Bahreinben, Líbiában és Szíriában.¹⁶ Egyes országok, például Marokkó vagy Algéria idővel mégis sikeresen szigetelték el magukat a történések hatásaitól. Másutt, például Libanonban, Katarban vagy éppen Szudánban – a három esetben alapvetően különböző okokból – eleve nem is volt igazán nagy az esélye annak, hogy ez a folyamat begyűrűzzön, és a fennálló politikai rendszer átalakulását idézze elő.

Hogy egy-egy lehetséges okra mindhárom esetben rámutassunk: Libanonban az etnikai és vallási megosztottság közegében működő bonyolult közösségi hatalommegosztás (az ún. konszociációs rendszer), illetve ahhoz kapcsolódóan az elitnek és az egész társadalomnak a töredezettsége akadályozza a populációnak valamiféle általános felkelését a „vezetés” ellenében; Katarban a szunnita uralkodó elit jelentős anyagi erőforrásokkal bír, hogy a belső stabilitást biztosítani tudja; Szudánban pedig olyan politikai rendszer működött, mely a politikai iszlámra eleve fontos hivatkozási alapként épített, és ellene az iszlamista logikájú mozgósítás nem működhetett úgy, mint ahogyan az Egyiptomban volt látható Mubarak elnök vezetésének bukása kapcsán, 2011-ben.

A hatások terjedésének mikéntjét, illetve ezek valószínűségi alapon felvázolható hálózatait feltérképezni éppen ezért, az elkerülhetetlenül adódó bonyolalmakra tekintettel izgalmas kihívás. Lényegében olyan feladat, melyet John Burton világszociológiai liberalizmusának nyomdokaiba lépve az általa „pók-hálóként” leírt hálózatok (1972) felderítéseként jellemezhetünk. Fontos hozzátenni, hogy Burton megfogalmazásában „cobwebokról” van szó, azaz olyan hálókról, amelyekben már nincs feltétlenül jelen a „pók” (eltérően a *spider's*

¹⁶ A pontos szekvencia: 2010. december 17.: Tunézia; 2010. december 29.: Algéria; 2011. január 14.: Jordánia; 2011. január 17.: Omán; 2011. január 25.: Egyiptom; 2011. január 30.: Szudán; 2011. február 12.: Irak; 2011. február 14.: Bahrein; 2011. február 17.: Líbia; 2011. február 19.: Kuvait; 2011. február 20.: Marokkó; 2011. március 11.: Szaúd-Arábia (Phillips, 2018: 41).

web kifejezés jelentésétől) – Burton metaforájában a pókok az államoknak felelnek meg.

Érdemes tehát szem előtt tartani, hogy a biztonsági természetű kölcsönhatások rendszerei olyan szereplők között is kialakulhatnak, akik között nincsenek feltétlenül jelen állami szereplők, illetve hogy bizonyosan nem csak állami szereplők bírnak jelentőséggel az egyes hálózatok elemeként az esetek nagyobb részében. Egy-egy „hálónak” nem feltétlenül lesz a „gazdája” vagy egyértelmű főszereplője egy adott állam, vagy az államoknak egy csoportja.

A kibertérben támadó kiberműveletek végrehajtója lehet minden egyes egyéni felhasználó, és e műveletek célpontját képezheti gyakorlatilag minden, az internet hálózatához kapcsolódó rendszer. A járványosan felbukkanó fertőző betegségek terjedését az államok csak társadalmakkal együttműködésben, sokszor igen nehezen képesek megfékezni. A klímaváltozás okai részben természetesek, részben „antropogének” (vagyis emberi tevékenységből adódóak) – utóbbinak, tehát az emberi tevékenységnek, illetve az ebből származó káros szennyezőanyag-kibocsátásnak a felelőse értelemszerűen az emberiség egésze.¹⁷ A klímaváltozás akkor is érintené az emberi társadalmakat, ha az államok formálisan egyáltalán nem vennének róla tudomást – az pedig, ha tudomást vesznek róla, egyáltalán nem elégséges a probléma kezeléséhez. A fenntarthatóság, mint megoldás, igényli nem-állami szereplők közreműködését is, sőt végső soron a Földön minden ember megfelelő alkalmazkodását szükségessé teszi.

A biztonsági napirend alapvető átgondolása mellett felszólaló Maras többek között ilyen megfontolásokra tekintettel különbözteti meg az államközpontú értelmezéshez kapcsolódó „nemzetközi biztonság” és az államcentrikusságtól elszakadó „transznacionális biztonság” fogalmát (2015: 16-18).

Buzanék gondolatmenetéhez visszatérve *ennek ellenére* először is az államok szerepét szem előtt tartva érdemes tovább haladni – azért, hogy a szerzők logikája követhetővé, bizonyos módosítások szükségszerűsége pedig nyilvánvalóbbá váljon.

Buzan és társai is számolnak azzal, hogy nagyon sok olyan, biztonsági jelentőségű kérdés azonosítható, melyek esetében a világ összes állama nem lehet egyszerre és azonos mértékben érintett. Számos probléma inkább egy-egy országcsoporthoz vagy régió biztonsági napirendjére tartozik. Buzan és társai ezt maguk is világosan megfogalmazták 1998-as könyvükben: „...mivel a legtöbb politikai vagy katonai fenyegetés könnyebben hidal át kisebb távolságokat, ahhoz, hogy valami valaki számára fenyegető legyen, legtöbbször a térbeli közelség is szükséges” – írják. Hozzáteszik: „A biztonsági interdependencia mintázatát normális körülmények között regionális tagolódás jellemzi – az így azo-

---

¹⁷ Még akkor is, ha az ökológiai lábnyom mérete egyénről egyénre és társadalomról társadalomra változik egyébként.

nosítható regionális klasztereket mi biztonsági komplexumoknak nevezzük” (1998: 11).

Buzan és Wæver azután későbbi munkájukban is kitartottak a regionális elemzési szint elsődlegessége mellett (2003: 43):

...az egész földkerekség nem nevezhető szorosan integrálódottnak biztonsági szempontból, a szuperhatalmak és a nagyhatalmak különleges esetét leszámítva. [...] A régió elemzési szintje ezzel szemben olyan szint, ahol az államok és az egyéb, alapvető elemzési egységek megfelelő intenzitással érintkeznek és kapcsolódnak egymással, így a biztonságuk nem tárgyalható a többi egység biztonságától függetlenül.

Az e megfontolások alapján Buzanék által kialakított megközelítést mára elavultnak nevezhetjük. A biztonsági komplexum fogalmában rejlő tágabb lehetőségek dacára ugyanis kifejezetten a katonai szektorra összpontosítva vitték végig gondolatmenetüket. A legfőbb szereplőknek az államokat tekintették, a legfontosabb biztonsági kérdéseknek a katonai vonatkozású kérdéseket, az elsődleges elemzési szintnek pedig a regionális elemzési szintet – mindebből következően az államok csoportjai alkotta regionális katonai biztonsági komplexumokat igyekeztek leírni. Olyan országcsoportok viszonyrendszereit, amelyek keretében „a barátságosság és az ellenségesség tartós mintázatai” rajzolódnak ki, illetve „az alapvető elemzési egységek [értsd: szinte kizárólag az államok] félelmeinek és reménységeinek [specifikusan az adott térségre jellemző] kölcsönhatásai”. Az ilyen rendszerek együttesen továbbra is olyan univerzum képét mutatják tehát, ahol a Boothtól korábban idézetteknek megfelelően kizárólagosan a diplomaták és a katonák cselekvése ezek szerint a meghatározó.

Az államok elsődleges szereplőként történő értelmezése mellett megjelenő legfontosabb érv az 1998-as könyvben (1998: 18) lényegében az, hogy a sikeres biztonságiasításra (azaz: szélesebb közönség felé fenyegetések létére és természetére vonatkozó kijelentések elfogadtatására) elsősorban az államok képesek, kérdésterülettől függetlenül, az államok pedig amúgy is hajlamosak regionális keretek között foglalkozni a jelentkező kihívásokkal. Ez legelőször is elvonatkoztat attól, hogy ténylegesen hol jelentkeznek és kiket érintenek az egyes nem-hagyományos biztonsági kihívások (Buzanékát egyszerűen nem érdekli ez a szempont, és ezzel lényegében elszakadnak az empiriától¹⁸). Továbbá ez a megközelítés többszörös tautológiaként is leírható: egyfelől mert azt mondja, hogy azért

---

¹⁸ Talán érdemes itt hosszabban idézni az eredeti forrást: „A kialakuló eredmény [vagyis az azonosítható biztonsági komplexumok köre] a politika terméke, úgyhogy a válaszuk a megfelelő elemzési szint kérdését illetően a ténylegesen végbemenő biztonságiasításokra kell, hogy figyelemmel legyen, és nem csupán egy-egy biztonsági kérdés objektív jellemzőire” (Buzan, Wæver és de Wilde, 1998: 18). Ez a meglepő kijelentés lényegében a biztonsági kérdések objektíve megfigyelhető hatásainak (és e hatások megfigyelhető kiterjedésének) az ignorálására hív fel, azzal, hogy ha az

kell regionális jellegűnek leírunk a biztonsági kihívásokat, mert az államok jellemzően regionális kérdésként foglalkoznak velük; másfelől pedig azért, mert ha az államokat nyilvánítjuk elsődlegesnek, ezzel valamelyest magunk is hozzájárulunk az állami szereplők másokét meghaladó biztonságiasító képességéhez (vagyis hatalommal ruházzuk el őket).

Buzanék ezek után a regionális viszonyrendszerek értelmezéséhez kialakítottak egy tipológiát is, amely a regionális (államokból álló, katonai) biztonsági komplexumok lehetséges, előforduló eseteit sorolta fel – a katonai szektor problémáinak elemzéséhez kétségtelenül hasznos módon. Megkülönböztettek először is sztenderd (avagy szokványos), valamint centralizált (*centred*), vagyis egy bizonyos középpont köré szerveződő biztonsági komplexumokat (Buzan és Wæver, 2003: 54-61).

Szokványos biztonsági komplexum szerintük az államközi konfliktusokkal terhelt, az államok közötti „természetszerű” rivalizálástól szenvedő, „vesztfáiai típusú” rendszer. A centralizált biztonsági komplexum esetében azonban a rivalizálás valamilyen módon korlátozott, és így másként alakulnak a dolgok. A középpont természetéből adódóan ezek a komplexumok lehetnek „dominált”, „hegemonikus”, vagy éppen „integrálódott” biztonsági komplexumok. A besorolás annak a függvénye, hogy van-e olyan vezető hatalom, amely vagy a rendszeres erőszak-alkalmazáson, vagy az ezzel való fenyegetésen, vagy éppen a vele szemben fennálló gazdasági függőségen keresztül dominálja a többieket (dominált komplexum); vagy olyan vezető hatalom, amely kifinomultabb eszközökkel, például mutató, ideológiát és gazdasági berendezkedést ösztönzők révén exportálva, egy szövetség keretében külső fenyegetésekkel szemben oltalmat kínálva fölényes pozíciót élvez a térség többi államához képest (hegemonikus komplexum). Ha nincsen ilyen, egyértelműen vezetőnek nevezhető – akár domináns, akár hegemon – hatalom, abban az esetben még az együttműködés útján megvalósuló politikai integráció eredményeként jöhet létre centralizált biztonsági komplexum. Sokan az Európai Uniót említik erre nyilvánvaló példaként, bár az EU számos tekintetben az egyszerre mélyen integrálódott és – amerikai vezetéssel – hegemonikus jegyeket is mutató transzatlanti biztonsági komplexum részét képezi.

Mint az Egyesült Államok példája jelezheti, a regionálisnak ábrázolt komplexumok képletét elkerülhetetlenül bonyolítja a cselekedni globálisan képes hatalmak. Ezek Buzanék kifejezésével „betüremkedhetnek” más biztonsági komplexumok területére, és kiterjeszthetik hegemoniájukat – netán dominanciájukat – más térségekre, vagy legalább azok egy-egy részére.

Az eddig tárgyalt komplexumtípusokon kívül Buzanék megfogalmazásában még egy különleges esettel, a „struktúrálatlan” [vagy másképpen: szervezetlen]

állami szereplők nem kezdenek az ezekre vonatkozó információkkal semmit, akkor nekünk sincs velük tennivalónk.

biztonsági komplexumokkal lehet dolgunk. Az ezek földrajzi kiterjedésén belül található államok gyengék, erejüket kivetíteni a határaikon túl nem képesek, sőt olykor még a saját területükön belül is csak nehezen. Így nem alakul ki közöttük a biztonsági értelemben releváns kölcsönhatásoknak olyan, kellően sűrű és tartós hálózata, amelyről értelmes megközelítés lenne valamiféle struktúráként, például a vesztfáliai jellegű rivalizálás rendszereként beszélni. Ezek az államok akár olyan gyengék és jelentéktelenek is lehetnek, hogy más térségek tehetős nagyhatalmai sem feltétlenül igyekeznek kiterjeszteni rájuk a befolyásukat – vagy csak korlátozott mértékben teszik ezt meg.

A BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK BUZANÉK-FÉLE ELGONDOLÁSÁNAK ALAPVETŐ BÍRÁLATA

A Buzan és társai által a fenti elgondolásnak megfelelően felrajzolt világtérkép minden részlete vitathatónak, vagyis alapvetően önkényes elhatárolások eredményének mutatkozik. Nem világos például, milyen alapon különítendő el a dél-ázsiai és a kelet-ázsiai regionális biztonsági komplexum (*Regional Security Complex*, RSC), ha a Kínai Népköztársaság, India és Pakisztán nukleárisfegyver-programjainak kölcsönös meghatározottságára gondolunk. Ugyanígy kétséges lehet az amerikai kontinens szétválasztása két részre (északi és déli komplexumokra), tekintettel az Egyesült Államok hagyományosan (legalább a XX. század elejétől kezdve) jelentős szerepére az egész nyugati féltekén.

Még izgalmasabb kérdés lehet, hogy indokolható-e az északi félteke egységének megbontása az elemzésben, ha egyszer Észak-Amerika, Nyugat-Európa és az Oroszország dominálta poszt-szovjet térség a NATO-orosz kapcsolatokon keresztül egyértelműen egy konfliktusok terhelte nagyobb komplexumot képeznek. Itt tehát különböző módokon integrált/integrálódott biztonsági komplexumokból épül fel egy egyébként „vesztfáliai” jellegű komplexum (ha az eredeti terminológiához ragaszkodunk). Ráadásul, szemben a Buzanék által kiterítve ábrázolt világtérképpel, az Északi-sarkkörön túli területeken keresztül is adott az összekapcsolódás e térség számára. Érdekes lehet ez a jövőben például az arktiszi tengerfenék erőforrásainak kiaknázása kapcsán is, miközben már a hidegháború óta nyilvánvaló jelentőséggel bír e térség az interkontinentális ballisztikus rakéták e területek felett átvelő röppályájára tekintettel is.

Freeman a katonai szektor működéséről alkotott kép elavultságát teszi szóvá Buzanék tézisééről mondott kritikájában: „A koppenhágai iskola ragaszkodása a térbeli közelséghez a biztonságilag jelentős összekapcsolódás alapjaként idejétmúlt az Új Világrendben, melyben élünk” (2001: 8) – írja, és utal a több ezer kilométeres távolságot áthidalva csapást mérő ballisztikus rakétákra, vagy éppen a célponttól hasonlóan nagy távolságra található, messzi támaszpontot szervezkedésre felhasználó és merényleteket előkészítő terroristákra.

Érdemes belegondolni: egy amerikai *Minuteman* interkontinentális ballisztikus rakéta hatótávolsága 13000 km; egy B-2-es bombázó egyszeri üzemanyag-feltöltéssel körbe tudja repülni a Földet az Egyenlítő mentén; egy nukleáris meghajtású repülőgép-hordozó pedig két-három évtizedet szolgálhat a Föld körül folyamatosan. Egy olyan világban, ahol ezek az eszközök jó ideje jelen vannak (az első *Minuteman* rakétákat 1962-ben állították hadrendbe, a *Nimitz* repülőgép-hordozót 1968-ban bocsátották vízre, a B-2-es bombázó első repülésére pedig 1989-ben került sor) már nagyon régóta nem állítható, hogy a jelentős, katonai természetű fenyegetések nem hidalhatnak át nagyobb távolságokat. Nem a hidegháború vége óta, vagy a 2001. szeptember 11-i támadások óta tehát, hanem ténylegesen jóval korábbról fogva.

A 2016-os állás szerint harmincnál több ország bír légi utántöltő képességgel, szinte pontosan ugyanennyien rendelkeznek ballisztikus rakétákkal (Davenport, 2014), tizennégyen tartanak szolgálatban repülőgép-hordozó(ka)t, közel negyvenen pedig tengeralattjárókat.

Hasonló tények a terrorizmussal összefüggésben is megállapíthatók. Az Abu Nidal vezette csoport például 1976 és 1998 között tizenhét országban követett el különféle merényleteket a *Global Terrorism Database* nyilvántartása szerint; ezek közül tizenhat országban – három különböző kontinensen – már a hidegháború vége, illetve a Szovjetunió felbomlása előtti periódusban (GTD, 2016).

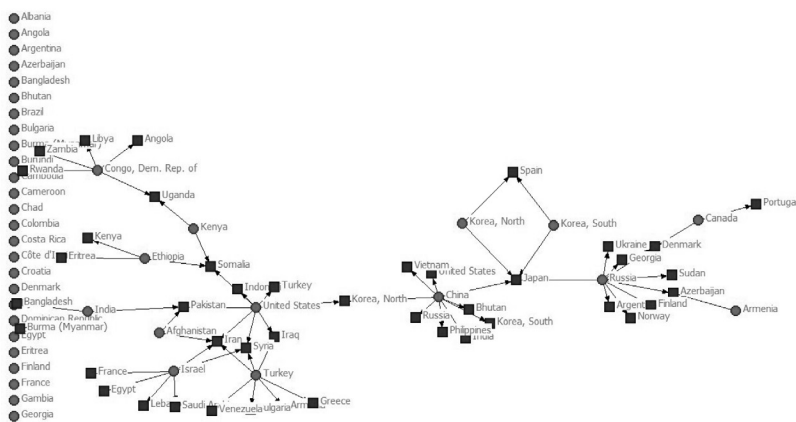
Ha a *Correlates of War Project* „Military Interstate Disputes” adatbázisában¹⁹ szereplő adatpontokat (mint állampárosokat) az 1993-2001-es, illetve a 2002-2010-es időszakból egy *UCINET*-hálózatmátrixba tápláljuk, ennek révén a Net Draw szoftver segítségével megkaphatjuk a konfliktusokkal terhelt nemzetközi kapcsolatok egyfajta hálózati térképét (a felhasznált szoftverek kapcsán l.: Borgatti, Everett és Freeman, 2002; Borgatti, 2002).

A 2.2. ábra az 1993-2001-es időszak képét mutatja ebben az értelemben, nyers formában. Itt még nincsenek elkülönítve jól láthatóan alhálózatok vagy az egyes központi elhelyezkedésű nóduszok.

---

¹⁹ Elérhető: <http://cow.dss.ucdavis.edu/data-sets/MIDs> (utolsó elérés: 2017. május 14.).

2.3. ábra: Konfliktusos állammközi kapcsolatok a „Militarized Interstate Disputes, 2001-2010” adatkészlet tükrében (szűrt adatkészlettel)

Legkésebb ennek az ábrának a fényében világosan megállapítható, hogy Buzanék biztonsági régiókból álló világtérképének empirikus relevanciája korlátozott. Szigetelőállamok és szigetelőterületek helyett sokkal fontosabb lehet észrevenni az összekötő láncszemeket, melyeken keresztül különböző klaszterek interakcióba kerülnek egymással, például a kínai és az amerikai klaszter Észak-Koreán vagy a kínai és az orosz klaszter Japánon keresztül. Világosan látszik az is, hogy a távol-keleti komplexum kapcsolata Oroszországgal jelentős.

Hozzá kell tenni, hogy a fenti módszerrel kialakított kép aligha teljes vagy képletes: csak a *Militarized Interstate Disputes* (MID) adatbázis adatkészletét tükrözi, miközben a valóságban előfordulnak egyéb jelentős nemzetközi konfliktusok is, melyek révén feszültség lehet jelen egy állampáros viszonyában anélkül, hogy ezzel kapcsolatban katonai vonatkozású fejlemények jelentkeznének az adott időszakban. Emellett feltűnnek az MID-adatbázisban olyan állampárosok is, melyek esetében katonai vonatkozású konfliktusról beszélni az adatbázis kódolási rendszerének tekintetében konzisztens, érdemben azonban irreleváns lehet.

Ezek után azonban még mindig csak egy leíró jellegű koncepcióval rendelkezünk a katonai biztonság működéséről. Ahhoz, hogy ez magyarázó és előrejelző funkciót tölthessen be, végső soron szükséges az így létrehozott megfigyeléskészlet értelmezése az elérhető deduktív és empirikus elméleti tudásra építve, egyebek mellett a szövetségkötések geometriájának alakulásáról – ennek hátterében pedig az államok együttműködési, ellensúlyozási és fegyverkezési hajlandóságáról rendelkezésre álló ismeretek révén.

Rövid áttekintés gyanánt: Az együttműködési hajlandóságról I. pl. Grieco munkáját, különösen a „k” együttható vonatkozásában (1988); az ellensúlyozás

[*balancing*] vs. a fenyegető szereplőnek történő alárendelődés [*bandwagoning*] dilemmájáról I. Walt klasszikus tanulmányát (1988);²⁰ a nukleáris fegyverkezési hajlandóságot illetően I. Sagan kiváló elemzését arról, kik, miért lettek nukleáris hatalmak, és kik, miért mondtak le erről (1996); I. Levy és Ripsman történelmi esettanulmányát a preventív háború nem-diádikus²¹ előfordulásának feltételeiről (2007); I. Mearsheimer értekezését arról, hogy a bipoláris vagy a multipoláris rendszer stabilabb-e alapvetően (1991); I. Jervis töprengéseit arról, hogy milyen – játékelméleti értelemben vett – kifizetési struktúra milyen feltételekkel segítheti elő a nemzetközi együttműködést (1978); I. Snyder okfejtését a szövetségen belüli biztonsági dilemmák meghatározó tényezőiről, melyben a „magukra hagyás” (*abandonment*) és a „vele ragadás” (*entrapment*) félelmének szerepét értelmezi a kisebb koalíciós partnerek magatartásában (1984); I. Glaser és Kaufmann elemzését offenzíva és defenzíva egyensúlyának (azaz lényegében a hadviselés korszakról korszakra változó természetének) alakulásáról, és ennek kihatásáról a nemzetközi kapcsolatokra (1998); vagy I. például jelen monográfia szerzőjének munkáit a nemzetközi koalíciók működéséről (Marton, 2017a) és a hadviselés evolúciójának kereszteződő dinamikáiról fegyveres konfliktusok kontextusában (Marton, 2017b) stb.²²

Elsősorban az itt jelzett (és más, hasonló) alapvető források kínálnak magyarázó és előrejelző modelleket a katonai biztonsági komplexum működéséről. A más elemzési területeket is érintő, lényegi előrelépéshez végső soron a hálózatelemzés eredményeinek alkalmazására lesz szükség. A hálózatelemzésre támaszkodva a fenti elméletek egyfelől tovább (és új módokon) tesztelhetők, másfelől az empirikus elméletépítéshez is új szempontokat és eszközöket nyerhetünk általa.

VAKFOLT A KATONAI KOMPLEXUMMAL KAPCSOLATOS VIZSGÁLÓDÁSBAN: A SEKTORKÖZI KAPCSOLATOK KÉRDÉSE

Buzanék megközelítése a katonai biztonsággal kapcsolatban – és ezzel összefüggésben a világ „régiosítása”, avagy régiókra szabdalása – már csak azért sem tartható, mert a katonai biztonsági komplexum fejleményei több-

²⁰ Tanulságos, hogy Walt ebben az elemzésében többek között Törökország, Irán és Pakisztán szövetségi és ellensúlyozási politikáját veszi közelebbről szemügyre – mindhárom esetben alapvető szerepet játszanak a Buzanék által kézenfekvőnek tűnő módon megvont régióhatárokon túlmutató kalkulációk.

²¹ Azaz nem tisztán csak egyetlen állampárosra értelmezett előfordulásának feltételeiről – ahogyan ez a valóságban kézenfekvőbb.

²² Természetesen az itt felsorolt tanulmányokban többé-kevésbé közös realista keretek közül végső soron ajánlatos kilépni – a lista már csak ebben az alapvető értelemben sem kimerítő jellegű.

nyire messzire ható implikációkkal bírnak a katonai szektoron túl is, miközben maguk is jelentős mértékben „szektoron kívüli” tényezők által determináltak. A szektorközi kapcsolatok meghatározó jelentőségét figyelmen kívül hagyni így nagy hiba – ezzel kapcsolatban néhány jelentősebb példa következik az alábbiakban.

A fegyveres konfliktusoknak például óriási (és negatív) hatása lehet a közegészségügyi helyzetre rövid és hosszabb távon egyaránt (Iqbal, 2006; Levy and Sidel, 2008), amellett pedig a tágabb környezetre is (Das, 2013). Háborús körülmények között tipikusan előfordulhat éhínség – illetve általában ínség alapvető humanitárius szükségletekkel összefüggésben –, akárcsak a populáció kényszerű mozgása rossz körülmények között, majd ezt követően a populáció térbeli koncentrációja ugyancsak rossz körülmények között (pl. ostromlott településeken és szükségstáborokban) [Smallman-Raynor és Cliff, 2004: 26-27]. A járványok olyan régóta kísérőjelenségei a fegyveres konfliktusoknak, hogy a huszadik századot megelőzően jellemzően több áldozatot követeltek, mint maguk a konfliktusok (*ibidem*, p.32). Az első világháború és az orosz forradalom felfordulása közepette terjedő tífusz és influenza együttesen akár negyvenmilliónál is több áldozatot szedhettek (*ibidem*, p.35). Itt a mereven kezelt regionális határokon túllépő hatás magától értetődik.

Ami a környezeti hatásokat illeti, a klasszikus esettanulmányok a tárgyban az 1991-es Öböl-háborúval és az 1999-es koszovói konfliktussal foglalkoznak (Das, 2013: 143-161; 162-178);²³ utóbbi esetben például a pančevói ipari komplexum NATO általi bombázásával, mely több ezer tonnányi mérgező anyag (pl. higany, ammónia, dietilén-klorid stb.) környezetbe kerüléséhez vezetett – ennek egy része a Dunába jutott. Das maga ugyanakkor a teljes konfliktusciklust tanulmányozza környezeti hatások szempontjából, vagyis ebbe végső soron beleértendő mindaz, amit haderők akár az általános, békebeli felkészülésük részeként tesznek, a szokványos lögyakorlatoktól az állatokra is veszélyes szárazföldi aknák telepítésén át a kísérleti nukleáris robbantásokig.

A gazdasági befektetések (különösen a működőtőke-áramlások) és a katonai szövetségek (illetve a békés államközi kapcsolatok²⁴) összefüggésével – a kauzalitást tekintve mindkét irányban – úgyszintén számos forrás foglalkozik.

²³ Érdekes, hogy a második világháborút követően a világ több pontján tengerbe sülyesztett vegyifegyver-készletek kérdése ebben a tekintetben még kevés figyelmet kapott, pedig a Balti-tenger esetében a lerakásra (különösen a Szovjetunió által) valószínűsíthetően nem a legrendezettebb módon került sor; ma pedig a fenékhálós halászat a halállomány ritkulása miatt az érintett területeken is előfordul. Ezzel együtt elmondható, hogy a szóban forgó vegyifegyverkészletek szennyezőképessége, illetve bioakkumulációja (a szennyezésnek a táplálékláncban történő megjelenése) jelenleg nem egyértelműen felmért és bizonyított (Simons, 2003; Curry, 2016).

²⁴ Ezeket hálózati értelemben a korábban említett MID-hálózat komplementereként (avagy inverzeként) képzelhetjük el.

Ezek közül az egyik legnépszerűbb Thomas Friedman „arany boltív” elmélete, mely a McDonald’s étterem logójára utalva a kölcsönösen jelenlévő tőkebefektetések és általában a (törékeny) gazdasági fejlettség szerepét hangsúlyozza a békés államközi kapcsolatok stabilitásában.²⁵ Bár többek, pl. Grieco és Ikenberry (2003) fontos konceptuális kifogásokat fogalmaztak meg ezzel kapcsolatban, utalva a politikai rendszer változójának jelentőségére abban a tekintetben, hogy a jólét feltétele mennyire tarthat vissza egy állami vezetést a konfliktustól, empirikus bizonyíték történetesen kínálkozik a tézist illetően (l. pl.: Li, 2008). Mi több, e tézis egyenesen a Bill Clinton elnök vezette amerikai adminisztráció globalizációs politikájának egyik sarokköve volt az 1990-es években (a témában l. Baranyi, 2016). A gazdasági interdependencia, a jólét feltétele és egyéb változók mellett a globalizációs folyamatok eredményeként mára ugyanakkor egy „transznacionális tőkésosztály” (TCC, *Transnationalist Capitalist Class*) felemelkedéséről – és alkuerejének a politikai folyamatokra gyakorolt hatásáról – is beszélni lehet (Sklair, 2001; Robinson és Harris, 2000).

Az imént említett három alapvető kérdéskör (egészségügyi, környezeti és gazdasági hatások) mellett két kevésbé nyilvánvaló jelentőségű, ám úgyszintén fontos változóra irányítanánk még rá a figyelmet – ezek a katonai biztonsági komplexum működésének sajátos politikai vonzatai közé tartoznak.

Számos tanulmány áll például rendelkezésre arról, hogy a katonai segélyek (épp úgy, mint más segélyek) egyfajta „járadékként” korrumpálhatják a recipiens országokat, különösen a nem, vagy nem-tisztán demokratikus országokat (l. pl. Pakisztán különösen látványos esetében: Ibrahim, 2009; általában a katonai segélyek és a demokratizálódás negatív kapcsolatáról pedig: Bermeo, 2010: 89-90).

Reyna a külső hatalmak által különféle helyi szereplőknek nyújtott fegyveres támogatásokra hívja fel a figyelmet, mely világszerte számos területen vezetett változatos „erőszakintézmények” (eredendően kormányerők és felkelő milíciák) megerősödéséhez (Reyna terminusaival: *Government Institutions of Violence*, GIVs; és *Autonomous Institutions of Violence*, AIVs). Az ennek eredményeként létrejövő „szörny” (strukturális értelemben, metaforaként) Reyna elnevezésével az „AIV-GIV hidra” (Reyna, 2003: 299). Ezt a szörnyet, ha már egyszer felkelt, és jár, megállítani nehéz – a kialakuló állapotok gyakorta egyik eredeti támogató szándékait sem tükrözik; nem tükrözik tehát a köztük fennálló „barátság és ellenségeség” Buzanék által említett „mintázatait” sem feltétlenül.

---

²⁵ Eszerint két olyan állam, amelyben található McDonald’s étterem, még nem háborúzott egymással (Friedman, 2000: 248). Ténylegesen a 2008-as orosz-grúz háború ettől már eltérést jelentett, ekkor azonban még állt az összefüggés a Kentucky Fried Chicken éttermekkel kapcsolatban – l. a Wikipédián listázott KFC-éttermekkel rendelkező országokat itt: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_with_KFC_franchises (letöltés: 2017. május 12.).

Mindezen túlmenően barátság és ellenségesség katonai relevanciával bíró mintázatait természetesen még nagyon sok nem-katonai tényező alakítja, például a nemzeti és egyéb identitások, történelmi narratívák, érdekcsoportok preferenciái, specifikus szakpolitikai területek felől kiinduló integrációs folyamatok, belső biztonsági kihívások stb. A katonai biztonsági komplexumok magyarázó értelmezése csak e tényezők figyelembe vételével együtt lehet teljes.

BÍRÁLAT A KATONAI SZEKTORON TÚLRA TEKINTVE

Kritika tekintetében szükséges az eddigieknél is tovább mennünk, immár kifejezetten a katonai szektoron túlra pillantva. A globalizáció eredményeként ugyanis az államok nemcsak katonai szövetségesként vagy stratégiai riválisként, hanem kereskedelmi partnerként, exportpiacot kereső vállalatok és befektetők székértőjeként (vagy éppen visszatartójaként), segélyezőként/donorként, humanitárius beavatkozások végrehajtójaként, terroristák támogatójaként (akár támaszpontjaként), járványos betegségek forrásaként, és még nagyon sok más minőségben *lehetnek* biztonsági szempontból jelentősek egymás számára. Ehhez nem szükséges egyazon térséghez tartozniuk, és ezt az alábbiakban néhány példával is megvilágítom.

A kereskedelmi kapcsolatok biztonsági jelentőségét a nyersanyagok és alapvető termékek (pl. élelmiszerek) áruforgalmára vonatkozó adatok illusztrálhatják. A 2010-2013-as időszak átlagát tekintve több, mint húsz ország minősült függőnek olajimportja, tizenöt ország pedig olajexportja tekintetében (a nominális GDP százalékaiban mérve). Fémek/ércek behozatala szempontjából közel negyven ország, a kivitel tekintetében közel ötven ország; az élelmiszerek importjának vonatkozásában pedig a világ országainak nagyobb része (export tekintetében pedig kb. tíz állam) volt függő pozícióban az *Economist* folyóiratnak a UNCTAD (*United Nations Conference on Trade and Development*) adataiból készített összesítése szerint (*Economist*, 2015).

Ami a befektetések jelentőségét illeti: nem közömbös például a kínai vezetés számára a nagy amerikai informatikai vállalatok jelenléte a kínai kibertérben, és 2016-os állás szerint a Kínai Népköztársaság jelentősen korlátozza a Google-szolgáltatások elérhetőségét területén. Eközben – eltérő okokból – gyakran aggodalmat váltanak ki nyugati országokban az orosz és a kínai vállalatok tökebefektetései a kritikus infrastruktúra területén és egyéb, stratégiaiának számító ágazatokban.

A segélyezés biztonsági jelentőségét illetően jó példa lehet, hogy a 2017-2027-es időszakban Izrael 38 milliárd dollárnyi katonai segélyhez juthat az Egyesült Államoktól az Obama-adminisztráció és az izraeli Netanyahu-kormányzat között 2016 őszén létrejött megállapodás értelmében (AP, 2016), miközben Egyiptom is hasonlóan jelentős kedvezményezett, és 2011 és 2015 között például 6,5 milliárd dollárnyi amerikai katonai segélyt kapott (Pecquet, 2016). Az Egyesült-Államok részéről ez fontos befektetés az izraeli-egyiptomi

béke megőrzésébe – érinti tehát a közel-keleti regionális stabilitást és a hozzáférést a Szezei-csatornához, a globális hajózás és energiaellátás szempontjából is alapvető jelentőséggel bíró módon.

A humanitárius érvekkel (is) támogatott, kormányerőkkel szembeszálló katonai intervenciók általában a Nyugathoz közelebb található térségekben következtek be a hidegháborút követő időszakban (pl. Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban és Líbiában), de ilyen intervenciónak a lehetőségével – valamilyen, akár egészen csekély valószínűséggel – számolnia kellett ebben az időszakban különféle válságok során a ruandai rezsimnek (az 1994-es népirtás idején), a szudáni vezetésnek (a darfúri konfliktus kapcsán), a mianmari katonai juntának (a 2008-as Nargis-ciklon idején) és az Aszad-rendszernek is, Szíriában (a 2013. augusztusi damaszkuszi vegyi fegyveres tüzérségi támadásokat követően).

A terrorizmussal összefüggésben jó példa lehet az Irán és Szíria által is támogatott, Libanonban pedig komoly politikai erőt képviselő Hezbollah tevékenysége. A már idézett *Global Terrorism Database* nyilvántartása szerint a szűkebb értelemben²⁶ vett közel-keleti térségen kívül a szervezet tizenhárom országban követett el merénylete(ke)t 2017 elejéig bezárólag.²⁷

Járványos betegségek forrásaként elég lehet a tizenkilencedik századi globális kolerajárványokkal összefüggésben Brit-India (forrásterületként játszott) szerepére utalni, vagy éppen a napjainkban is rendszeresen előforduló – a kutatók értelmezésében egyfajta evolúciós cirkulációban folyamatosan jelenlévő – influenzavírusokra. Utóbbiak rendszerint Kelet- és Délkelet-Ázsiából indulnak, és Európát és Észak-Amerikát 6-9 hónap alatt, Dél-Amerikát („az evolúciós temetőt”) pedig ugyanennyi idővel később elérő járványokhoz vezetnek (Russell et al., 2008; Rambaut et al., 2008).

Tarthatatlan tehát a regionális elemzési szint elsődlegességének a hangsúlyozása. Ezek szerint ez sem praktikusabb ugyanis, mint a globális elemzési szinthez ragaszkodni. A biztonsági kölcsönhatások rendszerei, vagyis a biztonsági komplexumok gyakran túlterjednek egy-egy földrajzi régió határain, anélkül azonban, hogy földkerekség-szerte mindenhová – és egyenlő mértékben – elérnének.

Regionális határokat rajzolni egy fenyegetés helyzetével kapcsolatos pillanatkép (adott pillanatban készült adatfelvétel) alapján tehát olyan határok önkényes megvonását jelenti, melyeket a szóban forgó fenyegetés működése hamar meghaladhat – miközben a körberajzolt területet a fenyegetés jellemzően nem „tölti ki” egyenletesen.

²⁶ Ide sorolom a következő országokat: Izrael (és a palesztin területek), Libanon, Szíria, Jordánia és Egyiptom.

²⁷ Az adatbázisban előforduló országokat időben visszafelé haladva a lista: Bulgária, Bahrein, Argentína, Irán, Törökország, Niger, Görögország, Thaiföld, Ciprus, Szaúd-Arábia, Spanyolország, Franciaország és Kuvait.

A KÉRDÉSSPECIFIKUS MEGKÖZELÍTÉS SZÜKSÉGESSÉGE

Hogy Buzanék megközelítését ennek fényében meghaladjuk, érdemes az ő eredeti, alapvető céljukat szem előtt tartani.

Szándékaik szerint az igazán releváns kisebb (azaz nem-globális) komplexumokat szeretnék volna azonosítani és elemezni külön-külön – az egyenletlenül, sok tekintetben csak lazán szerveződő globális biztonsági komplexum *helyett*. Ehhez kívánták feltagolni a globális komplexumot különböző darabokra, és ezért igyekeztek régiókat azonosítani. Egyben pedig ezért igyekeztek szektorokat is megkülönböztetni: hogy a szinte korlátlan számú kérdésre kiterjedő biztonságfogalom helyett korlátozottabb kiterjedésű részfogalmakkal dolgozhassanak.

Nehéz azonban a környezeti biztonság szempontjából „igazán” releváns térségeket azonosítani (illetve e térségekkel a világ térképét lefedni), ha e nézőpontból releváns jelenség lehet a csernobili atomkatasztrófa, egy sáskajárás a Száhel-övezetben, a gabonára veszélyes rozsdadüsztög terjedése Ugandában, vagy éppen az üvegházhatás erősödése világszerte, *egyszerre*.

Ugyanígy nehéz a társadalmi biztonság szempontjából igazán releváns térségeket azonosítani, ha ebben a tekintetben a napirendünkön szerepelnek a volt Jugoszlávia etnikai konfliktusai, a migrációs folyamatok, vagy éppen a globális kábítószerkereskedelem és a szervkereskedelem, *egyszerre*.

Hogy még egy utolsó példát fontolóra vegyünk: nehéz a gazdasági biztonság vonatkozásában igazán releváns térségeket elkülöníteni, ha érdeklődésünk tárgyát képezi ide kapcsolódóan a szegénység, a munkanélküliség és az éhínség előfordulása bárhol a világon, a bankfelügyelet országos szabályozása, a hozzáférés egy-egy exportpiachoz, vagy éppen a 2007-2008-as globális pénzügyi válság, *megint csak egyszerre*.

A kulcskérdés tehát az, valóban együtt akarjuk-e kezelni ezeket az önmagukban is külön elemzésre szoruló, összetett kihívásokat („kérdéseket”; angolul: „issues”), melyek ráadásul más-más földrajzi területeket érinthetnek. A térbeliség kérdését illetően az is fontos, hogy ilyen, elsődlegesen érintett földrajzi terület esetenként még csak megközelítőleg sem nevezhető meg. Míg a sáskajárás vagy egy nukleáris reaktorban bekövetkezett baleset hatásai világosabban térképezhetők (akárcsak e hatások terjedésének útja), a szegénység vagy a munkanélküliség nehezen értelmezhető ilyen módon.

Ha mégis a Buzanék által propagált „régiosításhoz” ragaszkodnánk, éppen emiatt nem látnánk az „erdőtől” az egyes „fákat”, amelyek „gyökereire” kíváncsiak vagyunk. Az egyes kérdések szétkapcsolt vizsgálata szükséges tehát, e kérdések összefüggérendszerének különálló bemutatása alapján.

Így juthatunk el a regionális biztonsági komplexumokkal kapcsolatos, Buzan és társai által javasolt vizsgálódás helyett a biztonsági komplexumok

kérdésspecifikus megközelítéséhez és elemzéséhez, ami jóval gyümölcsözőbbnek és egyben praktikusabbnak ígérkező kutatási napirend. Ehhez kapcsolódóan beszélek a továbbiakban – új fogalmat bevezetve – *kérdésspecifikus biztonsági komplexumokról*.

Az adott kérdésre specifikusan érzékeny értelmezési keret kialakításának előnye lehet, hogy nem diktál kényszerítő módon egy adott elemzési szintet – olyat, amelyik az adott kérdéssel kapcsolatos biztonsági komplexum *térbeli szerkezetéhez* ténylegesen nem feltétlenül illeszkedik.

ÖSSZEGZÉS

A Buzanék-féle megközelítés az 1998-as A biztonság: Új keretek az elemzéshez és a 2003-as Térségek és hatalmak c. könyvek között eltelt időben meglepő (vissza)fordulatot vett. A „koppenhágai iskola” alapítóiként számon tartott szerzők élenjárók voltak az államcentrikus felfogástól való elmozdulás szükségességének felismerésében, illetve a biztonsági napirend kiterjesztésében (a katonai jelentőségű kérdések körén túlra). Ennek ellenére 2003-as könyvük lényegében a katonai biztonság világtérképének megrajzolására tett kísérletet, és ehhez először is a biztonsági értelemben releváns régiókat igyekezett meghatározni.

Miközben az így előállított térkép minden részlete vitathatónak mutatkozik, alapvető problémák adóttak az államcentrikus szemlélet, a regionális elemzési szint és a katonai kérdéskör erőltetésével kapcsolatban is – szükséges tehát e megközelítés meghaladása mind a katonai kérdéskör térbeli vonatkozásainak pontosabb felmérése, mind a Buzanék által figyelmen kívül hagyott egyéb kérdésterületek megértése érdekében.

Szükséges egyszersmind a „kérdések” pontosabb definiálása is – nagyobb elemzési területek helyett a kellően specifikus összefüggérendszerként tárgyalható „issue”-k azonosítása célszerű ebben a tekintetben.

3. A KÉRDÉSSPECIFIKUS BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK ELEMZÉSE

BEVEZETÉS

A fejezet továbbra is hangsúlyozza a konstruktivista megközelítés jelentőségét és implikációit a biztonsági komplexumok elemzésében. Ennek kapcsán a „fenyegetéskomplexum” és a „biztonságiasítási komplexum” lehetséges elkülönítésére irányítja a figyelmet. Ezt követi a fogalom tartalmának részletekbe menő meghatározása.

A kérdésspecifikusan azonosított biztonsági komplexumok térbeliségét feltételelesen és változó mértékben elemezhetőnek írjuk le – ahol lehetséges, ott a „forrás”, az „útvonal”, valamint az utóbbit (az útvonalat) alakító tényezők („terelő tényezők”: *push*, *pull* és elterelő hatások) és a fenyegetés intenzitásbeli eloszlását szabályozó változók („szabályozók”) azonosítására tehetünk kísérletet.

A KETTŐS EPISZTEMOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS ALAPJAI ÉS IMPLIKÁCIÓI A BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK ESETÉBEN

A megközelítés tisztázását ezen a ponton az alapvető fogalom precízebb meghatározásának kell követnie. Így a kérdésspecifikus biztonsági komplexumokra a továbbiakban *egymással egy adott kérdéssel kapcsolatban interakcióban álló szereplők, állapotok és hatások interdependens rendszereként* utalok, melyen belül a *kölcsönhatások e rendszerének működése ténylegesen, vagyis adatokkal alátámasztható módon érinti az egyes szereplők – legalább a szereplők egy részének – egzisztenciális biztonságát.*

Ez a definíció túllép a szubjektív biztonság fogalmán, vagyis a „félelemnélküliséghez” kapcsolódó értelmezésen. Részben (és burkoltan) mégis felhasználja a biztonságiasítás fogalmát pl. az egzisztenciális természetű következmények firtatása kapcsán.

Ahogy az *1. fejezetben* jeleztük: egyaránt adottnak vesszük a lehetőséget, hogy a biztonságról folyó diskurzusban a fenyegetésekkel kapcsolatos hiedelmek nem-objektív természetűek is lehetnek, és hogy a releváns hiedelmek tartalmi ugyanakkor valamiféle objektív valósággal *ténylegesen* szembesíthetők – *amennyiben és amennyire* az utóbbi megismerhető.

A tökéletes megismerhetőség természetesen nem adott. Egy másik országot fenyegetésnek tekinteni magában foglal attribúciót egy komplex szervezettel bíró társadalmi szereplő (állam) szándékait és cselekvőkészségét il-

letően, identitásépítést e szereplő ellenében. A megismerhető együtt létezik a megismerhetetlennel. A kritikai biztonsági tanulmányok szempontjából talán érdekes kérdés elgondolkodni azon, miért szerepel a patogének gyógyszerrezisztenciájának kérdése a Világegészségügyi Szervezet napirendjént előkelőbb helyen a klímaváltozás közegészségügyi hatásainál, de valószínűleg nem sok kritikus szellemben gondolkodó társadalomtudós kérdőjelezné még a gyógyszerrezisztens patogének fenyegető voltát.

Ennek tükrében a társadalmi vélekedések és a valóság eltérésének következményeként egyaránt van esély alaptalan pánikreakciók vagy például vésszes hanyagság megállapítására. A két véglet egy spektrumot zár közre, ahol a köztes pozíciók lehetősége is adott. Előfordulhat, hogy egy társadalom, ha nem is egzisztenciális tétellel bírónak, de nagy jelentőségűnek érzel egy fenyegetést – részben vagy egészen alaptalanul. Megfordítva pedig előfordulhat az is, hogy egy társadalom jelentéktelennek vagy csekély jelentőségűnek fog fel egy olyan problémát, amely végül drasztikus következmények előidézőjének bizonyul.

A fenti definíció vonatkozó része (az „adatokkal alátámaszthatóság” feltétele) arra utal tehát, hogy az olyan kérdések, amelyeket különféle szereplők biztonságiasítani igyekeznek – akár olyan kérdések is, melyekkel összefüggésben kritikusan mondható tömeg fogadja el ezek biztonságiasítását –, ténylegesen nem feltétlenül járnak bárkinek az egzisztenciális biztonságát fenyegető hatással. A biztonság fenyegetettségét ezért kritikusan ellenőrizni szükséges, és ennek keretében egyfajta szűrést kell elvégezni a *valóban/viszonylagosan* releváns biztonsági komplexumok feltérképezése végett.

Jó példa valójában nem releváns fenyegetések megjelölésére a komolytalan összeesküvés-elméletek tömkelege. Attól, hogy egyesek hisznek a *chemtrail* összeesküvésben, a Bermuda-háromszög létezésében, vagy a gyíkemberek, esetleg az illuminátusok titkos uralmában, erre elfogadható bizonyítékok hiányában aligha érdemes az elemzőnek figyelmet szentelnie.

Akár az idézett hiedelmeknél elterjedtebb nézetek figyelmen kívül hagyása is indokolt lehet (sok ember is tévedhet nagyot). Elemzőként nyilvánvalóan nem kívánunk foglalkozni a homofóbia kapcsán a homoszexualitással mint fenyegetéssel, vagy például az antiszemitizmus kapcsán az állítólagos, egyesek fejében élénk képzetként élő világméretű cionista összeesküvés koncepciójával mint fenyegetéssel. Ilyen kérdésekkel összefüggésben nem beszélhetünk biztonsági komplexumokról. A biztonsági tanulmányok számára az, ahogyan különféle szervezetek és egyének, akár egész mozgalmak ezeket a kérdéseket biztonságiasítják, persze érdekes lehet, de csakis egyfajta „alaptalan pánikreakció” megfelelőjeként, illetve ennek az alaptalan pánikreakciónak a – sokszor sajnos messzemenő – következményeire, úgymond az ehhez kapcsolódó folyamatok társadalmi beágyazottságára tekintettel.

Bonyolultabb a helyzet, ha azt tapasztaljuk, hogy egy adott kérdést, amely bi-

zonyos szereplők biztonságát ténylegesen fenyegeti, egyszersmind olyan szereplők is biztonságiasítanak, akik valójában nincsenek kitéve közvetlen fenyegetettségnek. Ezekben az esetekben a biztonsági komplexum sajátos, kettős szerkezetet mutat. Kiterjed olyan területekre, illetve szereplőkre is, akik egyfajta *biztonságiasítási komplexumhoz* tartoznak a tágabb biztonsági komplexumon belül, szemben a komplexum magját képező *fenyegetéskomplexummal*.

Sajátos példa lehet erre a migráció, illetve azon belül a menekültek nemzeti közti mozgásának formális biztonságiasítása a terrorizmus kérdésével történt összekapcsoláson keresztül a 2008-as magyar külkapcsolati stratégia (a továbbiakban MKS) részeként, mely úgy fogalmazott: „Az ország területe *menekültek vagy terroristák* számára tranzitútvonallá, az előbbiek célállomásává is válhat” (MKS, 2008: 6; kiemelés tőlem). Ekkor, azaz 2008-ban Magyarországon összesen 3118 menedékkérelmet regisztráltak (KSH, 2015). A nagyságrendre tekintettel minimum vitathatónak tűnik, hogy az érintettekről indokolt volt-e kifejezetten a terrorizmus és a szervezett bűnözés kockázatával foglalkozó bekezdésben megemlíkezni. Mindenesetre az MKS ebben a tekintetben a 2004-es nemzeti biztonsági stratégiában (NBS) megjelenteket követve egyfajta hagyományként: az NBS annak idején olyan helyzetértékelést közölt, miszerint „Nem zárható ki, hogy a *migrációs mozgások keretében szervezett bűnözői vagy terrorista csoportok* is próbálnak Magyarországon megtelepedni, illetve pozíciókat kiépíteni” (2004: 4; kiemelés tőlem). Vesd össze: a 2004-es évben összesen ezerhatszáz menedékkérelmet nyújtottak be Magyarországon (KSH, 2015). Mindeközben egyetlen menekült vagy menedékkérő személy sem követett el terrorcselekményt magyar területen – még csak vád alá sem helyeztek ilyen személyt terrorizmussal összefüggésben.

A biztonságiasítási és a fenyegetéskomplexum részleges szétválására jó példa lehet a terrorizmussal kapcsolatos fellépés általában is. A terrorizmus fenyegetése nehezen mérhető, annyi mégis bizonyosan kijelenthető, hogy a jelenség jelentősen eltérő mértékű fenyegetést képez például a kelet-közép-európai országok számára, mint akár az Amerikai Egyesült Államokra vagy egyes nyugat-európai országokra nézve. *Valamennyi* fenyegetést természetesen Kelet-Közép-Európában is jelent – különféle közvetett és közvetlen módokon. Példának okáért: ha ezek az országok készületlennek mutatkoznak, és kiszámíthatóan puha célpontot képeznek, netán kifejezetten a fenyegetettebb országokhoz kötődő, de a saját területükön belül található objektumokat nem védenek megfelelően (pl. követségeket vagy különféle rendezvényeket), az kiválthatja a terrorizmus eltérülését irányukban.

Ahogy Enders és Sandler fogalmaznak a terrorizmus politikai gazdaságtanáról szóló könyvükben: „Ha egy ország védelmi intézkedései eltérítik a terrorizmust egy másik irányában, úgy transznacionális externáliáról beszélhetünk (...) egy negatív externáliáról, mely abból következően áll elő, hogy a különböző országok egyfajta fegyverkezési versenyhez hasonlatos rivalizálásban találják ma-

gukat, ahol a cél a támadások áthárítása mások felé” (2006: 20). A gyakorlatban az efféle eltérés nem annyira a védelmi intézkedéseket fogantató államok kifejezett szándékaként, mint inkább maguknak a terroristáknak a reakciójaként jelentkezik. Ehhez sokszor egyszerre vezet egyes célpontok védelmének megerősítése (és a másutt így előálló, a védetség relációs-specifikus különbségéből következő *relatív* lemaradás) és más célpontok védelmének az általános körülmények által indokolttól való (*abszolút* mértékű) elmaradása – ahogyan ezt a Lockerbie közelében lezuhant *Pan Am*-járat elleni merénylet esetében is láthatuk a máltai intézkedések abszolút értelemben hanyag volta kapcsán.

A BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK ELEMZÉSE SORÁN HASZNÁLHATÓ RÉSZFOGALMAK

Az operacionalizálás végett, vagyis ahhoz, hogy egy elemző a kérdésspecifikus biztonsági komplexumok fogalmát mint értelmezési keretet a biztonságról szóló társadalmi viták értékelésében és konstruktív támogatásában felhasználhassa, először is szükséges a fogalmi alapok részletekbe menő kidolgozása.

„Kérdésként” a vizsgálódás fókuszába kerülhet gyakorlatilag bármi, ami ténylegesen, adatokkal alátámasztható módon egzisztenciális kihatású következményekkel bírhat legalább egyes szereplők számára (egyének csoportjaitól nem-állami szereplőkön és kisebb-nagyobb politikai közösségeken át az emberiség egészéig bezárólag, sőt akár a bioszférára vagy specifikus élőlényfajokra kiterjedően). Mint arra korábban utaltunk már, ez végső soron objektívista kiindulásnak felel meg, melynek igazolására William Shakespeare *A velencei kalmár* c. színdarabjából Shylock monológjának parafrázisával is élhetünk akár: „Hát az emberi lényeket talán nem ugyanaz a táplálék táplálja, nem ugyanaz a fegyver sebzi, nem ugyanaz a baj bántja, nem ugyanaz a gyógyszer gyógyítja, nem ugyanaz a tél és nyár hűti és hevíti? Ha megszúrják, nem vérzik-e? Ha megmérgezik, nem hal-e meg?”; hozzátéve, hogy amit itt emberi lényekről mondtunk, az végső soron más élő organizmusokra is igaz abban a tekintetben, hogy fizikailag ténylegesen elpusztíthatók.

Miközben tehát társadalmi közegben jönnek létre, és ennél fogva társadalmilag konstruáltak az agresszív (pl. háborús vagy terrorista) szándékok, sőt társadalmilag konstruálódnak maguk az olyan meghatározások is, mint az „elleneséges állam” vagy a „terrorista szervezet” fogalma, vagy például a társadalmi közegben formálódnak a bűnözés mibenlétét és fogalmi körét meghatározó normák is – köztük a legálisan és illegálisan előállítható, kereskedelembe bocsátható termékek körének szabályozása – az emberi életre bizonyos hatások *kétségtől* egzisztenciális hatással lehetnek.

Amilyen mértékig az e hatásokat alakító objektív törvényszerűségeket képesek vagyunk empirikus alapon leírni, az objektivitásnak *kell*, hogy legyen helye a rendszerünkben. Ilyen értelemben nyilvánvalóan „kérdésként” vetődik fel

a katonai biztonság területe (azzal együtt pedig a hatalmi egyensúlyi és egyéb konfliktusokkal terhelt nemzetközi kapcsolatok kezelésének kihívása), de kérdés lehet akár az állami erőszak is (különösen ha önkényes vagy autokratikus természetű), a társadalomban jelenlévő politikai erőszak (terrorizmus, zavargások stb.), az illegális kereskedelem, a gazdasági stabilitás, a járványok jelentette fenyegetés, a társadalmi kohézió hiánya, a környezeti biztonság vagy éppen a kiberbiztonság (és még sok minden más ezeken túlmenően).

A „fenyegetés” meghatározása már sokkal problematikusabb. Egy-egy kérdés rendszerén belül elképzelhető egyfelől több, objektív értelemben vett fenyegetés is, akár csak – esetenként – több legitim „perspektíva” arra vonatkozóan, hogy mi a fenyegetés, vagy hogy mi a nagyobb, avagy a „végső ok” jellegű fenyegetés.

A közegészségügyi biztonság esetében például a fertőző betegségektől a táplálkozásba kerülő karcinogén anyagokig számos különböző fenyegetés megnevezhető objektív módon. A környezeti biztonság tekintetében fenyegetésnek minősülhetnek konkrét problémák az olajszennyezéstől az üvegházhatást fokozó gázok kibocsátásáig, ám végső soron, sokak szerint „végső ok” jellegű tényezőként, a fenyegetést az ember maga, illetve az emberi tevékenység (és az ennek révén indukált „antropogén” környezeti változások) jelentik.

A terrorizmus elleni fellépés kapcsán nem feltétlenül a terrorizmus fenyegetéséért történő meghatározása az egyetlen legitim perspektíva – egy jemeni, pakisztáni vagy szomáliai lakos számára a terrorizmus elleni műveletek (nagyobb szárazföldi katonai műveletektől a dróncsapásokig) úgyszintén jelenthetnek fontos veszélyforrást. Lehet mondani, hogy ennek „végső okozója” a terrorizmus, de ez a perspektíva minimum vitatható lesz – a civil áldozatok növekedésével egyenes arányban.

A katonai biztonság hagyományos kérdései is remek példával szolgálhatnak: a szembenálló felek jellemzően találnak érveket a másikkal szembeni elenségességük indokolt voltának bizonyítására, és nem minden esetben vitatható objektív értelemben e perspektívák legitimitása. Végezetül, ha egy olyan kérdést veszünk szemügyre, mint a mai közbeszédben gyakran biztonsági vonatkozásait tárgyalta migráció, ott legitim perspektíva lehet a kérdés biztonságiasításának (a fenyegetés létének) a vitatása is.

Többek között a végső okok bizonytalansága kérdőjelezi meg, hogy tudunk-e minden elképzelhető fenyegetéshez földrajzi-térbeli „forrást” társítani. Egy olajszennyezéshez vezető incidens vagy egy járvány kiindulásának helye tisztázható, vagy akár azonnal nyilvánvaló lehet. Nem köthető azonban szűk helyhez egy másik állam „agresszív szándéka”, a környezetre nyomást helyező emberi erőforrásigény, a járványokat súlyosbító szegénység, vagy például egy kiberfenyegetést képező *botnet* működése.

A földrajzi-térbeli forrás keresése tehát két okból releváns: egyfelől mert bizonyos esetekben ilyen azonosítható (és akkor kár volna ezt csupán homályosan figyelembe venni); másfelől mert bizonyos esetekben ilyen nem azonosít-

ható (amit nem árt észben tartani, mivel a társadalmi világ szereplői hajlamosak erről elfeledkezve megszólalni és cselekedni).

Ahol a földrajziság–térbeliség valamilyen mértékig feltárható – tehát adott a *térképezhetőség* –, ott feltárhatók a fenyegetés által a földrajzi forrást és a fenyegetés által bejárt területeket összekötő „útvonalak” is. A fenyegetés jelenléte sokszor világosan kirajzolható csatornák hálózatán keresztül terjed, terjedését pedig sokszor világosan kirajzolható hatások hálózatszerű kölcsönhatási rendszere befolyásolja.

A forráshoz közeli területekre utalhatunk a fenyegetés útvonalának felső szakasza mentén található területekként, a távolabbiakra pedig az alsó szakasz menti területekként. E logikával tehát megkülönböztethetünk – ez angol nyelven jobban működik – „upstream” és „downstream” (felvizi és alvizi) területeket.

Mindebből következően ugyancsak elemzésre szorulhat (és elméleti értelemben modellezhető) mindaz, ami az útvonalban változást idézhet elő. Így például mindaz, ami a fenyegetést adott irányba taszítja vagy vonzza/húzza („push” és „pull” tényezők), vagy azon hatások, melyek az útvonalat eltérítik egy adott irányból egy másikba („eltérítő mechanizmusok”). Javaslom továbbá „szabályozók” megkülönböztetését az imént felsorolt (*push*, *pull* és eltérítő) hatásoktól (mint terelő tényezőktől). A szabályozók a fenyegetés terjedésének intenzitását befolyásolják, például csökkentik vagy felerősítik azt (azon kontextusokban, ahol ilyen változások értelmezhetők).

Ahol a földrajziság–térbeliség megfelelően megragadható az ilyen jellegű elemzés elvégzéséhez, a munkát a hálózatelemzés magától értetődő módon jól támogathatja. A forrástól az érintett területek felé vektorok mutatnak (kerékagy és küllők jellegű, azaz ún. „hub and spokes” hálózat részeként), esetenként akár több forrás felől is (ilyen esetben multi-centrikus vagy polikefál hálózatról beszélhetünk). Ez a „fenyegetésgráf”. Emellett a taszító, húzó és elterelő hatások hálózati topográfiája is feltárható, de elképzelhetők olyan esetek is, amikor éppenséggel csak az ilyen „kauzatív gráfok” térképezhetők – mint „helyettesítő gráfok”.

Ezt figyelembe véve vethető fel számos kérdés a továbbiakban. Az így felvetődő, szóba jöhető kérdéseket háromfelé csoportosítom.

Az egyes kérdéskörök így (I.) a *biztonsági komplexum térbeli szerkezetének*, (II.) *okozati jellemzőinek* és (III.) a *biztonsági komplexum társadalmi szerveződésének* a feltárására irányulnak – az utóbbi esetben a *biztonságiasítási komplexum feltárására* is jelentős figyelmet fordítva.

Az I. pont kapcsán a fenyegetés objektív valóságát igyekszünk jellemezni, amennyire ez megismerhető, illetve – ennek részeként – azt is feltárjuk, hogy az adott fenyegetés működése egyáltalán milyen mértékben *territorializálható/térképezhető*. A II. pont a terelő és szabályozó tényezőkre kérdez rá, vagyis a meghatározó okozati összefüggésekre igyekszik rámutatni. A III. pont a fenye-

getéspercepciók világát, illetve ezeknek az empirikus valóságtól adott esetben megfigyelhető eltérését (és ennek társadalmi és politikai implikációit) kutatja.

I. A FENYEGETÉSKOMPLEXUM TÉRBELI SZERKEZETE

- Hol található a fenyegetés földrajzi forrása, ha azonosítható ilyen? (Több földrajzi forrás esetén: hol találhatók ezek?)
- Milyen indikátorok alapján ismerhető fel, hogy egy bizonyos területet érint az adott fenyegetéshez kapcsolódó biztonsági komplexum?
- Az érintett területek ismeretében mi mondható el az adott biztonsági komplexum térbeli szerkezetéről?
  - Milyen (milyen közös ismérvekkel leírható) területeket érint (viszonylagosan valószínűbb módon) a fenyegetés, és milyen területeket hagy (viszonylagosan valószínűbb módon) érintetlenül?
  - Egyetlen nagyobb, egybefüggő területet fog át a komplexum?
  - Különbféle kapcsolódásokon keresztül több, egymással földrajzi értelemben nem szomszédos területet kapcsol össze?
  - Különböző területeket különböző mértékben érint?
- Az adott kérdéshez/fenyegetéshez kapcsolódóan beszélhetünk-e több, egymástól elkülönülő komplexumról, amelyek nem kapcsolódnak össze olyan mértékben, hogy egyetlen komplexumként vegyük őket figyelembe? (Ennek a kérdésnek példának okáért a terrorizmus esetében lehet jelentősége, melynek kapcsán a baszk vagy a korzikai szeparatizmus jelentette kihívást a dzsihádisták mozgalom jelentette kihívástól sok tekintetben világosan el lehet különíteni.)
- Ha beszélhetünk több, különálló komplexumról: ezek területileg is világosan szétválnak, vagy területileg van/lehet átfedés közöttük?

II. A FENYEGETÉSKOMPLEXUM OKOZATI JELLEMZŐI

- Beszélhetünk-e „forrásokról” több, különböző értelemben? Milyen „perspektívák” léteznek ezzel kapcsolatban? Mit tudunk elmondani ezek legitimitásáról?
  - Mik a fenyegetés közvetlen és közvetett kiváltó okai?
  - A közvetett kiváltó okok tekintetében mondhatjuk-e, hogy a fenyegetésnek több, különböző forrása van?
  - Mondhatjuk-e a közvetlen kiváltó okok tekintetében, hogy a fenyegetésnek több, különböző forrása van?
  - Morális és/vagy stratégiai értelemben elfogadható-e a kiváltó okokra, mint az adott fenyegetés „valódi” gyökereire gondolni? Szükséges-e további, közvetett(ebb) okokat keresni?
- Kik és mik a biztonsági komplexumhoz kapcsolódó alapvető hatásoknak, legelőször is magának a fenyegetésnek a hordozói (*carriers*), avagy járványtani nyelven a „vektori”?
- Milyen „terelő” (*driver*) és „szabályozó” (*shaper*) tényezők befolyásolják a fenyegetés terjedésének útvonalát és intenzitását?
- Milyen (leküzdhető) akadályok állhatnak a hordozók útjába, és mik jelenthetnek (akár le nem küzdhető, kemény) korlátokat számukra?
- Azonosíthatunk-e taszító (*push*) és beszippantó (*pull*) tényezőket?
- Melyek az egyes szereplők biztonságát érintő hatások legfontosabb eltérő tényezői?
- Jelen ismereteink alapján életszerű-e a forrás elfojtására törekedni?

III. A BIZTONSÁGIASÍTÁSI KOMPLEXUM TÁRSADALMI SZERVEZŐDÉSE

- A tágabb biztonsági komplexum egészen belül egyenletesen – hasonló módon, hasonló mértékben – adott-e az adott fenyegetés biztonságiasítása?
- Mutatkoznak-e a biztonságiasítás terén jelentős különbségek ország és ország, vagy akár egyéb területi egységek és egyéb szereplők között?
- Milyen változókkal magyarázhatjuk a különbségeket a biztonságiasítás mértékének tekintetében?
- Mit mondhatunk a biztonsági komplexumhoz kapcsolódó, az egyes szereplők biztonságát érintő hatások megoszlásáról (ezek költségvonzatairól és esetleges hasznairól) az érintett szereplők között?
- Vannak-e a szereplők között leginkább, kevésbé, illetve alig fenyegetettek?

- Vannak-e az egyes szereplőket fenyegető hatásoknak bármilyen értelemben kedvezményezettjei?
- A hatások megoszlása tekintetében milyen különbségek mutatkoznak a forráshoz közel eső és a forrástól távol eső – úgymond a felső folyás menti vagy felvízi (upstream) és az alsó folyás menti vagy alvízi (downstream) országok, területek és szereplők között? Ha mutatkoznak ilyen különbségek, milyen tényezők magyarázhatják ezt?
- Hogyan állítható kontrasztba a relatív fenyegetettség és a relatív biztonságiasítás mértéke – és milyen következtetések vonhatók le ebből?
- Akár a forrás elfojtása a cél, akár a fenyegetés kezelése – vagyis elfogadhatóan alacsony szinten tartása –, milyen negatív externáliák, azaz más szereplők számára előálló költségek azonosíthatók az egyes szereplők által a biztonságuk érdekében tett lépések hatásaként?
- A fenyegetés ellen fellépő szereplők jellemzően hogyan szervezik meg erőfeszítéseiket?
- Adott-e az együttműködés a fenyegetésnek kitett szereplők, például az érintett államok között?
- Intézményesült-e ez az együttműködés, vagy ad hoc jellegű?
- Optimális-e az együttműködés az elért eredményeket tekintve?
- Ha nem, úgy milyen tényezők rontják az együttműködés eredményességét, illetve milyen tényezők hátráltatják az együttműködést?

ÖSSZEZÉS

A fejezet részfogalmak egész készletével és a kutatói munkában egyfajta itinerként is használható kérdéslistával szolgált a kérdésspecifikus biztonsági komplexumok elemzéséhez.

Mindennek jelentősége két fontos szempontból is adott. Egyfelől a biztonsági komplexumoknak (az esetek túlnyomó részében) a regionalitástól eltérő térbeliségére tekintettel, másfelől pedig mert az itt vázolt megközelítés szinte *minden* kérdés vonatkozásában használható legalább alapvető megállapítások megfogalmazására (tehát nem csupán a katonai biztonság területén).

Bizonyos kérdések vonatkozásában, mint az a későbbiekben látható lesz, az itt vázolt megközelítés a biztonságpolitika *gyakorlatának* támogatására is alkalmas lehet. Emellett pedig az, ahogyan a szóban forgó biztonsági kihívásokat a gyakorló szakemberek sokszor már jelenleg is kezelik – például az epidemiológia vagy a határvédelem területén, vagy éppen a katasztrófák elleni felkészülés jegyében, a szennyező anyagokat potenciálisan kibocsátó objektumok környezetének várható kitétt-ségét előrejelző ún. diszperziós (szóródási) modellek kialakításkor – részben éppen e megközelítés keretei között kaphat konzisztens és átfogó elméleti alátámasztást.

4. ESETTANULMÁNY: AZ AFGANISZTÁNON KERESZTÜL ÖSSZEKAPCSOLÓDÓ KÉRDÉSSPECIFIKUS BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK ELEMZÉSE

BEVEZETÉS

A fenti kérdésekben előforduló fogalmak némelyikét (forrás, útvonal, hordozók, terelő és szabályozó tényezők) érdemes lehet jobban megvilágítani konkrét példákon keresztül is, és ehhez az alábbiakban Afganisztán vonatkozásában következik egy sor rövid esettanulmány.

Afganisztán esete kézenfekvő példa lehet, hogy az imént tárgyalt fogalmi alapok relevanciáját – ugyanakkor pedig alkalmazásuk bizonyos bonyodalmait is – szemléltessük. Az ország a közbeszédben egyszerre jelenik meg a terrorizmus, a kábítószeres és nagyszámú menekült „forrásaként”, ahol egy nyugati vezetésű koalíció ennek megfelelően – a deklarációk fényében – alapvető biztonságpolitikai kihívások „megoldására”, vagyis fenyegetésforrások elfojtására tett kísérletet a 2001-es intervenciót követően.

Mint azt ebben a fejezetben szemléltetem, a kérdésspecifikus biztonsági komplexumok értelmezési keretének és fogalomkészletének felhasználása mind az empirikus valóságra vonatkozó releváns kérdések felvetésére, mind konkrét politikák ezen keresztül történő bírálatára és gyengeségeik azonosítására lehetőséget kínálhat.

AZ AFGANISZTÁNI NEMZETKÖZI JELENLÉT ALAPVETŐ TERMÉSZETE

Az Afganisztánban 2001-et követően fellépett nemzetközi koalíció tagjai a bevezetőben említett eredményeket (a terrorizmus fészkének felszámolása, az afgán heroinforrás elapasztása, illetve az afgán menekülthelyzet kezelése) az afganisztáni állami intézmények újraszervezésétől és támogatásától várták végső soron. Ennek érdekében jelentős anyagi segítséget adtak ezeknek az intézményeknek, a velük szemben fegyveresen harcoló felkelők ellen pedig katonai támogatást.

Így remélték megteremteni egy olyan új afgán állam alapjait, amely egész területén képes gondoskodni arról, hogy ne lehessen bázisa a terrorizmusnak és a kábítószer-termelésnek, és emellett megfelelő körülményeket képes garantálni az országból tömegesen távozott menekültek visszatéréséhez, terhektől mentesítve a menekülteket befogadó államokat.

A feladatra rendkívüli méretű koalíció szerveződött. Csak a katonai misszi-

ónak több mint ötven résztvevője volt, köztük a kelet-közép európai országok is. A legtöbb részt vevő ország biztonságiasította Afganisztánt mint komplex fenyegetésforrást, és legalább hivatkozásszerűen ezzel is indokolta részvételét a vállalkozásban.²⁸

Ennek fényében érdekes elemzési kérdés, hogy *ténylegesen* a világ mely országait és területeit érintette vagy érinti a leginkább a terrorizmus vagy a kábítószer-kereskedelem fenyegetése, vagy bármilyen egyéb, Afganisztánhoz köthető probléma – vagyis hogy milyen a szóba jöhető kérdésspecifikus biztonsági komplexumok térbeli szerkezete, illetve hogy ez alapján milyen kritikus megfigyelések tehetők e komplexumok társadalmi szerveződését, azon belül pedig a biztonságiasítási komplexumok természetét illetően.

A TERRORIZMUS KOMPLEXUMA

Deduktív logikával megközelítve a kérdést: egy ország a terrorizmusnak lehet a célpontja, a menedéke, az aktív ellenfele (akár úgy, hogy közben nem célpont), vagy esetleg az aktív támogatója (akár úgy, hogy közben nem menedék).

Afganisztán sokáig menedékerületként funkcionált, ugyanakkor fontos hozzatenni, hogy nem általában bármiféle indíttatású terrorizmus, például baszk szeparatisták vagy szélsőséges francia anarchisták számára, hanem kifejezetten a dzsihádisták terrorizmus javára, az 1990-es évektől 2001-ig bezárólag. A különféle terrorszervezetekhez, vagy az ezek hátterében gyakorta jelenlévő tágabb, szélsőséges társadalmi mozgalmakhoz mint különböző fenyegetésforrásokhoz kapcsolódóan szétválasztandó az elemzés – gyakorlatilag mintha különálló komplexumokat tanulmányoznánk. Természetesen a terrorizmusnak lehetséges beszélni valamiféle szuperkomplexumáról, részben éppen a terrorizmus, mint általános jelenség által generált (anti-terrorista) védelmi intézkedésekre tekintettel, ám az egyes, a terrorizmus eszközzé élő szervezetek sorának alakulását igazán pontosan érteni és előrejelezni csak specifikus körülményeikre és tulajdonságaikra figyelemmel lehet.

Fontos az elemzés kezdetén megállapítani, hogy Afganisztán nem az egyetlen menedékerület volt dzsihádisták számára a dzsihádisták mozgalom történelme során – bár az 1990-es évek második felében kétségtelenül a legfon-

---

²⁸ Magyarország esetében a Honvédelmi Minisztérium tett közzé ma már el nem érhető dokumentumot a tárgyban: „Összefoglaló az afganisztáni biztonsági helyzetéről.” Honvédelmi Minisztérium, 2008. július 23. At: http://www.hm.gov.hu/honvedseg/misssziok/osszefoglalo_az_afganisztani_biztonsagi_helyzetrol. Letöltve: 2008. augusztus 30. (HM, 2008). Ez a dokumentum három okot jelölt meg az afganisztáni magyar szerepvállalást illetően, utalva ennek részeként a terrorizmusra (és azon belül nyugati terrortámadásokra, New Yorktól Madridon át Londonig), a kábítószer-kereskedelemre és a NATO felé fennálló szövetségi kötelezettségeinkre, melyeket a szövetség nyújtotta előnyökért cserében szükséges teljesíteniünk.

tosabb menedékterületként szolgált, különösen 1996 után, amikor Szudánból Oszama bin Laden is Afganisztánba kényszerült áttelepülni (a dzsihádisták mozgalom történetéről l. pl. Filiu, 2009; Kepel, 2009; Gutman, 2008; Wright, 2006).

Kérdés, hogy ez alapján nevezhetjük-e Afganisztánt kifejezetten a dzsihádisták terrorizmus vonatkozásában a fenyegetés forrásának? Indokolt lehet-e ez, ha azok a terroristák, akik az afganisztáni menedékterületet a szervezkedésükhöz felhasználták, maguk nem is afgánok voltak?

Ahogy az egyébként nem az afganisztáni kérdésekre specializálódott Kiss J. László igen lényeglátóan fogalmaz: az Afganisztán területének nagyobb részét nemzetközileg el nem ismert vezetésként uraló Talibán mozgalom esetében nem a terrorizmust szponzoráló állammal, hanem inkább a terrorizmus (azaz a terroristák) támogatta kvázi-állammal találkozhattunk (Kiss J., 2002: 28).

A minden bizonnyal pontosabb válasz a kérdésre tehát az, hogy többféle értelemben, több, különböző forrásról beszélhetünk a dzsihádisták terrorizmus fenyegetésével kapcsolatban, a biztonsági komplexum pedig ennek alapján *multi-vektoriálisnak* mondható.

Források lehetnek azok az autoritárius berendezkedésű közel-keleti államok, ahol hosszú időn át az iszlamista és a liberális ellenzékkel egyaránt bőrtönökben és kínszobákban bántak el (vagy éppen így bánnak el velük még ma is). Forrás lehet egy olyan, az iszlámnak szélsőségesen puritán értelmezését követő ország is, mint Szaúd-Arábia, amely szellemi táplálója és olajbevételein keresztül pénzügyi támogatója (a szaúdi állami vezetés akaratától függetlenül, magánszemélyek vagyonából) a dzsihádisták mozgalomnak.

Források bizonyos értelemben a nyugati demokráciák is, amelyek hagyományosan a terrorizmus vonzó célpontjainak számítanak, tekintettel politikai rendszereik érzékenységre és sebezhetőségre. A terrorizmus bizonyos mértékig működik ellenük, mivel az autoritárius államokhoz képest a szabadságjogokat tiszteletben tartó demokratikus politikai rendszerek korlátozott mozgástérrel rendelkeznek a terrorizmus megelőzésében és felszámolásában (a saját területükön), miközben közvéleményük részéről erős nyomás nehezedhet rájuk minden, a köznyugalmat megrendítő incidens kapcsán. De források a nyugati országok azért is, mert az itt élő muszlim diaszpóracsoportok sorából is kikerülnek radikalizálódott személyek, közkeletű elnevezéssel „háztáji” (*homegrown*) dzsihádisták, akiknek egy része azután terrorista cselekmények megvalósításában is részt vesz (l. pl. a „londonisztáni” hálózatok szerepéről: Pantucci, 2010 és 2015). Ebben sok tényező szerepet játszik, az interneten elérhető szélsőséges propagandától és terrorista „szakismeretektől” a nyugati muszlim kisebbségek körében jelen lévő, azok hangját e kisebbség többségével szemben sokszor agresszívan kisajátító iszlamista szervezetekig, köztük a dzsihádistákat közvetlenül támogató körökig.

Nagyon különböző politikai rendszereknek a sokszögű viszonyrendszerében kapnak tehát jelentőséget az Afganisztánhoz hasonló potenciális mene-

dékterületek, ahová a jelenség (illetve a dzsihádisták mozgalom tevékenysége) áttérrelődhet. A kiiktatásuk, amennyiben lehetséges, fontos, de nem jelenti a probléma végső megoldását. Maradnak más menedékterületek, például olyan, gyenge államok, mint Jemen vagy Szomália, ahol belső konfliktus teremt lehetőséget a dzsihádisták mozgalom térnyerésére (ahogyan ez az 1980-as évek Afganisztánjában is történt). Ugyancsak jelentős konfliktus ebből a szempontból a Szíriában 2011 óta zajló, Irak térségét is érintő háború.

A 2001-et követő időszakban többen már az internetet nevezték „az új Afganisztánnak” (idézi Nichols, 2007), miközben a *RAND Corporation* egy 2007-es tanulmánya arra a következtetésre jutott, hogy „a modern, kozmopolita társadalom anonimitása” is lehet a terroristák mozgásterét biztosító „láthatatlanság” forrása – e láthatatlanság nem csak a Nyugattól távoli, elmaradott és kormányozatlan területek esetében áll tehát fenn (Rabasa et al., 2007: 19-20).

A 2001 utáni időszakban az is előfordult, hogy nyugat-európai országokból – például Németországból – utaztak dzsihádisták Pakisztánba fegyveres kiképzésért, hogy azután afganisztáni célpontok támadásában vegyenek részt. Ezekben az esetekben a fenyegetéshordozók (avagy a vektorok) nyugati országokból tartottak Afganisztán felé – ez világosan megjeleníthető akár egy hálózati térképen is. A 2001 utáni időszakban így nem annyira Afganisztán mint fennálló forrás elfojtása volt a cél a terrorizmussal összefüggésben, mint inkább annak megelőzése, hogy egy potenciális forrásország újra forrássá váljon – miután 2001-ben megszűnt az lenni.

Bár nem minden ország egyenlő mértékben célpontja a dzsihádistáknak, teljesen nem lehet fenyegetésmentesnek nyilvánítani az olyan országokat, ahol eddig nem hajtottak végre támadást. Már csak azért sem, mert éppen a viszonylagosan preferált célpont-országokhoz kapcsolódó objektumok (például nagykövetségek vagy nemzetközi közönséget vonzó kulturális, sport- és egyéb rendezvények) szinte mindenütt előfordulnak. Az ellenintézkedések jelentette akadályokra tekintettel a terrorizmussal kapcsolatban a legalapvetőbb terelő hatás a „kérges” (jobban védett) célpontok felől a „puha” célpontok felé terelő hatás. Természetesen számítani kell rá, hogy terrortámadásra sor kerülhet ott is, ahol ilyen még nem fordult elő korábban. Ez a terrorizmus elhárításában szerepet vállaló állami szervek számára kiegyensúlyozó-kompenzáló intézkedések szükségességét diktálja.

A biztonságiasítási komplexumon belül tapasztalható viszonylag egyenletes biztonságiasítás – vagyis hogy például az Afganisztánban szerepet vállalt országok mind hasonlóan jelentős fenyegetésnek nyilvánítják a terrorizmust nemzetbiztonsági dokumentumaikban – mindezek alapján sokféleképpen értékelhető. Bizonyos nézőpontból irracionálisnak tűnhet, hiszen figyelmen kívül hagyja a tx időpontig felhalmozódott empirikus tapasztalatokat. Egy másik nézőpontból a szolidaritás nyilvánításaként is felfogható – ilyen értelemben inkább diplomáciai gesztusnak, mint tényleges biztonságiasításnak tekinthető. Egy harmadik le-

hetséges nézőpontból a globális terrorizmus biztonságiasítása ugyanakkor a jövőbe stratégiai szemlélettel, racionálisan előretékintő, indokolt hozzáállásként is leírható, hiszen támadás végső soron bárkit érhet, és a készülletlenség e lehetőség bekövetkeztét valószínűbbé teszi.

A HEROINKERESKEDELEM KOMPLEXUMA

A kábítószer-kereskedelem kérdését érdemes leszűkíteni a heroinkereskedelem tárgyalására, mivel a fogyasztók egzisztenciális biztonsága szempontjából ennek van közvetlenül releváns hatása. A heroin kiváltotta függőség romboló hatása mellett az is jelentőséggel bír, hogy a pénzre szoruló fogyasztó az ún. akvizitív bűnözés útjára léphet. Látni kell azonban, hogy a kábítószer-fogyasztás tiltása, az illegalizáció is szerepet játszik a fogyasztáshoz kapcsolódó kockázatok jelentkezésében és megoszlásában. Mivel a heroinkereskedelem nem a fogyasztóvédelem szem előtt tartásával, vagyis nem megfelelő minőségbiztosítás mellett történik, az utcán értékesített áru hígítási arányával kapcsolatos információk megbízhatatlanok, és a biztonságos fogyasztással kapcsolatos tájékozottság hiánya így túlradagolásokhoz vezethet. A termék tisztasága is kétséges, és a szennyezett heroinnal a fogyasztók a vérükbe súlyosan egészségkárosító anyagokat fecskendezhetnek (pl. mézport, különféle porított gyógyszerekészítményeket). A használt fecskendők sterilitásának hiánya is veszélyforrás, és a több fogyasztó által közösen használt injekciós tűk szerepet játszhatnak különféle fertőzések, például a HIV- és a hepatitiszvírus terjedésében a heroinisták között (rajtuk keresztül pedig a tágabb populációban is). Az illegalizáció következményei az elosztóhálózat alsó folyása mentén, az értékesítők között zajló bandaháborúk is. Mindezek a tényezők együttesen vezetnek ahhoz a – meglehetősen régi, ám máig sokat idézett becslés szerint – majdnem kétszázezer halálesethez évente, melyek a globális heroinpiac működéséhez köthetők (WHR, 2002: 67; WDR, 2012: 61).

Az elosztóhálózat felső folyása mentén is súlyos problémák jelentkeznek. Egyrészt itt is megfigyelhetők a fogyasztás káros következményei, és például Afganisztánban is sokan halnak meg túlradagolás következtében. A heroin alapjául szolgáló ópium termeléséhez, illetve az ópiummák termesztéséhez ugyanakkor a termőterületek legalább közvetett ellenőrzése szükséges. Mivel nemzetközileg elismert kormányok nyíltan – az illegalizáció következtében – nem vehetnek részt ilyesmiben, az ópiummák termesztésére jellemzően korrupción működő, gyenge államokban kerül sor, illetve olyan országokban, ahol a központi kormányzat nem gyakorol ellenőrzést az ország területének egésze felett. A képletnek tökéletesen megfelel Afganisztán, ahol mind a korrupció, mind a fegyveres konfliktus, mind az országterület egyes részei felett hiányzó ellenőrzés, mind a rászoruló, a mezőgazdasági infrastruktúra hiányától szen-

vedő lakosság adott (Felbab-Brown, 2005 és 2007; Rubin és Sherman, 2008).²⁹ A forrásországban a kábítószer-termelés egyszerre oka és következménye a jellemzően igen kedvezőtlen állapotoknak.

A forrás közvetlen szomszédságában a kitörés – a világpiac felé – a terjesztők szempontjából a legfontosabb stratégiai kihívás. Alapvetően háromféle válasszal reagálnak erre. Az egyik lehetőség az állami pozíciók megkaparintása (*state capture*) tisztviselők, például vámtisztviselők, rendőrök, katonatisztek megvásárlásán keresztül, így segítve az áru mozgását A és B pontok között (lásd konkrétan Kirgizisztán esetében: Marat, 2006: 93-111; általában pedig: Cornell, 2006). A második lehetőség a csempészség, mely természetesen kockázatos, és az áru egy részének elvesztésével és bevételkieséssel járhat. A harmadik lehetőség a közvetlen konfrontáció a kereskedelmet akadályozni próbáló állam szerveivel. Irán például komoly erődítményrendszert épített ki afganisztáni határa mentén, és sűrű járőrözést folytat ezen a területen – ám még ez sem retenti vissza a kereskedőket attól, hogy olykor jól felfegyverzett járműoszlopokkal próbáljanak meg áttutni védelmén.

A kábítószer-kereskedelem útvonalainak hálózata dinamikusan változik, de közben mutat bizonyos tartósabb mintázatokat. Beszélhetünk például egy északi útvonalról, amely Közép-Ázsián és Oroszországon át vezet, és egy déli útvonalról, amely Iránon, Törökországon és a Balkánon át halad. Folyamatosan érvényesülnek terelő hatások a komplexumon belül, amelyek a hordozókat, azaz a futárokat és magát az árut újabb és újabb útvonalakra terelik át ezeken a főbb ágakon belül.³⁰ Ennek függvényében az egyes specifikus útvonalakon közlekedő heroin mennyisége gyorsan változhat. Ahol a határellenőrzés szigorodik, onnét az áru egy része eltérül a puhább határok felé. Különböző zavaró események is terelő hatással bírhatnak: az 1990-es évek első felében a volt Jugoszlávia területén zajló fegyveres konfliktusok például többek között Magyarország felé terelték a térségen áthaladó heroinkereskedelem egy részét.

Ami jóval kevésbé változékony: a kereskedelem fő célpiacainak köre. A heroin kereskedelme oda irányul, ahol a fogyasztók számát és a viszonylagos vásárlóerőt tekintve a legnagyobb kereslet jelentkezik – vagyis a nyugati demokráciák felé. A biztonsági komplexum alapvető jellemzője ebben a tekintetben az, hogy *lehorgonyozott*: a horgony ott nyugszik, ahol a vásárlóképes kereslet

²⁹ Éppen a mezőgazdasági infrastruktúra (pl. utak, vagy regionális raktárak és piacok) hiányára tekintettel nehéz a jövedelmezőbb „cash cropok”, így például a sáfrány vagy a gránátalma termesztésének propagálásában látni a kérdés megoldását. Az afgán termelő számára az ópium értékesítése jobb lehetőség marad mindaddig, amíg a négykerék-meghajtású járművekkel és fegyveres kísérettel közlekedő kereskedők megkímélik őket a hiányzó utak, az amúgy is nehéz terepviszonyok és a biztonság hiányának következtében adódó logisztikai problémáktól.

³⁰ Futárookra nincs feltétlenül szükség, amennyiben az árut csomagküldeményként próbálják célba juttatni a csempészhálózatok – például légi csomagküldeményként.

földrajzilag koncentráliódik. Ez térbeli szerkezetének a legfontosabb tulajdonsága, amiből következően itt is felvetődhet a kérdés: valóban indokolt-e Afganisztánt nevezni a forrásnak?

Az ópium és a heroin előállításának földrajzi helye a történelem során térségről térségre vándorolt, és vélhetően azóta sem jutott végső nyugvópontra. Brit-Indiából Kínába, Kínából Indokínába, Indokínából Pakisztánba, onnét pedig Afganisztánba települt át (lásd: Chouvy, 2006: 21-24; Fazey, 2005: 104-107). Ha valahol az ilyen értelemben vett „forrást” elfojtották, az nem jelentette a kereskedelem végét, mert mindig jelentkeztek más termelők – részben a kínálat kiesésének hatására emelkedő fogyasztói árak (és a nagyobb elérhető profit kilátása) miatt.

A helyettesíthetőség nemcsak alternatív termelőkön keresztül adott, hanem alternatív termékeken keresztül is. Az egykor Aranyháromszöggént emlegetett indokínai területeken például ma jellemzően inkább szintetikus szerek előállítása zajlik. Ez egy növekvő iparág. Az új kábítószeres gyorsuló ütemben jelennek meg a piacon, és némelyikük egészségkárosító hatásai a heroinénál súlyosabbak lehetnek. Ennek tudatában, vagyis azoknak a másodlagos következményeknek a tükrében, amelyekről a döntéshozók vagy például az eredményeket elváró közvélemény hajlamosak megfeledkezni, nem biztos, hogy valamiféle forráselfojtó beavatkozást – ha az ilyen egyáltalán lehetséges volna – sikerként lehetne elkönyvelni.

A tálib mozgalom által javarészt Dél-Afganisztánban érvényesített 2000-2001-es máktermesztési tilalom Iránban például az ópiát-túladagolások elhalálózások számának hatvan százalékos növekedéséhez vezetett, miután a kisebb fajlagos volumenű heroin viszonylagosan könnyebben elérhetővé vált a nehezebben csempészhető és Iránban hagyományosan fogyasztott ópiumnál (Jelsma, 2005: 99). Ugyanebben az időszakban heroinínség jelentkezett Észtországban, a 2002-es esztendő folyamán: következményeként ekkorra tehető a Fentanyl, avagy „kínai fehér” (*China white*) nevű szintetikus ópiumoid térnyerése a kábítószerpiacon (Keen, 2014; Lewis, 2013).

Figyelemre méltó továbbá, hogy a kábítószeres egyes fajtáinak, például a heroinnak az előállításához szükség van a laboratóriumi eljárás során használatos specifikus alapanyagokra is, ún. prekursorokra, és ezeknek a forrását a kellően fejlett vegyiparral rendelkező országok jelentik – ebből adódóan ezek kereskedelme és csempészete a heroinéhoz képest éppen fordított irányú. Ebben a biztonsági komplexumban is jelentkezik tehát multi-vektoralitás, akárcsak a terrorizmus esetében. Az afganisztáni herointermelésben felhasznált savanhidridek nagy része például Kínából érkezik, jellemzően Iránon vagy Pakisztánon keresztül. Az utóbbi országokban olykor szellemvállalatok importálják a szükséges készleteket, legális csatornákon keresztül, olykor pedig hagyományos csempészség révén jutnak át szállítmányok az állami határokon (INCB, 2015: 24-26).

A kábítószer-probléma keresletvezéreltségét, az illegalizáció visszaszűrő hatását, illetve az alsó folyás menti államok felső folyás menti beavatkozásai által termelt negatív externáliákat figyelembe véve fontos felismerni, hogy a kábítószerkérdést inkább kezelni lehetséges, mint megoldani.

Az afganisztáni intervenció tapasztalatai is ezt mutatják a 2001 utáni időszakból. Itt az intervenciót követően hamar megszületett a felismerés, hogy az ópiummák termesztése elleni fellépés megfoszthatja legitimitásuktól az amúgy is gyenge lábakon álló afgán állami intézményeket, és fokozhatja a nemzetközi katonai erőkkal szembeni fegyveres ellenállást – ez komoly visszatartó erőnek bizonyult.

A 2002-es és 2005-ös mákirtó kampányok során maguknak a szóban forgó intézményeknek a korrupt volta is a probléma részét képezte: az afgán termelők/gazdák kárpótlására alternatív terményként adományozni szánt búzamazvakat például több esetben is pénzért értékesítették állami tisztviselők, miközben kenőpénzek fizetése révén (vagy éppen családi és egyéb összeköttetéseken keresztül) éppen az igazán jelentős termelők szereztek védeltséget a mákföldek felszámolására irányuló erőfeszítésekkel szemben (Giustozzi, 2008: 86-87).

A MENEKÜLTKÉRDÉS KOMPLEXUMA

Vitatható, hogy e kérdést indokolt-e – és hogy pontosan milyen formában lehet esetlegesen indokolt – szemügyre venni az Afganisztánnal kapcsolatos biztonságpolitikai kihívások részeként. Számos forrás mégis így utalt az afgán menekültkérdésre már a 2015-ben Európába érkezett menekült- és migrációs hullámot megelőzően is. Így ennek kapcsán legalább kritikus vizsgálódást folytatni érdemes lehet.

A menekültügyi biztonsági komplexum szerkezete és társadalmi szerveződése meglehetősen egyszerű. A valóban súlyos hatásnak kitett államok jellemzően a menekültek származási országával szomszédos országok, méghozzá kifejezetten abban a speciális és súlyos esetben, amikor a menekültek nem fokozatosan hagyják el a származási/kibocsátó országot – például politikai elnyomás miatt –, hanem robbanásszerűen nő a számuk, többnyire egy fegyveres konfliktus kitörését követően, amikor egyszerre egy egész ország vagy országrész populációja érezheti magát fenyegetve.

Sajátos példa lehet ezzel kapcsolatban Kelet-Pakisztán (a későbbi Banglades) és India helyzete 1970-1971 folyamán: az 1970-es Bhola nevű ciklon okozta természeti katasztrófa és a kirobbanó elszakadási harc következtében rövid idő alatt több mint tízmillió bengáli menekült érkezett a szomszédos Indiába. Az évtized végén, 1979-ben indult meg a történelem második legsúlyosabb menekültáradata az afganisztáni harcok súlyosbodásának, illetve a szovjet támogatású afgán rezsim elnyomó intézkedéseinek következtében: 6,3 millió menekült érkezett Pakisztánba és Iránba néhány év leforgása alatt (DePillis, Saluja és Lu, 2015).

Ilyen esetekben a szomszédos országok hirtelen százezrek, szélsőséges esetben milliók befogadására kényszerülhetnek. Ha a menekülteket megpróbálják feltartóztatni a határaikon, a nemzetközi közösség nyomásával szembeülhetnek. Az emberáradat megállítása sokszor eleve nem is lehetséges, vagy legalábbis meghaladhatja a szóban forgó állam képességét. Így, részben kény-

szerűen, jelentős humanitárius felelősséget vesznek a nyakukba. Táborokat kell kijelölniük, ahol a beáramlott népesség ellenőrzés alatt tartható, és biztonságosan ellátható. Más országok elvárják, hogy a menekülteket az első körben érintett országok ilyen módon mintegy *feltartóztassák*, azaz hogy korlátot képezzenek mozgásuk számára. Cserébe segítséget ígérnek és (kisebb mértékben) adnak: humanitárius segélyezés, illetve tervezett, kvóta alapú menekültbefogadás formájában hozzájárulhatnak a menekültpopuláció ellátásához – ezt jellemzően messze nem kielégítő mértékben teszik meg (Marton, 2015).

Az elsődleges menedékkadó ország(ok)ban összegyűlő népességnek a teljes feltartóztatása így valójában nem lehetséges. Az úgymond „továbbszivárgó” népesség ugyanakkor csak a töredéke a teljes populációnak, és minőségileg is a menekültpopuláció általános jellemzőitől eltérő képet mutat: az életerős, fiatalabb, munkaképes, az emberkereskedelemhez kapcsolódó szolgáltatások igénybevételéhez több anyagi erőforrást mozgósítani képes emberek – főként férfiak – jutnak a legmesszebbre.

Ennek dacára a menekültek bizonyos mértékű biztonságiasítása jellemző a fegyveres konfliktus sújtotta övezetektől gyakran igen távol eső gazdag országokban is, alapvetően irracionális módon – mivel nem ténylegesen egzisztenciális, vagyis nem ténylegesen az érintett országok stabilitását közvetlenül veszélyeztető fenyegetésről beszélhetünk az esetükben. A biztonságiasítási komplexum itt is túlterjed tehát a fenyegetéskomplexumon, pedig az utóbbi az első körös országok által *nagyobbrészt feltartóztatottnak* mondható.

Felvetődhet ugyanakkor a 2015-ben indult jelentős menekült- és migrációs hullám tanulságai alapján, hogy a menekültek és más migránsok³¹ érkezésével kapcsolatban kialakuló „válságérzet”, illetve az ehhez kapcsolódó percepciók következtében meginduló társadalmi polarizáció már csakugyan a sta-

---

³¹ Az egyértelmű terminológiaalkalmazás végett szükséges lehet megjegyezni, hogy az ENSZ hagyományos definíciója szerint mindenki migráns, motivációtól függetlenül, aki egy évnél hosszabb időre másik országba költözik (idézi Koser, 2007: 16). Ez a fogalom magába foglalja tehát akár a menekülteket is. A 2015-ben megindult migrációs hullám hatására a közbeszédben megjelent a „segítségre méltán számító, üldözött, és ezért befogadható menekültek” és a „gazdasági okokból, haszonleső módon felbukkanó, ezért befogadásra nem méltó migránsok” szembeállítás. Utóbbi több szempontból elfogadhatatlan. A migráció egyéni motivációi általában komplexek, mind specifikusan a menekültek, mind általában a migránsok esetében (nincs tehát praktikus módon olyan erős megkülönböztethetőség, mint amelyet a szembeállítás feltételez); a politikai menekültként formálisan kvalifikálódók egy része valójában nem közvetlen fenyegetettség okán távozik a kibocsátó országból, miközben egy, a politikai menekültség szűk fogalmi kereteinek meg nem felelő migránsnak valójában lehetnek alapvető létszükségletekhez kapcsolódó okai a migrációra – hogy csak néhány alapvető megfontolásra rámutassunk. E tanulmány ezért a „migráns” hagyományos, tág definíciója mellett teszi le a voksát, és ezért utal „menekültekre és más migránsokra” több ponton a szövegben.

bilitás megrendüléseként fogható fel, fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez nem közvetlenül, és nem törvényszerűen következik a beáramló népesség jelenlétéből.

Morálisan mindenesetre elfogadhatatlan magukat a menekülteket azonosítani fenyegetésforrásként. A tömeges menekültáramlásokkal kapcsolatban pedig legelőször is alapvető hiba megfeledezni az ezeket kiváltó okokról mint a valódi – elsőként magukat a menekülteket – érintő fenyegetésforrásokról.

Ugyanígy hiba lehet azonban az országos értelmezési keretet (az állami elemzési szintet) szem előtt tartva figyelmen kívül hagyni a kisebb területi egységek, illetve az ezek területén élő közösségek biztonsággal kapcsolatos percepcióinak jelentőségét egy új populáció beáramlása nyomán. Ezek esetében a menekültbeáramlás bizonyos következményeinek biztonságiasítása feltétlenül indokolt is lehet, és megfelelő lépéseket kívánhat.

KIEGÉSZÍTÉS: A JÁRVÁNSZERŰEN ELŐFORDULÓ FERTŐZŐ BETEGSÉGEKKEL KAPCSOLATOS BIZTONSÁGI KOMPLEXUM

Az Afganisztán-stratégiával foglalkozó nyugati politikai közbeszédben ez a kérdés kevés figyelmet kap, pedig valójában szintén releváns lehet.

Afganisztán, illetve az afgán-pakisztáni határvidék egyike a világ olyan részeinek, ahol nehéz folyamatosan hozzáférést biztosítani a népesség egy kritikus hányadához a különböző betegségek elleni oltóprogramok részeként – így például a gyermekek poliomielitisz, azaz gyermekbénulás elleni beoltása érdekében, amire történetesen az oltóanyag többszöri, szájon át történő, ellenőrzött beadására van szükség. E rendkívül fertőző betegség újbóli járványos terjedésére adódhat így lehetőség azok után, hogy mára a világ nagy részén sikerült felszámolni azt.

Egy olyan, megváltozott világban, ahol már a fejlett országokban is kevesebb gyermek kap védőoltást, miközben a polgári légi közlekedés a világ minden része között gyors összeköttetést biztosít, ez a fenyegetés figyelemre méltó lehet. Ausztráliába például 2007-ben érkezett haza fertőzötten egy pakisztáni származású ausztrál diák Pakisztánból. Nem sokkal a hazatértét követően lett beteg. A diagnózis felállítását követően lefolytatott rekonstrukció alapján valószínűleg a Swat-völgy térségében fertőződhetett meg, amikor ott turizmuskodott, és egy olyan fogadóban szállt meg, melynek tulajdonosa az afgán-pakisztáni határvidékről származott (Yusufzai, 2007).

Mivel a járványszerűen előforduló fertőző betegségek alapvetően valószínűségi alapon terjednek – vagyis a különböző területek közötti „ugrást” az azokat összekapcsoló, az emberi mozgásokat kiszolgáló infrastrukturális hálózatoknak és használatuknak a függvényében teszik meg –, a terjedésük megállítása költséges, és rendkívüli intézkedéseket tehet szükségessé.

A hozzájuk kapcsolódó biztonsági komplexum így a legpontosabban a *körülményesen feltartóztatható* kifejezéssel írható le. Az ide kapcsolódó nehézségekről részletesebb képet ad a későbbiekben e monográfia közegészségügyi biztonsággal foglalkozó fejezete.

A BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK TIPOLÓGIÁJA

Miután Afganisztánra fókuszálva ilyen módon négy különböző biztonsági komplexum működését is leírtuk a gyakorlatban, látható, hogy a Buzan és társai által a katonai biztonsági kérdésekre összpontosítva leírt komplexumtípusok mellé egyéb kérdésekkel összefüggésben más típusok is felírhatók.

Az alábbiakban, a 4.1. ábrán ezért táblázatszerű összegzésben jelenítem meg ezeket, leírást adva alapvető strukturális jellemzőikről is. Előre jelezném egyúttal, hogy a komplexumtípusok ilyen értelemben vett tipológiájáról ez természetesen nem ad kimerítő képet, hiszen minden, biztonsági jelentőségű kérdés kapcsán tanulmányozhatók és strukturálisan jellemezhetőek a kapcsolódó komplexumok.

A biztonsági komplexum jellege	A kapcsolódó, biztonsági jellegű kérdés	A komplexum térbeli szerkezetének jellegessége	A meghatározó tulajdonságot magyarázó főbb összefüggések
Vesztfáliai (katonai)	Katonai úton is kifejeződő hatalmi rivalizálás az államok között	Fix, például egy kontinensre kiterjedő	Több állam hatalmi rivalizálása nyomán hatalmi egyensúlyi rendszer jön létre, vagy háború törhet ki.
Centralizált–dominált (katonai)	Katonai–védelmi kapcsolatok	Fix, például egy kontinensre kiterjedő	Egy központi hatalom köré nagyrészt kényszerek hatására szerveződő, katonai–védelmi kérdésekben is együttműködő tömb jön létre.
Centralizált – hegemónikus (katonai)	Katonai–védelmi kapcsolatok	Fix, például egy kontinensre kiterjedő	Egy központi hatalom köré nagyrészt puha ösztönzők hatására szerveződő, katonai–védelmi kérdésekben is együttműködő tömb jön létre.

Centralizált – integrált (katonai)	Katonai-védelmi kapcsolatok	Fix, például egy kontinensre kiterjedő	Több jelentős és több kisebb állam együttműködése nyomán a katonai-védelmi területre is kiterjedő integráció valósul meg.
Multi-vektoriális – a terrorizmushoz kapcsolódó biztonsági komplexum	Pl. a dzsihádisták terrorizmus	Több, eltérő tulajdonságokkal bíró térséget kapcsol össze	A határokon és azzal együtt jelentős távolságokon átívelő terrorizmus vektorai dinamikusan, a szereplők – köztük a terroristák – által részben tudatosan alakított, stratégiai módon változnak.
Lehorgonyzott – a heroin-kereske-delemhez kapcsolódó biztonsági komplexum	A kábítószer termelése és fogyasztása	A magrégiót és a köré szerveződő periférikus régiókat kapcsolja össze	A kábítószer iránti, kritikus vásárlóerővel bíró kereslet állandó adottságára tekintettel a termelés régióról régióra vándorol a történelem folyamán.
Nagyrészt feltartóztatott – a menekültkérdéshez kapcsolódó komplexum	Tömeges, hirtelen jelentkező menekülthullámok	A forrásországgal szomszédos országok körére terjed ki elsősorban	A tömegesen érkező menekülteket a szomszédos országokban jellemzően táborokban fogadják; feltartóztatni vagy továbbengedni őket a külvilág tiltakozása nélkül nem lehetséges, ellátásukhoz változó mértékű nemzetközi segítség érkezik.
Körülményesen feltartóztatható – a fertőző betegségekhez kapcsolódó biztonsági komplexum	Járvány-szerűen előforduló fertőző betegségek	Egymással az emberi mobilitás, valamint az azt kiszolgáló infrastruktúra által összekapcsolt területeket köt össze	A fertőző betegségek terjedése valószínűségi alapon valósul meg, az infrastrukturális változók (közlekedési összeköttetések, illetve az ezek használatát jellemző intenzitás) függvényében.

4.1. ábra: A biztonsági komplexumok eddig tárgyalt típusai

ÖSSZEGZÉS

A kérdésspecifikus biztonsági komplexum mint a biztonsági tanulmányok területén használatos általános értelmezési keret legelőször is azért jelenthet fontos előrelépést a biztonsági természetű – és az annak tűnő – problémák tárgyalásában, mert éles fénnel világíthatja meg a biztonságiasítás jellegét, miután specifikusan rákérdez az ebben a tekintetben kulcsfontosságú részletekre. Így többek között a biztonságiasítás érvényességének szinte elkerülhetetlenül kétes voltára is jobban felhívja a figyelmet a különböző, fenyegetésnek nyilvánított kérdésekkel kapcsolatban.

Fontos stratégiai hozadékok is adódnak. A biztonságpolitikával foglalkozók természetes igénye például, hogy amikor fenyegetésekről beszélnek, világos képük legyen az adott fenyegetés forrásáról, hordozóiról, érintettjeiről, illetve a fenyegetés ellen legalább elvben optimálisnak nevezhető intézkedésekről, még ha azok pillanatnyilag nem is feltétlenül kivitelezhetők. A példaként Afganisztánról bemutatott elemzés jól szemléltetheti, hogy ennek az alapvetően egyszerű elvárásnak a teljesítése sem könnyű – lásd Afganisztán forrássá minősítésének a megkérdőjelezhetőségét.

Ebben a tanulmányban a későbbiekben olyan kérdésterületekkel és fenyegetéshozzájárulásokkal foglalkozunk, melyek esetében az egzisztenciális fenyegetés legalább bizonyos szereplők esetében adott, és a fenyegetésmechanizmus incidensközeli szakasza³² világosabban kiismerhető – még akkor is, ha a végző fenyegetéshozzájárulás (értsd: a közvetlen forrás hátterében fellelhető közvetett okok) azonosítása egyébként bonyolult etikai és stratégiai dilemmákat vet fel.

---

³² Az „incidens” szó itt minden olyan esetre vonatkozik, ahol valamilyen szereplőt legalább potenciálisan egzisztenciális kockázattal járó hatás ér adott fenyegetésmechanizmussal összefüggésben. Az „incidensközeli” szakaszra vonatkozó utalás így a közvetlen kiváltó okok és a hatás bekövetkezése közötti szakaszra vonatkozik, és ez által a fenyegetéshozzájárulás hátterében fellelhető távolabbi, közvetett okoktól a veszélyforrás jelentkezéséig vezető bizonytalanabb szakasztól hivatott különbséget tenni.

5. KITÉRŐ: A BIZTONSÁGGAL KAPCSOLATOS KONFLIKTUSOK, ÉS HATÁSUK A BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOKRA

BEVEZETÉS

Az alábbiakban a biztonsággal kapcsolatos konfliktusok áttekintése következik, először a nemzetközi kapcsolatok elméletének különféle irányzatait figyelembe véve, majd az ezekből következő szűk értelmezést kitágítva, az államközpontú értelmezést meghaladva és a felvetődő episztemológiai kérdéseket is átgondolva – ennek révén a konfliktuselemzés alapjait lefektető béketanulmányok (Peace Studies) területén felhalmozott tudást is tovább építhetjük, mint az látható lesz.

Ilyen módon válnak azután elemezhetővé a biztonsági komplexumok létezésével szinte automatikusan együtt járó konfliktuskomplexumok – ezért szükséges ezt a fejezetet a monográfia gondolatmenetébe kisebb kitérőként beillesztenünk.

A BIZTONSÁGGAL KAPCSOLATOS NEMZETKÖZI KONFLIKTUSOK A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK ELMÉLETÉBEN

A biztonsági komplexumok vizsgálatához az imént bemutatott kérdéslista elemei között, különösen a *III. pont* alatt – tehát a biztonságiasítási komplexum *társadalmi szerveződéséhez* kapcsolódóan – több olyan is található, amely a különféle szereplőknek a biztonság megteremtésére irányuló törekvésével összefüggésben konfliktusokat jelez előre.

A biztonsági komplexumok működésének megértéséhez az ilyen konfliktusok elemzése alapvető jelentőségű lehet, hiszen ezek a konfliktusok hozzájárulhatnak a fenyegetésszint növekedéséhez, vagy például ronthatják a fenyegetéssel szembeni együttes fellépés hatékonyságát – sőt akár veszélybe is sodorhatják azt.

Arról, hogy állami szereplők között milyen módon alakulhat ki konfliktus, hagyományosan a nemzetközi kapcsolatok államközpontú elemzése szolgál mondanivalóval. Mivel ez klasszikus vonatkoztatási pont mind a szakirodalomban, mind – bizonyos mértékig – a politikai közbeszédben, az alábbiakban kitérünk rá, hogy a fenti kérdéslista által előrejelzett konfliktusok körének ténylegesen tágabb voltát világosan érzékeltethessük.

Offenzív realisták. A nemzetközi kapcsolatok talán leggyakrabban idézett offenzív realista elmélete (l. pl. Mearsheimer, 2001) azzal számol, hogy az államok csakis önmagukra, tehát az „önsegélyre” számíthatnak hosszú távon. A

szövetségek, melyeket egymással kötnek, ideiglenesek. Az érdekeik állandóbbak, mint az együttműködéseik. A legalapvetőbb, örök érdekük a túlélés biztosítása, vagyis az állami fennmaradás biztonságának megteremtése. Ebből olyan felfogás következik, amely a biztonságért folyó versenyt zéró összegű játszmaként mutatja be. Olyan versenyhelyzetként, ahol az egyik állam nyereségével mindig pontosan megegyező mértékű a többiek vesztesége, és így az egyes államok helyzetében bekövetkező változások összege végső soron zéró – a biztonság tekintetében is. Egy állam ilyen körülmények fennállása esetén csakis a többiek rovására biztosíthatja magát: az egyik állam a másik számára elkerülhetetlenül rivális szereplő tehát.

Az offenzíva és a defenzíva viszonyára (relatív hatékonyságára) kritikusan rákérdezők. Az offenzív realizmust a realista iskolán belülről is sok kritika éri. Az offenzíva és a defenzíva egyensúlyának, pontosabban ezek viszonylagos kifizetődőségének történelmi alakulására koncentrálók a katonai területen végbemenő fejlődés sajátosságaiból kiindulva azt hangsúlyozzák, hogy korszakonként eltérően hol a védekező, hol a támadó lehet fölényben, többek között a hadviselés jellegének, illetve a rendelkezésre álló fegyverek jellegének a függvényében (Glaser és Kaufmann, 1998). Emellett a földrajzi tényezők is befolyást gyakorolnak a már említett egyensúlyra, és a terep jellegétől függően is más-más valószínűséggel lehet eredményes az offenzíva és a defenzíva. Ezekre a tényezőkre tekintettel elképzelhető, hogy az államok a biztonságukat nem szükségképpen a mások kárára tett offenzív lépésekkel tudják a legjobban biztosítani. Amennyiben a védekező van általában előnyben, az államok végső soron hajlamosabbak lehetnek békésen létezni egymás mellett – vagyis a biztonság igénye nem ösztönöz agresszív lépéseket. Az ehhez kapcsolódó játszmát nevezhetjük ezért „közömbös összegűnek” is, hiszen az egyik állam biztonsági nyeresége nem feltétlenül veszteség a többiek számára – azaz közömbös is lehet számukra.

Defenzív realisták. A defenzív realisták – bár hosszú távon a hatalmi egyensúly alakulásának maguk is jelentőséget tulajdonítanak – arra figyelmeztetnek, hogy a biztonság mások kárára történő keresése végső soron ördögi kör, és az eredménye újra meg újra kiújuló konfliktusok sora lehet. A biztonság ebből a nézőpontból szemlélve negatív összegű játék, amelyben akár egyszerre mindenki veszíthet. Szerintük fontos szétválasztani a hatalommaximalizáció és a biztonságmaximalizáció fogalmát. Míg az offenzív realisták szerint a kettő egy és ugyanaz, a defenzív realisták készek egyfajta átváltási viszonytal számolni az adott állam által elért hatalmi pozíció és az általa élvezett biztonság szintje között (a defenzív realizmusról bővebben l.: Kiss J., 2009: 230-231). Számukra egyáltalán nem meglepő fejlemény, ha egy jelentéktelen, úgymond „nem sok vizet zavaró” kisállam biztonsági helyzetét kedvezőnek találják, miközben a legerősebb hatalmak némelyikére fenyegetések egész sora leselkedik.

A biztonságra való törekvés kapcsán az államok között mind a három eddig tárgyalt elméleti nézőpontból elkerülhetetlennek tűnik *valamennyi* konfliktus.

Még akkor is, ha ezt a problémát az offenzíva és a defenzíva egyensúlyát szem előtt tartó megközelítés legalább földrajzi és egyéb tényezők által korlátozott-nak látja, a biztonság- és a hatalommaximalizációt megkülönböztető megközelítés pedig oly módon enyhíti, hogy óva int a túl mohó külpolitikától. Egyéb megközelítések is számításba vehetők azonban, az eddigiektől jelentősen eltérő mondanivalóval.

Liberális irányzatok – interdependencia-liberalizmus. A nemzetközi kapcsolatok eltérő kiindulási elméletei, így a különféle, jellemzően a liberalizmushoz sorolt megközelítések legelőször is negatív összegű játszmának, és éppen ezért *elkerülhetőnek*, illetve egyenesen elkerülendőnek tartják a háborút egy interdependens világban, ahol mindenkinek a gazdasági érdekeit sértheti az, ha pusztító konfliktus robban ki.

Ennél jelentősen továbbmenve pozitív összegű játszmák lehetőségével is számolnak ugyanakkor a biztonság keresésével összefüggésben – itt találunk esetükben a realizmushoz képest különösen fontos eltérést. Egy sérülékeny világban, a kölcsönös függőségek hálójában az államok a korábbi fejezetben bemutatott, 2.1. ábrához hasonló logika alapján érdekelték lehetnek a *kooperatív fenyegetéscsökkentésben*, vagyis az államokra – akár egyetlen államra, államok egy csoportjára, vagy a világ összes államára – nézve jelentkező fenyegetések elleni közös fellépésben. Mindenki nyerhet abban az esetben, ha az ilyen jellegű együttműködés kielégítő mértékben megvalósul.

Ez az együttműködés lehet tökéletlen. A potyautas-jelenséggel a liberális elméletek is számolnak. A harmonikus együttműködés közegében is megeshet, hogy egy-egy állam a kooperációból származó *relatív* előnyöket is felméri, és nem elégszik meg önmagában azzal, ha nyereséget könyvelhet el. Ha megteheti, elképzelhető, hogy „csal”, és a fenyegetések elleni közös fellépésből nem arányos módon veszi ki a részét, vagy éppen nem tesz semmit, ha a többiek úgyis megteszik, amit kell. Azáltal, hogy erőfeszítést spórol meg, relatív előnyre tesz szert: olcsóbban jut hozzá a közös erőfeszítésből létrejövő, és mindenkinek, így neki is kedvező eredményhez.

Az itt elmondottak nyomán a különféle iskolák nézeteit az 5.1. ábra összefoglaló táblázatában rendszerezzük, bemutatva, hogyan látják ezek a nemzetközi rendszert: mit nyilvánítanak a nemzetközi rendszer legfőbb tulajdonságának, és milyen hozadékra számítanak a biztonságot kereső államok lépéseinek kölcsönhatásából.

Elméleti irányzat	A nemzetközi rendszer meghatározó tulajdonsága az adott iskola szerint	A biztonság megteremtéséért tett lépések (a „játzsma”) hozadéka
Offenzív realisták	Az államok csak önmagukra számíthatnak, mindig a legrosszabbra kell hogy készüljenek, kapcsolatuk alapvetően konfliktusos, a relatív hatalom a biztonság forrása	Zéró összegű
Az offenzíva és a defenzíva relatív kifizetődőségét szem előtt tartók	Földrajzi és egyéb tényezők következtében korszakonként változó a biztonság érdekében tett lépések kifizetődősége; akár a defenzíva fölénye is elképzelhető	A defenzíva fölénye esetén közömbös összegű
Defenzív realisták	A hatalommaximalizáció törekvése és a biztonság megteremtése ellentmondásban lehet egymással; az agresszív külpolitika valójában elkerülhető konfliktusokba sodorhatja az államokat	Negatív összegű, amennyiben az államok közötti rivalizálást nem sikerül mérsékelni
Interdependencia-liberalizmus	Az államok viszonyát a biztonság és a jólét tekintetében vett kölcsönös függőség határozza meg, a konfliktusok pedig éppen ezért elkerülendők	Konfliktusok esetén negatív összegű – az éppen ezért szükséges együttműködés révén azonban pozitív összegűvé alakítható

5.1. ábra: Áttekintő táblázat a nemzetközi kapcsolatok elméletének meghatározó irányzatairól, és ezek elképzeléséről a biztonságot érintő konfliktusokkal kapcsolatban

A lehetőségek köre azonban valójában ennél is tágabb – ténylegesen nem csupán negatív, zéró, közömbös vagy pozitív összegű játszmákkal számolhatunk. A miértet illetően a biztonságiasítással foglalkozó fejezetben már tárgyalt konstruktivista irányzat alapfeltételezései adnak eligazítást.

Az államok (pontosabban vezetőik) ugyanis nem feltétlenül tudják, pontosan milyen összegű játszma részesei. Ez nem is feltétlenül megismerhető. Lehetséges, hogy az érintettek teljesen félreértik vagy félreismerik a helyzetüket ebben a tekintetben, vagy hogy tévesen ítélik meg a másik fél hozzádékát az együttműködésből származóan – még a saját hozzádékok megítélése is tévesnek bizonyulhat.

A LEHETSÉGES KONFLIKTUSOK TÁGABB KÖRÉNEK FELTÁRÁSA

A konfliktuselemzés alapjait lefektető béketanulmányok (*Peace Studies*) területén sem jellemző kellően széles, a megismerhetőségi problémákat is figyelembe vevő konfliktustipológia alkalmazása. Peter Wallensteen (2007: 90) például négyféle konfliktussal számol az államok között: *Realpolitik*, *Geopolitik*, *Kapitalpolitik* és *Idealpolitik* típusú konfliktusokkal, aszerint, hogy az államok (vagy akár más szereplők) egymást fegyveres erőszakkal tisztán a biztonság kereséséből adódóan fenyegetik [*Realpolitik* konfliktusok], geopolitikai és gazdasági természetű előnyökre törnek ilyen módon [*Geopolitik* és *Kapitalpolitik* konfliktusok], vagy esetleg ideológiai okokból ütköznek másokkal [*Idealpolitik* konfliktusok]. Az „*Idealpolitik*” kategória esetében jelenik meg – burkoltan – a fentebb a konstruktivizmus szemszögéből azonosított lehetőségek némelyike (pl. a hozzádékok megítélésének tendenciózusan téves volta mint lehetőség), ám a kategória elképzelhető különböző elemei, az alkategóriák nincsenek megvilágítva.

Mindennek a biztonsági komplexumok elemzése szempontjából alapvető jelentősége van. A fentebb közölt kérdéslista számos eleméhez kapcsolódóan keletkezhet konfliktus, többek között a fenyegetéssel szembeni tehermegosztás mikéntjét, vagy például a keletkező negatív externáliákat illetően. Ezekről közülünk az alábbiakban egy felsorolást, a konstruktivista megközelítésnek, illetve az „*Idealpolitik*” konfliktuskategória kibontásának a szükségszerűségét szem előtt tartva.

- A biztonság érdekében egy adott fenyegetéssel szemben közösen fellépő államok között nem feltétlenül jön létre méltányos tehermegosztás a fellépés költségeit, vagy éppen a fellépés során vállalt kockázatokat illetően.
- Egy állam (vagy államok egy csoportja) a saját biztonságának érdekében olykor tudatosan/szándékosan mások felé terelheti az adott fenyegetéshez kapcsolódó negatív hatások egy részét.

- Egy állam (vagy államok egy csoportja) a biztonság érdekében tett lépésekkel előre nem látott módon – nem szándékolta – is mások felé terelhet az adott fenyegetéshez kapcsolódó negatív hatásokat.
- Egy fenyegetés biztonságiasításának következményeként – részt vállalva másoknak az adott fenyegetéssel szembeni erőfeszítéseiben – egy eredetileg nem fenyegetett állam is fenyegetetté válhat.
- Egy fenyegetés biztonságiasításának elmaradása esetén egy állam – akár fenyegetett, akár nem az – passzív magatartásával negatívan befolyásolhatja más államok biztonságát.
- A biztonsággal kapcsolatos téves ítéletek következtében elképzelhető, hogy egy pozitív összegűnek vélt (vagy annak beállított) „játzsma” ténylegesen jelentősen eltérő hozadékkal szolgál az egyes államok számára, sőt akár az is, hogy egyes államok számára negatív lesz a hozadék.
- A biztonságiasítás nem megfelelő mértéke, így az esetleges „túlbiztonságiasítás” is problémákat szülhet, és szándékukat tekintve biztonságteremtő célú, ténylegesen azonban kontra-produktív lépések ösztönzője lehet.
- A biztonsággal kapcsolatos – többé-kevésbé – konszenzusos tudás felépítése önmagában is egy konfliktusokkal terhelt folyamat, melynek során eltérő kiindulási percepciók ütköznek egymással a különböző érintettek részéről. Ezeket az érintettek nem feltétlenül racionális vita eredményeként korrigálják, amennyiben korrigálják ezeket egyáltalán.

Az itt vázolt, talán nem is minden eshetőségre kiterjedő lista jelezheti, hogy minden biztonsági komplexum *konfliktuskomplexum* is egyben, vagyis konfliktusok egész sokaságának összefüggő rendszere. Az államközpontúságtól immár elmozdulva hozzátehetjük, hogy nem is csupán nemzetközi (azaz államközi) konfliktusok bírhatnak e tekintetben jelentőséggel.

Maga a nemzetközi konfliktuskomplexum is pontosabban ábrázolható, amennyiben mind a biztonsági hatásokat, mind az ezekkel, illetve ez ellenük tett lépésekkel összefüggésben keletkező konfliktusokat nemcsak az állami szereplők viszonyában értelmezzük, hanem figyelembe vesszük a különböző állami szervek, a különféle társadalmi és transznacionális (érdek)csoportok, sőt akár egyes meghatározó személyek (pl. vezetők és egyéb, meghatározó véleményformálók) eltérő szempontjait és kalkulációit is.

A BIZTONSÁGGAL KAPCSOLATOS KONFLIKTUSOK ELEMZÉSE ÉS KEZELÉSE

A fenyegetéskomplexum és a biztonságiasítási komplexum kölcsönhatásából kialakuló *konfliktuskomplexum* elemzéséhez segítségül hívhatjuk a konfliktuselemzésnek a béketanulmányok által lefektetett alapjait. Ennek megfelelően először is fontos jelezni a konfliktus fogalmának tág voltát. Bár a közbeszéd szűkítő módon a „háború”, illetve a „harcok” szinonimájaként használja a „konfliktus” szót, itt ez legelőször is érdekellentétre utal, ami harcok vagy erőszak-alkalmazás hiányában is fennállhat. Johan Galtung klasszikus definíciója (Galtung, 2004) szerint egy konfliktus három alapvető elemből tevődhet össze, melyek viszonyának gondos értelmezése szükséges – ezen alapul nála egy konfliktus elemzése, az alapvető összetevőket körülíró fogalmak kellően rugalmas alkalmazása mellett. Egy konfliktushelyzetben nem feltétlenül van jelen egyszerre mindegyik a három elem közül. Emellett pedig mind lehetnek független és függő változók egyaránt. A három elem egymásra folyamatosan és kölcsönösen hatással lehet.

Ennek megfelelően zárt, háromszögyszerű viszonyrendszerben szokás ábrázolni őket, amint ezt az 5.2. ábra is mutatja.

5.2. ábra: A konfliktuselemzés alapfogalmai – a konfliktusok alapvető elemei

Mint látható, a 5.2. ábra a három alapvető elemhez (érdek-inkompatibilitás; konfliktusattitűdök; konfliktus-magatartás) különféle erőszakformákat rendel, és ez az „erőszak” fogalmának is tágabb értelmezését sugallja. Az erőszak itt nem csak a közvetlen, nyers, fizikai erőszakot („direkt erőszakot”, vagy az ezzel való fenyegetést) jelenti. A másik fél ellen uszítani tömegeket, vagy a másik fél ellen szocializálni általános iskolás diákokat egy elfogult történelemkönyv szövegén

keresztül („kulturális erőszak”) ugyanúgy erőszakosnak minősülhet. Ha pedig fennáll egy olyan helyzet, amelyben két szereplő érdekei inkompatibilisek (vagyis mindkét szereplő érdekei maradéktalanul, egyszerre nem érvényesülhetnek), és nem történik meg valamilyen méltányos megoldás útján ennek az áthidalása, úgy a helyzet méltánytalansága az érdekét érvényesíteni nem vagy kevésbé tudó szereplő számára szintén erőszak elszenvedésével érhet fel („strukturális erőszak”). Érdemes hangsúlyozni az utóbbi gondolatot, hogy a biztonsági komplexumok elemzése során azonosított érdekellentétek jelentőségét felismerjük.

A biztonsággal kapcsolatos konfliktusoknak mindezeket figyelembe véve a következő tipológiájára építhetünk.

- *Frontális konfliktusok*: a biztonság kölcsönös és nyílt fenyegetésén alapuló konfliktusok – ilyenek egy háború előkészületei, illetve maga a háború két állam között.
- *Burkolt konfliktusok*: amikor egy szereplő szándékosan negatív biztonsági hatásokat terhel másokra, valamilyen érdekkülönbségre tekintettel – ilyen lehet a terrorizmus letagadott támogatása egy-egy állam részéről.
- *Attribúciós vagy bizalmi konfliktusok*: a másoknak tulajdonított szándékokból, illetve az ezekhez kapcsolódó félelmekből eredő konfliktusok – katonai szövetségeken belül ilyen konfliktus forrása lehet a cserbenhagyástól való félelem az egyébként partnerként viselkedő országok között.
- *Kooperációba ágyazott konfliktusok*: a biztonság előállításához kapcsolódó tehermegosztással összefüggésben jelentkező konfliktusok – ilyeneket jeleznek például katonai szövetségek tagjai között a partnerországok védelmi költségvetésének valamilyen kollektíve kívánatos szinttől való elmaradását firtató véleménynyilvánítások.
- *Indirekt konfliktusok*: a biztonság előállítására irányuló lépések folytán keletkező negatív externáliákkal kapcsolatos konfliktusok, vagyis amikor egy szereplő nem szándékosan terhel negatív hatásokat másokra – ilyen hatás érheti például a puha határőrizetű országok részéről a területükön könnyebben átjutó fenyegetéshordozók által veszélyeztetett országokat.
- *Episztemológiai konfliktusok*: a biztonsággal kapcsolatos domináns nézetek ütközéséből származó konfliktusok – ilyenek például az optimális forráseljoftó politika mikéntjét érintő viták.

Az előző fejezetben Afganisztánhoz kapcsolódóan bemutatott kérdésspecifikus biztonsági komplexumok világa számos példát kínál mindezekre a konfliktustípusokra. Akár kifejezetten a terrorizmus elleni fellépésre szerveződött

nemzetközi koalíció működését áttekintve is könnyen rendelhetünk ilyeneket a felvázolt kategóriák mindegyikéhez.

- A 2001-et követő időszakban az Egyesült Államok és szövetségesei igyekeztek megsemmisíteni a globális dzsihadista mozgalom megszervezését, az al-Kaidát, válaszul annak súlyos merényleteire. Eközben az al-Kaida szövetségeseinek tekintett tálib és más felkelőfrakciókkal is felvették a harcot (*frontális konfliktus*).
- A pakisztáni katonai titkosszolgálaton belül legalább egyes elemek bizonyosan támogatást nyújtottak az afgán kormány és az Afganisztánban jelen lévő nemzetközi erők ellen harcoló gerilláknak (*burkolt konfliktus*).
- A pakisztáni vezetés, beleértve a megválasztott kormányt is, mindvégig kétségeket táplált azt illetően, mennyi amerikai támogatásra számíthatnak a jövőben, ha a nyugati jelenlét Afganisztánban véget ér, vagy csökkenni kezd. Aggódva szemlélték például az indiai-amerikai közeledést, és hogy ez mennyiben irányulhat ellenük a későbbiekben (*attribúciós konfliktus*).
- Az Afganisztánban tevékenykedő nemzetközi koalíció tagjai között a szükséges katonai erők kiállítása a misszió egész ideje alatt nehéz kihívásnak bizonyult, és az egyes országok egyéni szerepvállalásának mértékét firtató vitákkal járt együtt (*kooperációba ágyazott konfliktusok*).
- Az al-Kaidához kötődő személyeket likvidáló dróncsapások minden bizonnyal véltlen helyi lakosokkal is végeztek a pakisztáni törzsi területeken. Ez a terrorizmus elleni háború negatív externáliájaként írható le a helyi lakosság szemszögéből (*indirekt konfliktus*).
- Számos dolog nehezen eldönthető vita tárgyát képezi a terrorizmus elleni küzdelemben. Például ilyen kérdés lehet, hogy milyen eszközök alkalmazhatók hosszú távon valóban sikeresen a terrorizmus ellenében – tekintettel például a terrorizmus közvetett okaira. Egyáltalán: melyek ezek a közvetett okok? (*Episztemológiai konfliktus*.)

A kérdéses konfliktusok egy része – úgy tűnhet – messze elmarad jelentőségben a legelső kategóriától, azaz a frontális konfliktusoktól. Amikor azonban a biztonságról beszélnek, a szereplők a tétet minden körülmények között hajlamosak nagynak, akár egzisztenciális kihatásúnak érzékelni. Így egy kisebb, kooperációba ágyazott konfliktusból is kialakulhat akár súlyosabb összeütközés, legalább áttételesen, hosszú távon. Emellett pedig minden konfliktus áthidalása végső soron hasonló megoldásokkal – és ezek kombinációival – lehetséges, így egységesen, mindegyik konfliktustípussal kapcsolatban érdemes ezen a ponton áttekinteni a konfliktuskezelés elméletét.

A konfliktuskezelés elmélete (Zartman, 2001; Wallensteen, 2007) legelőször is azt hangsúlyozza, hogy a megoldáshoz arra „alkalmas pillanat” (*ripe moment*)

szükséges. Az elméletet Zartman és követői alapvetően a frontális konfliktusokra gondolva fogalmazták meg, és ezek kontextusában a pillanat alkalmasságát az adja, ha a konfliktusban álló felek „kölsönösen ártalmas patthelyzetben” (*mutually hurting stalemate*) találják magukat. Ez a koncepció érvényes lehet az attribúciós, a kooperációba ágyazott és az indirekt konfliktusok esetében is, amennyiben azok valahogyan frontális konfliktussá alakulnak át. Máskülönb a nem-frontális konfliktusok esetében a konfliktus kezeléséhez általában valamilyen egyéb értelemben alkalmas pillanat szükséges – például mert az ártalmak eltérő mértékűek, más jellegűek, és sokszor egyoldalúak. A legfontosabb feltétel a konfliktus fennállásának és a másik fél érdekeinek, vagy legalábbis a másik fél ezekkel kapcsolatos álláspontjának a megismerése, ehhez pedig őszinte kommunikáció szükséges. Ezt kell követnie valamiféle közösen elfogadott tudás felépítésének a konfliktus természetét illetően: legalább annak az egyetértéses meghatározása, hogy pontosan miben áll a felek közötti egyet nem értés.

Ha ez megvalósult, a felismert érdekütközések kezelhetők: (1) kompromisszum (kölsönös engedmények) révén; (2) árukapcsolással (több, kölsönösen kompenzáló engedmény révén); (3) mellékes kompenzáció útján, vagyis az egyik fél sérelmeinek elszenvedésével összefüggésben ezek anyagi vagy erkölcsi természetű ellentételezése révén; (4) közös birtokba vétel révén (ha a konfliktus tárgya olyan dolog, melynek hasznai közösen rendelkezni lehetséges); (5) harmadik fél kínálta garancia mellett (ha a konfliktuskezelés részeként vállalt kötelezettségek teljesítésének ellenőrzése kritikus jelentőséggel bír); (6) a döntés elkerülése révén (ha a konfliktus felismerését és elismerését követően bizonyos kompromisszumok elhalasztása lehetséges, de annak tudatában, hogy a kérdést kezelni ésszerű időn belül azért szükséges lesz); (7) egyoldalú engedmények révén, vagyis bizonyos érdekek feladásával a konfliktusmentes kapcsolat jelentette nagyobb jó elérése végett; (8) valamilyen „kölsönösen csábító lehetőség” (*mutually enticing opportunity*) felkínálásával, mely a felek számára az eredetileg remélnél is jobb helyzet elérését teszi lehetővé (akár egy harmadik fél nyújtotta konstruktív ösztönzőkkel együtt).

Azt a konfliktuskezelés elméletének kidolgozói sem hallgatják el, hogy a világban a konfliktusok jelentős része a fenti, összességében kedvezőbb megoldások helyett az egyik fél elhallgattatásával zárul, vagyis valamelyik fél egyértelmű felülkerekedésével végződik. A többszereplős konfliktusok világában ennek felel meg az az eset is, amikor egy harmadik fél, mely elég hatalommal rendelkezik ehhez, rákényszerít a felekre egy megállapodást. Végeredményben az ilyen megállapodásról éppúgy elképzelhető, hogy az egyik fél számára látványosan kedvezőbb, mint az, hogy egyszerre mindkét fél számára bírhat kedvezőtlen vonatkozásokkal.

Az eredmények értékeléséhez a béketanulmányok látszólag egyszerű mércét kínálnak a *pozitív béke* és a *negatív béke* fogalmának megkülönböztetésével. Előbbi esetében megvalósul az erőszak minden lehetséges formájának hiánya,

vagyis ilyen körülmények között még strukturális erőszak sincs jelen. A negatív békének felel meg lényegében minden más lehetőség: az is, ha az egyik fél elhallgattatására kerül sor; az is, ha a felek között csak a közvetlen erőszak szünetel, például mert patthelyzet alakult ki közöttük, vagy mert egy harmadik fél ezt kikényszeríti; sőt még az is negatív békének minősülhet, ha tökéletlen kompromisszum születik két fél között a harcok beszüntetése érdekében.

A gyakorlatban a negatív béke már csak ezért is valószínűbb lehetőség. A kérdés következőképpen az, hogyan lehet *jobb* negatív békét teremteni (vagyis *kevésbé negatív* békét). A pozitív béke minden feltételének teljesülése gyakorlatilag lehetetlen. Nehezen elképzelhető, hogy a komplex és folyamatosan változó társadalmi valóságban, ahol a végbemenő változások soha nem kedveznek pontosan egyező mértékben mindenkinek – sőt ezeknek a változásoknak vesztesei is szinte mindig lesznek –, teljesen megszűnhetnének az érdekkülönbözőségek, és az ezekkel járó vagy ezekből fakadó strukturális és egyéb erőszakformák.

Van továbbá egy olyan nehezítő tényező is, amellyel a konfliktuskezelés elmélete nem számol – méghozzá azért nem, mert a konfliktuselemzés hagyományos iskolája episztemológiai értelemben naivnak nevezhető. Alapfeltételezése ugyanis, hogy a felek érdekei, illetve a fennálló helyzet hatásai ezekre az érdekekre őszinte kommunikáció – vagyis konstruktív tárgyalások – útján feltárhatók, és a legfontosabb érdekkülönbségek ezek után racionális, a felek sorsát valóban megnyugtató módon rendező kompromisszummal kezelhetők. Igazság szerint már az őszinte kommunikáció is merész elvárás a politika világában. Ezen túlmenően azonban a fennálló helyzetnek és hatásainak az objektív – átfogó, azaz minden részletre kiterjedő és pontos – megismerhetősége is kétséges.

Még szövetségesek közötti, a tehermegosztással kapcsolatos, kooperációba ágyazott konfliktusok is járhatnak együtt episztemológiai konfliktusokkal. Jól szemléltetheti ezt a NATO szervezetén belüli tehermegosztással összefüggésben jelentkező konfliktusok köre.

A NATO történetét a hidegháborúban a kezdetektől, már a koreai háború éveitől végigkísérték a Szövetségen belüli tehermegosztással kapcsolatos viták (ezekről jó áttekintést ad könyvében Thies, 2009). Az Egyesült Államok GDP-arányosan jelentősebb hozzájárulást várt a szövetségeseitől – lehetőleg a saját védelmi költsézésének GDP-hányadosával azonos arányút. A hivatkozási alap magától értetődőnek tűnt. A Szovjetunió és a keleti blokk (1955-től a Varsói Szerződés) erőinek ellensúlyozásához a nyugati országok összefogására volt szükség, és ennek a fenyegetés-ellensúlyozó erőfeszítésnek a részeként természetesnek látszott legalább *megegyező mértékű* áldozatot elvárni a NATO európai tagjaitól. Elvégre egy keletről induló offenzíva legelőször is az ő számukra jelentett fenyegetést. Az „óceánpajzs” menedékét élvező Egyesült Államok – még ha ballisztikusrakéta-csapásoktól és egy nukleáris konfliktustól kellett is tartania a saját területén – egy európai konvencionális háborúban kevesebb veszíteniva-

lóval vett volna részt. Mi több, ebben is legfőképpen a saját elköteleződésénél fogva vált volna érintetté, miután európai szövetségeseinek területén, azok védelmében csapatokat állomásoztatott. Eközben katonai képességeinek fenntartása érdekében ugyanúgy áldozatokat kellett hoznia a társadalmi célú költekezés egy részének feláldozása révén, mint európai partnereinek, akik a jóléti álmról nem szívesen mondtak volna le az arányos védelmi költekezés oltárán.

A *RAND Corporation* egy publikációjában jelent meg az ezek után a szakirodalomban sokáig meghatározó álláspont (Olson és Zeckhauser, 1966), miszerint az európai országok a számukra nagyobb fenyegetés dacára azért költöttek mégis az Egyesült Államoknál kisebb mértékben a védelemre, mert egy szövetség relatíve kisebb súlyú tagjai törvényszerűen kizsákmányolják a relatíve nagyobbakat. Különösen igaz ez, ha ezek a kisebb tagországok nem remélhetik a szövetség céljainak elérését önálló erőfeszítés révén. Így aztán, mivel csak a „nagy testvérrel” közösen bírhatnak elegendő elrettentő erővel, eleve kénytelenek jelentős mértékben kiszervezni, azaz mintegy külső vállalkozásba adni, vagy másképpen fogalmazva feladatként más számára kiadni a biztonságuk garantálását. Ha ez a helyzet, úgy tendenciává válhat, hogy a „kiseb-
bek” fokozatosan egyre kevesebbet tesznek hozzá a közös erőfeszítéshez – ha egyszer annak oroszlánrészét a nagy patrónus amúgy is magára vállalja (l. ehhez még: Kimball, 2010).

Ebből értelemszerűen kedvezőtlen olvasat adódik a kis államok magatartását illetően – morális értelemben. Ellenérvek is felhozhatók azonban. A hidegháború számos pontján az európai szövetségeseinkben az a meggyőződés alakult ki, hogy a fegyveres konfliktus kockázata a keleti tömbbel nem állna fenn, ha az Egyesült Államok nem gyakorolna nyomást a Szovjetunióra különböző kérdésekben. A nyugati országok geopolitikai helyzetében is jelentős eltérések mutatkoztak. Portugáliának például jóval kevésbé volt oka a Szovjetuniótól tartani, mint Nyugat-Németországnak.

Ennél is fontosabb azonban, hogy az Egyesült Államok a saját GDP-arányos ráfordításának megfelelő, a GDP-nek akár 6%-át is elérő védelmi költekezést kérte számon a partnerein, szemben azok esetenként csak 2-3%-os védelmi költségvetésével, és ez részben hibás indoklason alapult. A kifogások hátterében meghúzódó előfeltevés ugyanis az volt, hogy mind az Egyesült Államok, mind a nyugati szövetségeseik – így az általában pozitív példaként emlegetett Nagy-Britannia és Franciaország éppúgy, mint Dánia vagy Nyugat-Németország – minden egyes védelmi célra felhasznált dollárjukat (fontjukat, frankjukat és márkájukat stb.) a szovjet fenyegetés ellensúlyozására fordították.

Valójában az előbb említett három ország, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország fontos közös jellemzője volt a hidegháború egész ideje alatt, hogy jelentős globális érdekeltiséggel bírtak, és haderejüket Európán kívül, például a poszt-koloniális világban is felhasználták különböző célok elérésére, melyek Európa biztonságát csak közvetve, vagy még oly mó-

don sem szolgálták. A *papíron kollektív* védelem ténylegesen nem tiszta közjószág. Inkább „közös termelésű” – és nem feltétlenül közösen elfogyasztott – jónak fogható fel (Sandler és Hartley, 1999). A sokat költekező globálisan aktív hatalmak részéről ténylegesen nem volt tehát méltányos a védelmi költségvetésük *egészét* a közös kontóra elszámolniuk – még akkor sem, ha a teherviselés aránytalanságaival kapcsolatban egyébként jogosan emeltek fel a szavukat.

Mindezen túlmenően a jelentős védelmi iparral bíró országokról elmondható, hogy ezek a gazdaságukat serkenthetik a nagyobb védelmi költekezés révén, és így utóbbira részben befektetésként, vagy akár foglalkoztatáspolitikai eszközként is tekinthetnek (Cooper és Zycher, 1989: 12-13). A védelmi céljaikkal összefüggésben importra szoruló országoknak ezzel szemben kereskedelmi és fizetési mérlegük romlásával, illetve a költségvetés más fejezeteit érintő forráselvonásokkal kellhet számolniuk.

Hogy *pontosan* mennyiben adhatnak „felmentést” az itt felhozott érvek az arányos hozzájárulás elve alól, azt egyszerűen nem lehetséges objektívan és konszenzusos módon megállapítani. A hidegháború egész ideje alatt a NATO-tagországok mindegyikének megvoltak a maguk sajátos érvei a pozíciójuk indoklására³³ – annak ellenére is, hogy a Szövetség megkísérelte egyezményes mértékrendszerek kidolgozását a különféle hozzájárulások összehasonlító értékelése végett.

A konfliktusok kezelésének az őszinte kommunikáción és a ténymegismerésen kívül természetesen sok egyéb feltétele is van. Közülük az egyik legfontosabb, hogy a szükséges tárgyalási folyamatok során minden releváns szereplőt képviseljen „elfogadott szóvivő” (*valid spokesperson*). Az ilyen szóvivő hiánya a „hiteles elköteleződés” (*credible commitment*) képtelenségének lehetőségét veti fel, illetve a „nem-akaratlagos kilépés” (*involuntary defection*) lehetőségét az esetleges megállapodások keretéből. Komoly kihívást jelent ez például az olyan fegyveres konfliktusok kontextusában, ahol a megállapodást megkötő felek egyike – vagy akár mindkettő – esetében újra meg újra szélsőséges, a megállapodást el nem fogadó, szakadár frakciók lépnek fel a béke ellen, annak „gáncsvetőiként” (angolul: *spoiler*).

A nem-akaratlagos kilépés vagy kihátrálás természetesen demokratikus politikai viszonyok között is előfordulhat, ha pl. választások útján egy korábbi megállapodást ellenző, illetve az annak alapját képező feltételezéseket akár a tényekkel szembeszállva is vitató jelölt kerül a hatalomba. Ez a kooperatív fenyegetéscsökkentésre irányuló koalíciós együttműködések területén is problémákat szülhet.

³³ Dánia képviselői például számos alkalommal hivatkoztak a hidegháború idején Grönlandra mint a transzatlanti térség biztonsága szempontjából fontos területre, amikor az ország relatíve alacsony védelmi költekezését számon kérték rajtuk (Ringsmose, 2009: 85-86).

Az is jelentős kérdés, hogy egy-egy szereplő milyen állapotot *normalizál*, vagyis hogy milyen alapvető állapotot tekint – például a biztonsága szempontjából – „normálisnak”, azaz elfogadhatónak, elérendőnek vagy éppen visszaállítandónak. Az elhallgattatás révén „kezelt” konfliktusok abban az értelemben is negatív békét jelenthetnek, hogy a strukturális erőszakot elszenvedő fél sokszor hosszú idő elteltével sem kész normalizálni az ilyen állapotot – amint ezt különféle revizionista mozgalmak léte mutatja világszerte. A különféle vélt vagy valós méltánytalanságok konfliktusokat szíthatnak és meglévő együttműködéseket vethetnek szét.

Éppen az imént említett revizionista mozgalmak némelyike jó példa ugyanakkor arra, hogy az elhallgattatás nem feltétlenül rossz megoldás. A konfliktuselemzés egyik naiv alapfeltevése az, hogy minden kinyilvánított érdeket figyelembe kell venni egy nagy, végső kompromisszum kialakításakor. Ezzel minden érdek-kinyilvánítást gyakorlatilag automatikusan legitimnek fogadnánk el, pedig ez morális értelemben tarthatatlan álláspont. Az emberek ugyanis hajlamosak irreális – és egyben erkölcsi értelemben is elfogadhatatlan – követeléseket megfogalmazni.

Szélsőséges példákkal illusztrálva ezt: a dzsihadista mozgalom egy része számára máig vonatkoztatási pont al-Andalúz – vagyis az iszlám birodalom ibériai-félszigeti részének – elvesztése, míg Anders Breivik, a norvég terrorista, aki 2011-ben mészárlást rendezett a norvég Munkáspárt ifjúsági táborában, Utøya szigetén, az európai muszlimok kitoloncolását követelte kiáltványában, a Beneš-dekrétumokra hivatkozva e kollektív büntetés lehetséges precedenseként (idézi Kirchick, 2012). Az efféle követelések aligha elfogadhatók valamilyen tárgyalási alapként.

A koalíciós együttműködéssel kapcsolatos tehermegosztási konfliktusok területéről nehéz ennyire szélsőséges példát kínálni, de életszerűnek tűnik azt feltételezni, hogy irracionális megfontolások és állásfoglalások az ezek keretében végbemenő alkufolyamatok részeként is előfordulhatnak.

ÖSSZEGZÉS

Ebben a fejezetben alapvetően az előző fejezet végén felvetődött okokból tetünk kitérőt a biztonság keresésével összefüggésben – még annak közös erőfeszítéseken keresztüli előállítása, vagy az erre irányuló törekvések kapcsán is – jelentkező konfliktusok, illetve az ezek alkotta konfliktuskomplexumok megértése végett.

Az e monográfia következő fejezeteiben tárgyalt biztonsági komplexumok mindegyikével összefüggésben visszatérő motívum lehet az itt vázoltak jelentőségének felismerése, mivel ezek mindegyikének vonatkozásában felvetődnek kollektív cselekvési szükségszerűségek – és ezek kapcsán a tehermegosztással kapcsolatos konfliktusok.

6. BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK A KÖZEGÉSZSÉGÜGYI BIZTONSÁG TERÜLETÉN

BEVEZETÉS

Egészség és betegség – akárcsak a normalitás és az abnormalitás – nehezen definiálható konszenzusos módon. Az egészség védelmében cselekedni azonban, legalább valószínűségi alapon, lehetséges, akárcsak az egyén túlélését fenyegető tényezők megnevezése, mint arra Shylock/Shakespeare parafrázisa alapján is utaltunk már a korábbiakban.

Komplikációt jelent, hogy a túlélést fenyegető tényezők észlelése, a diagnosztika ritkán történhet száz százalékos biztonsággal, illetve hogy különböző körülmények között más kondíciók számíthatnak a túlélést nagyobb valószínűséggel segítőnek vagy veszélyeztetőnek. A sarlós vérszegénységért felelős gén például éppen az olyan területeken elterjedt a leginkább, ahol a malária őshonos, például a Szaharától délre eső afrikai térségben. Miközben a világon másutt a túlélést megnehezítő kondíciónak számít, az érintett földrajzi területen ténylegesen a túlélés valószínűségét növeli, tekintettel a „betegek” átlagon felüli vörösvérsejt-termelésére (Piel et al., 2010; Fowkes et al., 2008).

Ilyen körülmények között is lehetséges azonban az elsődleges felelősség körének pontosabb meghatározása a közegészségügyi biztonság szempontjából, vagyis a biztonságpolitikai gyakorlat számára. Figyelemre méltó lehet ehhez Michael Nicholson koncepciója a nem-működő államok jellemzésére: e szerint egy állam működőképességét „annak a valószínűsége [jellemzi alapvetően], hogy egy újszülött gyermek [ebben az államban] kellőképpen előrehaladott életkort élhet meg, és természetes okok következtében hunyhat el” (1998). Egy jól működő államban az egyén nagy valószínűséggel nem lesz erőszak áldozata. Hogy azután előrehaladott életkort él meg, burkoltan feltételezi ugyan a Világegészségügyi Szervezet egészségdefiníciójában említett mentális egészség meglétét is (WHO Constitution, 1946) – hiszen az egészség különböző dimenziói kölcsönösen függőnek mondhatók –, közvetlenül azonban először is a testi egészség alapvető feltételeire utal. Ez kézenfekvő szűkítés a közegészségügyi biztonság értelmezése szempontjából.

A továbbiakban ezt figyelembe véve főként a járványszerűen előforduló fertőző betegségekkel, valamint a fogyasztás biztonságát érintő élelmiszer- és gyógyszerbiztonsági és egyéb, ezen a területen ugyancsak releváns kérdésekkel lehet érdemes foglalkozni ebben a fejezetben – mint potenciálisan *jelen-tős tömegeket egyszerre érintő* kihívásokkal. A közegészségügyi kormányzat-

nak ezeken a területeken bizonyosan van tennivalója a népesség egészségének védelmezése érdekében.

Ezekhez kapcsolódóan szükséges tehát a kirajzolódó kérdésspecifikus biztonsági komplexumok értelmezése. A szóban forgó komplexumok értelem-szerűen túlterjednek az egyes államok határain. A Nicholson által említett kritikus küszöbérték – az egyén túlélési valószínűségének tekintetében – csakis az államok együttműködése révén biztosítható tehát. Egyetlen állam sem hagyatkozhat az önsegélyre ebben a tekintetben.

A FERTŐZŐ BETEGSÉGEK FENYEGETÉSÉHEZ KAPCSOLÓDÓ BIZTONSÁGI KOMPLEXUM

A 2005-ös „Atlanti Vihar” nevű döntéshozatali gyakorlat során Bernard Kouchnerhez, Jerzy Buzekhez és Madeleine Albright-hoz hasonló, tapasztalt döntéshozók próbálkoztak hiába egy egyszerre hat helyről kiinduló himlőjárvány megállításával. Négy és fél óra alatt elvesztették a kontrollt a folyamat felett: 51 eredetileg ismert fertőzött személy helyében 3320 új esettel találták szemben magukat, három különböző földrészen.

A gyakorlat alapjául szolgáló forgatókönyv a bioterrorizmus fenyegetésével számolt, vagyis azzal, hogy a fertőző biológiai ágens – a himlővírust – valaki szándékosan terjesztette el, egyszerre több városban indítva útjára a fertőzést (Atlantic Storm, 2005). A fertőző betegségek azonban az ártó szándékkal cselekvő egyének és csoportok hiányában is komoly kihívást jelentenek, és az Atlanti Vihar résztvevőinek más körülmények között sem lett volna könnyű a dolga. A járványok „körülmenyesen feltartóztatható” fenyegetésként írhatók le.³⁴

A fenyegetés forrását a kórokozó biológiai ágensek jelentik, melyeken főként a mikroorganizmusok három fajtáját értjük: a baktériumokat, a vírusokat és egyes gombákat (egyebek mellett). Ezek különböző mértékben és módokon lehetnek fertőzők. Terjesztőik legelőször is mindazon élőlények, melyek számára az immunrendszerük nem jelent kellő védelmet ezekkel szemben. Tekintettel ugyanakkor a

³⁴ Érdemes lehet ezen a ponton kitérni a járvány meghatározásával kapcsolatos definíciós problémára. A szó modern orvosi használatban egy betegség „szokatlanul” magas előfordulására utal. Ez, pl. az influenza esetében, megkívánhatja, hogy az ilyen előfordulást, mint eltérést a szokványos, „endemikus” előforduláshoz képest, kimutassuk (Smallman-Raynor és Cliff, 2004: 28-32). Az efféle szűrés kritériumrendszere lehet puhább vagy keményebb (pl. megkövetelhetjük, hogy mind az újonnan jelentett esetek számában, mind az összes ismert eset számában legyen megfigyelhető látványos változás, valamilyen küszöbértékek meghatározásával e két ismervre vonatkozóan). Végző soron azonban a fertőző betegségek terjedésére összességében is érdemes lehet járványként utalni (akkor is, ha az endemikus módon megy végbe, azaz úgy mond „körbejár” a populáción belül). A jelen monográfia ezt a megközelítést követi.

megtámadott organizmusok immunrendszerének fejlődőképességére, a kórokozóknak a sikeres megtelepedés vagy reprodukció képességének megtartásához az egyes fajokkal szemben folyamatos átalakulások biztosítanak lehetőséget – az így, a természetes szelekció mechanizmusán keresztül elért alkalmazkodás.

A vírusok esetében például számos, különböző mechanizmus révén megy végbe ez a folyamat, többek között mutációk és genetikai rekombináció útján (Carter és Saunders, 2007: 261-271). Az RNS-vírusok esetében a replikáció folyamata olyan mértékig tökéletlen, hogy gyakorlatilag nincs fix genomjuk, és csak „kvázi-fajként” (*quasi-species*) írhatók le; ez értelemszerűen az ellenük való védekezést is nehezíti – a gyermekbénulás elleni oltás esetében a legyengült szervezetben a vakcinaként használt, elvileg ártalmatlan vírus az instabilitása következtében újra neurovirulenssé válhat (Carter és Saunders, 2007: 262-264).

Mint azzal az *Atlantic Storm* forgatókönyve is számolt, elképzelhető a kórokozók – vagy éppen a baktériumtoxinek esetében e kórokozók egészségre káros produktumainak – szándékos terjesztése is, a biológiai hadviselés (értsd: az állami biológiai fegyver-alkalmazás) és a biológiai terrorizmus (értsd: a nem-állami szereplők általi biológiai fegyver-alkalmazás) részeként.

Az ezekre a lehetőségekre tekintettel, illetve a környezetünkben is előforduló fenyegetések miatt folyó biológiai kutatóprogramok pedig – irányuljanak akár védelmi célokra, akár egyszerűen a népesség megvédésére oltóanyagok kifejlesztésén keresztül – maguk is kockázathordozók. Baleset útján ezekből a forrásokból is kikerülhetnek a tágabb társadalmi környezetbe biológiai ágensek. Három lehetséges forrástípussal számolhatunk tehát: természeti forrásokkal, ártó szándékú felhasználókkal, illetve óvatlan felhasználókkal.

A fenyegetéskomplexum környezeti és mesterséges, emberi tevékenység kreálta elemei így szoros összefonódásban léteznek. A közegészségügyi területen az a sajátos összefüggés érvényesül tehát, miszerint a biztonságiasítási komplexum – a közegészségügyi kérdések biztonságiasításának, illetve az ezzel kapcsolatos fellépésnek a szerveződése – maga is a fenyegetéskomplexum része. A kórokozók kutatása az ellenük való védekezésnek elengedhetetlen eleme, ám közben a fenyegetés egy lehetséges forrása is egyben.

A FENYEGETÉSKOMPLEXUM KÖRNYEZETI SZEGMENSE

Elsőként a fenyegetéskomplexum környezeti szegmense érdemelhet figyelmet. Ez az elmúlt évtizedek nyomán jelentős változásokon ment keresztül – a természeti környezet visszaszorulóban, határai pedig elmosódottak.

A fertőző betegségek jelentette kockázat így fokozódik. Az emberiség növekvő része él városokban, pontosabban olyan nagyobb, zsúfolt településeken, amelyek esetében városias jellegről – például fejlett közszolgáltatások el-

érhetőségének tekintetében – nem feltétlenül beszélhetünk. Nőtt a menekültek száma is, akik rossz higiénés állapotok közepette, menekülttáborokban koncentrálódnak, miután olyan konfliktusövezeteket hagytak hátra, ahol az ott zajló erőszakos konfliktus következtében akadoztak vagy éppen elmaradtak a fertőző betegségek járványszerű jelentkezését megelőzni hivatott oltó- és egyéb programok. Az eközben mind nagyobb mértékben zsúfolt településközpontokba tömörülő emberiség a bolygót intenzív forgalmat lebonyolító közlekedési kapcsolatokkal hálózta be, melyek lehetővé teszik a fertőzött személyek gyors mozgását akár interkontinentális léptékben is.

A rurális/urbánus választóvonal átlépésével a vírus járványos terjedésének esélyei jelentősen javulnak. Egyszerű matematikai képlettel: egy emberi közösségen belül a különböző személyek közötti lehetséges érintkezések száma $n(n-1)/2$ [ahol n a személyek száma]. Így n értékének növekedésével több lehetséges érintkezést, és több elérhető hordozót kapunk. Ilyen körülmények között ellenintézkedés hiányában emelkedhet az ún. R_0 változó értéke – ez az epidemiológiában az „alapvető reprodukciós arány”, azaz lényegében az egy beteg által átlagosan megfertőzött új betegek száma. Ebben a tekintetben – a gráfok nyelvén szólva – az „élvალისინუსégek” eloszlása a kérdés, vagyis hogy vannak-e „szuperterjesztők”, akiknek az esetében az emberek alkotta hálózat tértékén nagyobb valószínűséggel húzhatunk be új éleket más nóduszok felé, mint más csomópontok esetében. Ezek a kritikus csomópontok a járvány szempontjából nagy jelentőségűek. Gyakran az egészségügyi személyzet kerül ebbe a helyzetbe, hiszen a legtöbb beteggel eleve ők kerülnek kapcsolatba³⁵ – az egészségügyi személyzet tagjai számára a 2013-2016-os nyugat-afrikai ebolajárvány esetében a megfertőződés valószínűsége a legszigorúbb óvintézkedések mellett is az átlagos valószínűség 21-szerese és 32-szerese között mozgott.³⁶

A kialakuló élek számát és eloszlását a patogén alapvető paraméterei is alakítják: az influenzavírus aeroszolizálódni képes (Teller, 2006), terjedése így inkább egy véletlen gráfra emlékeztet. Az ebolavírus különösen a betegség végső stádiumához közeledvén válik fertőzővé (így az immobilis beteg közelében előforduló családtagokat, illetve az egészségügyi személyzetet veszélyeztetheti jelentősen nagyobb mértékben). Az emésztőrendszert megtámadó

³⁵ Ami messziről nézve ostoba emberek reakciójának tűnhet, amikor fellázadnak a kórházi elhelyezés és kezelés ellen, az a járványok idején ténylegesen empirikusan megalapozott óvatosság lehet az érintett egyének szemszögéből nézve. A járványosan terjedő betegségek számára a nem megfelelően felkészült, vagy erőforrásokkal nem megfelelően ellátott egészségügyi intézmények fontos transzmissziós csomópontok lehetnek. Jól illusztrálhatja ez a korábban a kérdésspecifikus biztonsági komplexumok fogalomrendszerének kifejtésekor vázolt tételt, miszerint egy biztonsági komplexumon belül több legitim perspektíva lehetséges.

³⁶ A WHO saját kimutatása alapján, mely elérhető itt: „Ebola health worker infections”, dátum nincs megjelölve, <http://www.who.int/features/ebola/health-care-worker/en/> (letöltés: 2017. május 21.).

norovírusok gyorsan betegítenek meg, és fehérvérkapszidjuknak köszönhetően erős „környezeti stabilitással” rendelkeznek, vagyis nagyon sokáig életképesek maradnak gazdaorganizmus nélkül, különböző felületeken (térben koncentrált emberi közösségek között futótűzszerűen terjedhetnek végig, például hajófedélzeten, az utasközönség soraiban) [Barclay et al., 2014].

Az interkontinentális fertőzések (esetleges) terjedése által generálható gráf alapvetően skálafüggetlen jellegű: a terjedés infrastruktúrájaként a légi közlekedés rendszere szolgál, melyet többek között a poszt-koloniális kapcsolatok (az erős becsatornázottság a korábbi gyarmattartók felé), illetve a légi társaságoknak a légi utasforgalmat a nagyobb kapacitáskihasználtság érdekében kerékagy-és-küllők jellegű hálózaton át terelő magatartása formált a mai képére. Az élvalószínűség eloszlása itt sem egyenletes tehát. A 2013-2016-os nyugat-afrikai ebolajárvány esetében például meghatározó kalkuláció volt a védekezés szempontjából, hogy az elsődlegesen érintett térségből kirepülő utasforgalomnak kb. 50%-a irányul Ghánába, Szenegálba, Gambiába, illetve az Egyesült Királyságba és Franciaországba (Bogoch et al., 2015).

Az egyelőre még növekvő lélekszámú emberi populáció eközben mind nagyobb részt hasít ki a természetből, és a kórokozókat hordozó állati populációk közelébe mind több olyan ember kerül, akiknek korlátozottan sincs velük született immunvédetségük az kórokozók ellen, melyek megfertőzhetik őket. Emellett az érintett emberi populációkat fenntartó állattenyésztés révén állatok tömegei is kapcsolatba kerülnek ezekkel a patogénnel, és rajtuk keresztül is megtörténhet a vírus transzmissziója és alkalmazkodása az emberi szervezethez – jó példa lehet erre az Ausztráliában 1994-ben felfedezett Hendra-vírus és a Malájziában 1997-ben megismert Nipah-vírus; előbbi denevérektől, lovakon keresztül, utóbbi ugyancsak denevérektől, disznókon keresztül került át emberekbe (Carter és Saunders, 2007: 275-276). Értelemszerűen mind a lovakat, mind a disznókat az ember hurcolta be az érintett területekre. Mára mindkét említett vírus azoknak a potenciálisan „felbukkanó” (*emerging*) fenyegetéseknek a körébe tartozik, melyek esetleges elterjedésével akár globális járvány is kialakulhat; veszélyességük paramétereik ismeretében egyértelmű (Eaton et al., 2006). Léteznek ugyanakkor jelentős „vakfoltok” is a potenciálisan felbukkanó fenyegetésforrások tekintetében: Carter és Saunders rámutatnak, hogy erős a korreláció egy adott biológiai faj tanulmányozásának intenzitása és a rá specializálódott vírusok felfedezése között (2007: 3), vagyis az emberiség érdekei által meghatározott kutatási napirend nem-reprezentatív képet generál a környezetben előforduló patogének univerzumának sokféleségéről.³⁷

³⁷ Az embert megbetegíteni képes kórokozók mellett értelemszerűen nagy az érdeklődés a mezőgazdasági szempontból jelentős patogének iránt, de fontos kutatások tárgyát képezik a baktériumokat, pl. az *E. coli* baktériumot megfertőző vírusok is, a bakteriofágok, melyek az antibiotikus kezelés alternatívái lehetnek egyes esetekben már ma is – a biotechnológia fejlődésével, a jövőben pedig még inkább.

Bár az eddigiekből kitűnhet, hogy a fenyegetéskomplexum környezeti, természetes és mesterséges komponensei nem feltétlenül választhatók szét egymástól, egyértelműen az utóbbi tárgyalásához tartozik, hogy a világ népességét az élelmezés terén kiszolgáló állattenyésztés a koncentrált állattartás irányában mozdult el (CAFOs, *Concentrated Animal Farming Operations*). Ez többek között az állati tápanyaghoz adott „szub-terapeutikus” mennyiségű antibiotikum adagolásával jár együtt, éppen a koncentráltan tartott állati populációkban nagyobb valószínűséggel kitörő járványos (bakteriális) megbetegedésekre tekintettel, azok előfordulását megelőzendő. A koncentrált állattartás így kétféle kockázatot is jelent: egyrészt az állatok között kibontakozó járványokon keresztül, másrészt a megelőzőnek szánt szub-terapeutikus antibiotikum-alkalmazás következtében antibiotikum-rezisztenssé váló baktériumtörzseken keresztül.³⁸ Sok tanulmány foglalkozott kifejezetten a CAFO-k közvetlen szomszédságában élő emberekre³⁹ gyakorolt hatásokkal (pl. Schulze et al., 2011⁴⁰), nyilvánvaló ugyanakkor, hogy ismert és új betegségek továbbterjedése ebből a forrásból egyaránt elképzelhető (Hribar, 2010: 8-10);⁴¹ különösen ha az antibiotikum-rezisztencia elősegítésével veszélyesebb kórokozókat teremtünk.⁴²

A nem-megfelelő antibiotikum-felhasználás probléma az emberi populáció tekintetében is, mind az indokolatlan vagy korán elhagyott antibiotikum-felhasználás, mind a baktériumok ezzel összefüggő alkalmazkodása miatt. A baktériumok ellen az antibiotikumok révén a két világháború közötti időszakban, a penicillin felfedezése és terápiás felhasználásának kezdete óta szerzett viszonylagos védettségünket idővel elveszíthetjük. A problémával a Világegészségügyi Szervezet 2014 óta kiemelten, külön jelentésekben foglalkozik (WHO, 2014⁴³).

³⁸ Elképzelhető egyfelől, hogy egy, a célszervezetben jelenlévő baktérium válik erősebbé ez által. Másfelől előfordulhat az is, hogy az antibiotikum megjelenésével nő az élettere egy addig inferior pozícióban lévő baktériumnak, mely így tud kolonizálni egy fajt – például a fluorokinolon antibiotikummal táplált csirkét a *Campylobacter* baktérium (Kaufman, 2000).

³⁹ Ez a populációnak jelentős hányada történetesen; az Egyesült Államokban például 2010-es adat szerint a népesség húsz százaléka volt ilyen értelemben kitett a szóban forgó hatásoknak (Hribar, 2010: 9).

⁴⁰ Ez a tanulmány vizsgálta például, hogy mennyiben jelent nagyobb kitettséget a levegőben előforduló ammóniának vagy egyes allergéneknek az, ha valaki nem gazdaságban dolgozó személyként ilyen gazdaságok közelében él.

⁴¹ Alapvető illusztrációját kínálhatja ennek a H1N1-es influenzavírus elterjedése, melynek forrása – jelen állás szerint bizonyítatlan, de plauzibilis elmélet alapján – egy mexikói sertésfarm lehetett.

⁴² Az Egyesült Államokban becslések szerint az összes antibiotikum-felhasználás hetven százaléka kötődhet kifejezetten a marha-, a sertés- és a csirketenyésztéshez (Hribar, 2010: 10).

⁴³ A kihívás intézményi megnevezése: „Antimicrobial Resistance” (AMR) – értendő nem csak a baktériumok, hanem egyéb patogének vonatkozásában is. A protozoon okozta malária kezelhetősége is romlik többek között.

Ugyancsak a fertőző betegségek elleni védetség csökkenéséhez vezet a részvétel arányának csökkenése a különböző oltóprogramokban: azok a szülők, akik nem oltatják be gyermekeiket a kanyaró, a gyermekbénulás, a szamárköhögés, a mumpsz, a rubeola és egyéb, máskülönben megelőzhető betegségek ellen, ezeknek a járványos visszatéréséhez járulnak hozzá, mivel az elmaradó oltások következtében a populáció kisebb hányada bír védetség-gel. Ha a beoltottak százalékos aránya nem ér el egy kritikus szintet (ez az úgynevezett „nyájimmunitás” szintje), az fokozott kockázatnak teszi ki – mindenki mással egyetemben – a populáció immunrendellenesség miatt vagy egyéb okból be nem oltható részét, akiket csak az őket körülvevők védetsége oltalmazhat (Fine, Eames és Heymann, 2011: 911-912).

A FENYEGETÉSKOMPLEXUM MESTERSÉGES SZEGMENSE

Az itt említett környezeti változások, a biológiai fegyverprogramokat folytató államok potenciális fenyegetése, illetve a modern világ sebezhetőségeit ártó szándékkal kiaknázni kész nem-állami szereplők jelenléte együttesen hatnak a kórokozók kutatására irányuló erőfeszítések megsokszorozásának irányában – paradox módon azonban ezzel a kockázatokat is fokozzák. Példát kínálhat erre, hogy 2001. szeptember 11. óta az Egyesült Államokban a 3-as és a 4-es biztonsági minősítésű (*Biological Safety Level* BSL-3/BSL-4) laboratóriumok száma jelentősen megnövekedett; mára például több, mint hétezer kutató dolgozik napi szinten anthrax/lépfene-baktériumtenyészetekkel (Katona, Sullivan és Intriligator, 2011: 5-6).

Az egyik különösen kétséges hozadékú védelmi kutatás tárgya a himlőt okozó variola vírus. Ennek természetbeni előfordulásáról nincs tudomásunk, a himlőjárványt ugyanis nagyon régen sikerült globálisan felszámolni, már az 1970-es évekre. Laboratóriumi kutatások céljára – úgymond elővigyázatossági okokból – mind az államok, mind a kutatói közösség ennek ellenére is ragaszkodott bizonyos készletek megtartásához. Figyelemre méltó módon egy új himlőjárvány forrása így jelen ismereteink szerint csakis valamelyik, a kutatásokban érintett laboratórium lehet (Tucker, 2006).⁴⁴

Intő példa a balesetek lehetőségével kapcsolatban az 1979. áprilisi szverdlovski eset, ahol lépfene-baktérium által okozott megbetegedések je-

⁴⁴ Ilyen eset történt már: 1978-ban, a Birmingham Medical School kutatórésztől került ki a vírus, máig nehezen magyarázható módon és csupán egyetlen fertőzést idézve elő (Rimmer, 2018). A fertőzött kapcsolati hálójának felderítése és elkülönítése így is óriási feladatot jelentett: 75 fokozott kockázatnak kitett, „A” kategóriás kapcsolati személy és 339 enyhébb kockázatnak kitett, „B” kategóriás kapcsolati személyt helyeztek felügyelet alá, összesen mintegy ötezer elkülönítési nap időtartammal (Bakhshi, 2003).

lentkeztek nagy számban, térben koncentráltan – hatvannégy fertőzött veszítette életét. A szovjet hatóságok sokáig ragaszkodtak egy olyan elmélethez az esettel kapcsolatban, miszerint az anthrax járványos jelentkezésének forrása egy illegális hentesüzlet lehetett, és hogy a megbetegedettek az ott vásárlók közül kerültek ki. Utóbb egy meglehetősen körültekintő elemzés rámutatott azonban, hogy az epizód epidemiológiai profilja – az esetek tér- és időbeli összpontosulása – alapján ez nem tűnik valószínűnek, például mert az esetek mind Szverdlovszk déli részén, azon belül is egy szűk sávban jelentkeztek (Meselson, 1993). Ismertté vált továbbá, hogy a közeli 19-es számú létesítményben szovjet kutatók egy katonai célú program részeként antraxbaktériummal kísérleteztek, és hogy a kórokozót genetikai manipuláció révén fertőzőkényebbé és antibiotikumokkal szemben ellenállóbbá tették, illetve a fegyverként történő felhasználás érdekében aeroszolizálták, azaz permetezhetővé alakították. A 19-es számú létesítmény elhelyezkedése a széljárásra vonatkozó információkkal együtt megerősíteni látszik a levegőben szállva terjedő kórokozókra vonatkozó teóriát.

Az állami szervek tevékenysége egyéb módokon is fenyegetést jelenthet. Alekszandr Kuzminov a szovjet titkosszolgálat, a KGB különleges, fedett műveletekért felelős „S” Igazgatóságának biológiai kémkedésre szakosodott 12-es ügyosztályától disszidált nyugatra a hidegháború idején. Memoárként is szolgáló könyvében felidézi, hogy a külföldön, különféle laboratóriumokban beépítetten dolgozó szovjet ügynököktől rendszeresen futottak be a 12-es ügyosztályhoz küldemények az úgynevezett „VOLNA” csatornán keresztül, az 1980-as évek második felében. Ezek az Aeroflot gépeinek pilótafülkéjében jutottak haza, miután egy helyi KGB-állomás személyzete az adott országban dolgozó ügynököktől átvette, majd átadta ezeket a gép személyzetének. A szerzemények forrása a leggyakrabban az Egyesült Államok volt, de sok küldemény futott be nyugat-európai országokból, vagy például Ázsiából – olyan helyekről, mint Irán, Törökország, India és Kína. A Kuzminov könyvében említett számok alapján felállítható konzervatív becslés szerint évente akár ötven ilyen csomag is érkezhett. A tartalmuk igen gyakran veszélyes volt – vírusok és más biológiai ágensek –, az ügynök pedig, aki hozzájutott ezekhez, többnyire nem volt abban a helyzetben, hogy a biztonságos szállításukról gondoskodni tudjon. Ennek fényében előfordulhatott, hogy a hidegháború ezen éveiben észak-amerikai és európai nagyvárosokban a biztonsági rendszabályokat egyébként betartó laboratóriumokból kikerült halálos kórokozók utaztak nem légmentesen zárt csomagolásban, papírzacskóban, kabátzsebben, taxi hátsó ülésén vagy éppen reptérre közlekedő autóbuszon (Kouzminov, 2005: 73-80).

Nehéz lenne ennél jobb példáját kínálni annak, miként válhat a közegészségügyi biztonsági komplexum részévé mindaz, amit az államok alapvetően a katonai biztonsági szektor logikájának megfelelően, az egymással szembeni védekezés részeként tesznek. Ez a példa egyesíti magában az ártó szándékú és az óvatlan felhasználás jelenségét. Csak spekulálni lehet erre vonatkozóan, de

könnyen elképzelhető, hogy nem csak a Szovjetunió ügynökhálózata juttatott haza ilyen módon hasonló szerzeményeket a világ különböző tájairól akkoriban – és a későbbiekben; ipari kémkedés részeként akár nem-állami szereplők is érintettek lehetnek ilyen tevékenységben.

Semmiképpen sem kizárólag az állami szereplők jelentenek fenyegetést. A múltban több nem-állami szereplő is kísérletezett biológiai ágensek alkalmazásával, változó sikerrel. A szakirodalomban sokáig ennek ellenére a szkeptikus álláspont volt jellemző a nem-állami alkalmazás lehetőségét illetően. Több szerző túl nehezen kivitelezhetőnek, morális értelemben felvállalhatatlannak és stratégiai értelemben hasztalannak nyilvánította biológiai fegyverek bevetését nem-állami szereplők számára (Kittelsen, 2009). Ennek a feltételezésnek számos empirikus példa ellentmond: miközben a biológiai fegyverek alkalmazásának stratégiai hasznai valóban megkérdőjelezhetők, a technikai akadályok és a morális ellenvetések ténylegesen a nem-állami szereplők számára is átléphető küszöböt jelenthetnek. Élhetnek a lehetőséggel – sőt már éltek is vele a múltban.

A sajátos, hibrid vallási-ideológiai eszméket követő, máig létező Aum Sinrikjo szekta például egy 1995. márciusi incidens kapcsán ismert elsősorban, amikor is tagjai szarin ideggázt vetettek be sikeresen a tókiói metróhálózat ellen, megölve tizenhárom embert, komoly egészségkárosodást okozva sokaknak. A szervezet komoly anyagi erőforrásokkal rendelkezett. Egész üzletbirodalmat működtetett, mely fedőcégein keresztül vegyifegyver-alapanyagokhoz, biológiai ágensekhez, laboratóriumi berendezésekhez és a nyugodt kísérletezéshez települ használható földterülethez jutott. A Kongói Demokratikus Köztársaságból szereztek mintát ebolavírusból, és anthraxbaktériumok fegyverre alakításával is próbálkoztak, mielőtt tevékenységükre a tókiói metró elleni támadást követően fény derült (az Aum Sinrikjóról bővebben lásd: Brackett, 1996; Kaplan és Marshall, 1996). Az Egyesült Államokban eközben már 1984-ben alkalmazott tífusz- és szalmonellabaktériumot The Dalles városka lakói ellen a Rajneesh-sekta. Negyvenöt ember került miattuk kórházba, és összesen több százan betegedtek meg. A vallási szervezet akciója csupán előkészület volt egy nagyobb léptékű próbálkozáshoz, melynek révén a helyi önkormányzati választásokat szerették volna ellehetetleníteni – idáig nem jutottak el, miután előkészületeik bizonyos értelemben túl eredményesnek bizonyultak, és ez rájuk irányította a figyelmet (Miller, Engelberg és Broad, 2002: 28-41). Sor került számos olyan incidensre is, ahol a patogének felhasználása nem történt meg, ám a lehetőség bizonyos mértékig adott volt – 1995-ben például az Árja Nemzet (*Aryan Nation*) szélsőjobboldali szervezet egy tagját, Wayne Harrist tartóztatták le az Egyesült Államokban; gépjárműve kesztyűtartójából három, *Yersinia pestis* (pestis) baktériumot tartalmazó fiola került elő (Carus, 1998: 153-153).

A múltból az iméntiek kapcsán felhozott példák azt sugallhatják, hogy egy aktuálisan felbukkanó fertőző biológiai ágens forrása precízen és biztonság-

gal meghatározható lehet. Valójában azonban sem a legmodernebb eszközökkel lefolytatott, maximálisan körültekintő mikrobiális vizsgálat (*microbial forensics*), sem az azt kiegészítő egyéb, szükségszerűen multidiszciplináris vizsgálódás nem képes feltétlenül, minden esetben felderíteni a forrást. Még két, laboratóriumban összehasonlítható minta egyezésének a megállapítása is bizonytalanabb, mint az emberi DNS-minták összevetése (Budowle et al., 2007). Így egy incidens során emberek halhatnak meg vagy kerülhetnek kórházba tömegesen anélkül, hogy világosan tudnánk (vagy megtudhatnánk), valamilyen természetes forrásból bukkant-e elő egy kórokozó, vagy valaki – egy állami vagy egy nem-állami szereplő – szándékosan eresztette-e azt szabad-jára. Emellett még a szándékosság gyaníthatósága esetén is erős bizonytalanság övezheti az elkövető kilétét.

GLOBÁLIS FENYEGETÉSKOMPLEXUM

Figyelemre méltó a biztonsági komplexum térbeli szerkezetét illetően a fenyegetés potenciálisan globális kiterjedése. Erőteljes szimbóluma lehet ennek a hongkongi Metropole Hotel, ahol 2003. február 21-22-én egy orvosprofesszor, Dr. Liu Jianlun szállt meg a kínai Guangzhouból. Már fertőzött volt – szerény becslés szerint szállodai ott-tartózkodása alatt tizenhat vendégnek adta át a SARS (*Severe Acute Respiratory Syndrome*; súlyos akut légzőszervi szindróma) kórokozóját, mely közvetlenül tőle kapott fertőzéssel jutott el pl. Vietnámba és Kanadába (az utóbbi esetben Vancouverbe és Torontóba). Végső soron négyezernél több eset (azon belül 550 haláleset) lehet így hozzá köthető (Fleck, 2003). A folklór jelentőséget tulajdonít annak, hogy a férfi a 911-es szobában szállt meg; talán nem nehéz belátni, hogy oksági tényezőként a térbeli közelség, a személyek intenzív globális áramlása, valamint a férfi orvosi foglalkozása játszottak valójában szerepet az események alakulásában.⁴⁵

Fontos hangsúlyozni, hogy a globális elterjedés lehetősége nem csupán egy elborzasztó, ám összességében valószínűtlen forgatókönyv. A „spanyol náthaként” ismert influenza sikeresen globalizálódott súlyos pandémiává – az influenzajárványok rendszeres globális keringése pedig közismert jelenség, melyre már utaltunk is a jelen monográfia keretei között. Epizodikusan sikeresen globalizálódott évszázadokon keresztül a pestis, vagy például a tizenkilencedik századi nagy hullámai során a kolera is. Utóbbi eredetileg Bengáliában volt endemikus – innen tört ki az első és a második nagyobb hullám során (1817-1824; 1827-1835); ezek közül a második érte el elsőként Európát (Hays, 2005: 193-226).

---

⁴⁵ A férfi orvos volta eleve növelte a valószínűségét annak, hogy epidemiológiai értelemben centrális nóduszt képezhet a járvány terjedési hálózatában, és hogy ilyen értelemben ún. „szuperterjesztővé” válhat

Érdemes szem előtt tartani emellett a HIV és a Hepatitis C vírust vagy éppen a tuberkulózis baktériumát is; ezek lassabban fejtik ki társadalmi hatásukat, ám az annál pusztítóbb lehet. Mindhárom patogén globálisan terjed, és mindhárom esetében, így a vírusok esetében is jellemző, hogy rezisztenciájuk az ellenük bevetett szerek ellen – a vírusok esetében például a különféle interferonok, a baktériumok esetében az antibiotikumok ellen – fejlődik (az ide vonatkozó általános trendeket illetően l.: WHO, 2014: X). Ezek a fenyegetések összefüggenek: a multi-rezisztens tuberkulózis terjedése a HIV-fertőzöttek körében különösen magas mortalitással jár.

A világ számos országában a HIV-vírus terjedése, illetve az AIDS-betegek tömeges megjelenése ténylegesen a közegészségügyi biztonsági komplexummal összefüggésben említhető legfontosabb kérdés. A szub-szaharai afrikai országokban él a világ HIV-fertőzöttjeinek túlnyomó többsége. A WHO 2016-os jelentése – és annak szub-regionális felosztása – szerint „Kelet- és Dél-Afrikában” 17,2 millióan, Nyugat- és Közép-Afrikában pedig 6,3 millióan, tehát összesen több mint 23,5 millióan. Az új esetek is nagyjából itt bukkannak fel: 2015-ben még mindig közel másfél millióan (WHO, 2016: 2). A „Kelet-Európa és Közép-Ázsia” régió mellett ezekben a térségekben a leggyengébb (bár javuló képet mutat) az anti-retrovirális kezelési programok általi lefedettség aránya (WHO, 2016: 3). Világszerte évente még 2015-ben is egymilliónál többen haltak meg AIDS-ben.⁴⁶ A helyzet komoly terhet jelent az egészségügyi rendszereknek szinte minden súlyosan érintett országban, a gazdasági fejlődést lassító munkaerő-kieséshez vezet, az érintett személyek, háztartások és családok számára pedig olykor megoldhatatlanul súlyos gondokat okoz. Jellemzően arányon felül terheli a nőket ebben a tekintetben (l. pl. Worth és Henderson, 2006; van Hollen, 2010; Dawson, 2013).

A fenyegetéskomplexum működése szempontjából meghatározók a járványok kezelésére tett intézkedések is. Ezeknek fontos disztributív hatása lehet abban a tekintetben, hogy a morbiditási (fertőzöttség) és a mortalitási (halálozási) ráták hogyan oszlanak meg országok, térségek, nemek, társadalmi szegmensek, vagy akár etnikai csoportok között. A kontra-produktivitás is elképzelhető. Minden bizonnyal az intézmények (általában a társadalmi intézmények) és az intézkedések minőségének is volt köze a spanyol nátha kapcsán a morbiditási és mortalitási ráták tekintetében megfigyelt óriási varianciát illetően (országokon belül és országok közötti összehasonlításban egyaránt). Price-Smith által idézett adatok szerint Louisville-ben (Kentucky állam) például csak 15%-ot ért el a fertőzöttek aránya, míg San Antonióban (Texas állam) 53%-ot. Mortalitás tekintetében, amennyire ez pontosan rekonstruálható, Japán magas fertőzöttség mellett is figyelemre méltóan alacsony mortalitást pro-

---

⁴⁶ Lásd a UNAIDS statisztikáit itt: <http://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet> (letöltés: 2017. május 22.).

dukált, míg Nyugat-Szamoán a járvány hatása katasztrofális volt (20% feletti halálozás) [Price-Smith, 2009: 58-59].

Konkrét intézkedések kapcsán érdemes példaként a karanténezés gyakorta lázadást kiváltó hatására gondolni – a kolerafelkelések (például az 1831-es észak-magyarországi eset) jellemzően egyszerre tükrözték a népesség kétségbeesését a korlátozó intézkedések élelmezési és megélhetési hatásai miatt, és félelmeiket az intézkedések (pl. a bizmutporral történő kútfertőtlenítés) egészségre gyakorolt és egyéb hatásaival összefüggésben (l. pl. Bihari, 2016). A karanténezés megfelelő és hiteles kompenzáló intézkedések hiányában egyébként is a magukra hagyottság érzését keltheti az elkerített populációkban. Fontos közreható változó lehet ebben a tekintetben a korrupció is: Sierra Leonében például rendre elmaradt az ebolajárvány elleni fellépésben frontszerepet játszó orvosi személyzet kockázati prémiumának kifizetése, noha, többek között nemzetközi forrásokból, ennek fedezete adott lett volna – az érintettek tiltakozásképpen a fertőzéstől elhalálozott betegek holttestét helyezték ki a nyílt utcára (Maxmen, 2015).

Látványos illusztráció hiedelmek, vélekedések és normatív megfontolások részben állami és nemzetközi kormányközi, részben társadalmi szereplőkön keresztül hatására az afrikai HIV/AIDS-járvány esete, ahol az afrikaiak vélt promiskuitásával kapcsolatos előítéletek⁴⁷ a kezdetleges diagnosztikai eljárások és megalapozatlan statisztikai projekciók⁴⁸ számos országban a HIV-fertőzöttek arányának látványos túlbecsléséhez vezettek a 2000-es évekig bezárólag (pl. Ruandában, l.: Timberg, 2006). Ez a szűkös erőforrások optimális allokációját is akadályozhatta, tekintettel arra, hogy ez idő tájt már világosan Dél-Afrikára kellett volna összpontosítani az erőfeszítéseket az ottani helyzet relatív súlyosságának megfelelően.

---

⁴⁷ Ezekkel kapcsolatban lásd: Gesheker (1995).

⁴⁸ A szexuálisan aktív városi nők populációjának ismeretében levont (következésképpen nem-reprezentatív alapon levont) következtetések.

A FERTŐZŐ BETEGSÉGEK TERJEDÉSÉHEZ KAPCSOLÓDÓ KOMPLEXUM: ELŐZETES ÖSSZEĞZÉS

Mindennek nyomán összegezhetők a fertőző betegségekhez kapcsolódó biztonsági komplexum legfontosabb jellemzői:

- a (végső) forrás gyakran ismeretlen;
- a forrás és az elsődlegesen fertőzött területek között a kapcsolatot többek között a kórokozó természetes hordozói, azaz vektorai jelenthetik (például a pestis esetében a patkánybolha);
- a másodlagosan fertőzött területek közé az olyan területeket soroljuk, ahová az ember a természetes, eredeti hordozótól függetlenül, a távolsági közlekedés révén maga juttatja el a kórokozót – mint különösen mobilis „vektor”;
- ebben a tekintetben fontos megállapítani, hogy egy kórokozó viselkedése szempontjából nem közömbös a „vektor” viselkedése sem: pl. ha a vektor mobilis és kicsi (azaz sok helyhez hozzáférhet, észrevétlen maradhat stb.), és más gazdaszervezetekkel együtt is képes a helyválttatásra, mint pl. a patkány által hordozott bolha, az emberen megtelepedő ruha- és fejtetű, vagy a növényzet rejtekében megbúvó kullancs;⁴⁹ vagy éppen ha a vektor légi úton mobilis, mint pl. a szúnyog. Mivel az ilyen vektorokkal terjedő patogének immobilis pácienseket is meg tudnak fertőzni, számukra nem jár evolúciós hátránnyal, ha gyorsan szaporodnak a gazdatestben, és annak súlyos megbetegedését idézik elő (Ewald, 1994: 35-42).⁵⁰ A szúnyogfélekét emiatt aposztrofálják egyes források az emberre nézve legveszélyesebb állatnak (pl. a malária elleni küzdelemben alapítványával fontos szerepet vállaló Bill Gates [2014]);
- ha nem is a végső forrás, de a forrásterületek azonosítása szempontjából alapvető jelentőségű a fenti ismérveket, demográfiai jellemzőket és valószínűségeket egyszerre figyelembe vevő, minőségi járványterképezés (ennek fejlődéséről áttekintést l. itt: Cliff, Haggett és Smallman-Raynor, 2004: 11-16);
- negatív externáliák a fenyegetésselensúlyozásra irányuló erőfeszítésekből közvetlenül is eredhetnek, nem pusztán annak másodlagos, terelő

⁴⁹ Spanyolországba, illetve az Ibériai-félszigetre például nagy valószínűséggel vándormadarak hordozta *Hyalomma* kullancsokkal jutott el a krími-kongói (vérzéses) láz kórokozója, vélhetően Marokkóból, és 2016. szeptemberére ez már emberről emberre átjutott fertőzéses esethez is vezetett (ECDC, 2016).

⁵⁰ Az említett tetűfélékkel kapcsolatban érdekes megjegyezni, hogy ezek nem a vírussal együttélési képes hordozók – maguk is elpusztulnak a fertőzéstől, a beteg embertől menekülni igyekeznek, és éppen ezért adják át haláluk előtt jellemzően legalább egy további gazdának a fertőzést (Ewald, 1994: 42).

jellegű hatásaiból, tekintettel arra, hogy a fenyegetésellensúlyozás részeként magukkal a kórokozó ágensekkel lehet szükséges dolgozni, kutatások keretében;

- negatív externáliaként az óvatlan és az ártó szándékú felhasználás következményei egyaránt számításba vehetők – az ártó szándékú felhasználásnak is az egyik alapvető kockázata a biológiai hadviselés korlátozott célozhatósága, azaz hogy szinte bizonyosra vehető a nem-szándékolt, járulékos károkozás általa;
- a környezeti változók és az emberi tevékenység sajátos és változó interakciói maguk is alapvető hatással vannak a fertőző betegségek terjedésének útjában előforduló korlátokra és akadályokra, így például arra, hogy a forrás és az emberi populáció egyáltalán kapcsolatba kerülnek-e egymással;
- a kialakuló járványokkal kapcsolatos intézkedéseknek alapvető redistributív hatása lehet a morbiditás és a mortalitás térbeli és társadalmi csoportok közötti megoszlásának tekintetében.

A FERTŐZŐ BETEGSÉGEK ÉS AZ ÉLELMEZÉSBIZTONSÁG KAPCSOLATA: A TÁPLÁLÉKFORRÁSOK BIZTONSÁGA

Bár mind a háztáji, mind a koncentráltan tenyésztett állatállomány lehet az emberre is áterjedni képes fertőzések forrása, az élelmézbiztonság tekintetében a kórokozóknak a táplálékforrások pusztítása révén is lehet jelentősége, mind a növényi, mind az állati táplálékforrások esetében.

Az emberi populáció ilyen, közvetett jellegű sebezhetősége jelentős. Ma már nem csak a természet maga vagy állami szereplők lehetnek a fenyegetés forrásai. Egyre inkább nem-állami szereplők is képesek lehetnek az ezt célzó biológiai alapú támadásokra (RUSI Monitor, 2007)⁵¹. A Földön élő 250000 növényféle nagy része, mintegy nyolcvanezer növény, fogyasztható, ám az emberiség étrendje 75%-ban nyolc, 50%-ban pedig négy különböző növényfélére épül (Frazier, 2011: 65). Eközben a világélelmézbiztonság kereslet-kínálati egyensúlya mára megrendült. Egyre több termőterület hasznosul bioüzemanyagoknak, például etanolnak az előállítására – ennek komoly élelmézbiztonsági kihatá-

⁵¹ Már egy 1954-es nagy-britanniai fenyegetésfelmérő jelentés is úgy találta, hogy hat megfelelően kiválasztott marhavásár célbavétele a száj- és körömfájás vírusával elegendő lehet egy országos méretű járvány előidézéséhez. Figyelemre méltó, hogy a 2001-2002-es nagy száj- és körömfájás járvány esetében, mely egyetlen forrásból indult (és így vélhetően kevésbé volt súlyos az 1954-es elképzelésben szereplő forgatókönyvnél), a kár többmilliárd fontra rúgott; hárommillió birkát, félmillió marhát és százezernél több disznót vágtak le a dokumentált 1,175 millió fertőzött állat jelentette fenyegetésre tekintettel.

sai lehetnek, indirekt és direkt módokon egyaránt (Koizumi, 2014: 832-833).⁵²

A gabonafélékből globális tartalékok egyre nehezebben képezhetők, az élelmiszerárak növekedtek, és a világ számos pontján élelmiszeri válságok és ehhez kapcsolódó politikai instabilitás jelentkezett az elmúlt években. A növényi táplálékforrások esetében e tekintetben ráadásul a kórokozók mellett különféle ártalmas kártevőkkel is számolni kellhet.

Az alábbiakban, a 6.1. ábrán példákkal jelezzük (nem átfogó áttekintést adva, csak szemezgetve), hogy többek között milyen kórokozók és kártevők jelenthetnek fenyegetést a különböző, az ember számára fontos táplálékforrásokra.

Táplálékforrás	Kórokozók és kártevők
búza	lisztharmat (<i>Erysiphe graminis f.sp. tritici</i> [A])
búza	korompenész (<i>Cladosporium herbarum</i> [D])
búza	gabonapoloskák, kabócák, levéltetvek, vetési bagolylepke, fritlégy, csikoshátú búzalégy, ugarlégy [kártevők]
rozs, árpa, zab	anyarozs (<i>Claviceps purpurea</i>)
búza, rozs, árpa, zab	szárrozsa (<i>Puccinia graminis f. sp. tritici</i> [B])
búza, rozs	porüszög (<i>Ustilago tritici</i> [B])
búza, rozs	kőüszög (<i>Tilletia caries</i> , <i>Tilletia laevis</i> [B])
árpa	levélcsikosság (<i>Drechslera graminea</i> [D])
kukorica	Fuzáriózis (<i>Fusarium spp.</i>)
kukorica	Golyvás üszög (<i>Ustilago maydis</i>)
kukorica	Hamuszürke szárkorhadás (<i>Macrophomina phaseolina</i>)
kukorica	Kabatiellás szemfoltbetegség (<i>Kabatiella zaei</i>)
kukorica	kukoricabarkó, kukoricamolyl, pattanóbogarak, cserebogarak, gyapottok-bagolylepke, vetési bagolylepke, levéltetvek, amerikai kukoricabogár [kártevők]
sertés	brucellózis (<i>Brucella suis</i>)
sertés	sertéspestis (<i>Flaviviridae/Pestivirus</i>)

⁵² Ha például a bioüzemanyag előállítására folytatott cukornádtermesztést vesszük alapul, itt is kettős a hatás: jelentkezik egyfelől a cukorkínálat csökkenésében, másfelől pedig annak következtében, hogy a cukornádtermesztés az elérhető termőterület egy részén más termények termesztését váltja ki jobb jövedelmezősége miatt.

sertés	trichinellózis (<i>Trichinella spiralis</i>)
sertés	sertésorbánc (<i>Erysipelothrix rhusiopathiae</i>)
sertés, marha	száj- és körömfájás (<i>Aphthovirus</i>)
marha	borsókakór (<i>Taenia saginata</i>)
juh	listeriózis (<i>Lysteria momocitogenes</i>)
juh	álgümőkór (<i>Colinebacterium piogenes</i>)
juh	chlamydiózis (<i>Chlamydia psittaci</i>)
juh	büdössántasság (<i>Bact. nodosus</i> és <i>Fusobact. necrophorum</i>)

6.1. ábra: Példák különféle táplálékforrásokat veszélyeztető kórokozókra és kártevőkre

Ezeknek a kórokozóknak és kártevőknek az ismerete a táplálékforrások védelme szempontjából alapvető jelentőségű, és az emberek ellátásának biztonságában betöltött szerepénél fogva az ellenük való védekezés a védelem tárgyának indokolt kiterjesztéseként fogható fel.

A fentebb elmondottak ugyanakkor itt is érvényesek, vagyis a fenyegetéskomplexum részévé válik mindaz, amit az emberiség a védekezés részeként tesz – mind az óvatlanság, mind az ártó szándék itt is elképzelhető. A kórokozók és a kártevők az ellenük való védekezés új módszereivel szemben épp úgy folyamatosan alkalmazkodnak, mint az emberi kórokozók (az ezzel kapcsolatos kihívások és az ezekkel szembeni fellépés eredményeinek egy friss áttekintéséért l.: Boyd et al., 2013).

Az ártó szándékú alkalmazással kapcsolatban már a második világháború alatt megindultak a lehetőségek feltárására irányuló kutatások. Az egyik szóba jöhető organikus hordozóként a választás a kolorádóbogárra esett. A német hírszerzés 1942. áprilisában 15 ezer kolorádóbogárból álló szállítmány érkezését jelentette egy amerikai repülőgép fedélzetén egy angliai repülőtérre. Ez először is defenzív, később pedig már offenzív célú kísérleti program elindításához vezetett a német oldalon. Ennek nyomán gyorsan felismerték, hogy Anglia keleti partjai mentén 400 ezer hektárnyi krumpliföld támadható e rovarok révén, amennyiben 20-40 millió egyedre sikeresen tudnak légi úton célba juttatni ezen a területen; hamarosan nekiláttak a tenyésztésnek, és még kísérleti szórásokra is sor került (Garrett, 1996).

Az efféle törekvések a tervezés és a fejlesztés szintjén a hidegháború alatt is folytatódtak. A növényi és állati kórokozókról rendelkezésünkre álló kutatási eredmények és egyéb, technológiai ismeretek pedig ilyen célra is hasznosítható tudást képeznek, függetlenül attól, mi volt eredetileg a kérdéses kutatások célja, melyek ezeket elérhetővé tették számunkra.

Drasztikus illusztrációját kínálhatja az emberi populációk közvetett sebezhetőségének az ír krumpeliéhínség az 1840-es évek második feléből. Kiváltója a *Phytophthora infestans* nevű patogén volt, mely Mexikóból, teherhajók rakodókamrájában utazva kerülhetett az Ír-szigetre, és ott súlyos terménykiesést idézett elő (a mexikói eredet mellett szóló bizonyítékokról l.: Goss et al., 2014). Az ír lakosság egyharmada hagyatkozott a burgonyára legfőbb élelemforrásaként akkoriban, így a krumpelihiány a népesség egy jelentős részének – mintegy kétmillió embernek – a helyzetét lehetetlenítette el. Ezek körülbelül fele-fele arányban elhaláloztak vagy kivándoroltak (többek között az Amerikai Egyesült Államokba).

Az érintett kórokozók egy része ugyanakkor képes áttérjedni az emberre is, vagyis az általuk megtámadott organizmus vektor is lehet. Az élelmezésbiztonság terén az emberi élelemfogyasztás forrásainak és csatornáinak ellenőrzése ebből adódóan is fontos.

Élesen rávilágított erre a szarvasmarhákától eredő Creutzfeldt-Jakob-variáns (vCJD) betegség jelentkezése, mely a marháknál előforduló szivacsos agyvelőgyulladásához hasonló szindrómaként bukkant fel, nagy valószínűséggel fertőzött marhák húsának vagy egyéb részeinek a fogyasztása nyomán (egyes helyeken ugyanis ilyen összetevőkkel dúsított takarmánnyal etették az állatokat) [DEFRA, 2009].⁵³ A betegség létezésének hivatalos elismerése jó másfél évtizedet vett igénybe, miután az 1970-es években először írták le állattartók a vele járó sajátos tünetegyüttest. További értékes időbe telt azonban, míg emberekre nézve veszélyes voltát és pontos forrását kimutatták. A fertőzés megelőzése teljes biztonsággal továbbra sem lehetséges. Mára több száz ember elhalálása kapcsolható a betegséghez. Forrása lényegében egy hibás fehérjemolekula (egy *prion*), melynek felhalmozódása mind a marhák, mind az emberek szervezetében neurodegeneratív, visszafordíthatatlan és romboló idegrendszeri elváltozást idéz elő. Az említett fehérjét kimutatni és elpusztítani egyaránt bonyolult művelet.

A marhapopulációban valószínűleg az után jelent meg nagyobb léptékben, hogy a marhatartók a már említett dúsított takarmánnyal kezdték etetni állataikat; ez a gyakorlat eltartott legalább az 1980-as évekig. A fel-

⁵³ A brit kormány jelentése (BSE Inquiry Report, 2000. október) ezt állapította meg, de ezt követően Dr. Gabriel Horn vezetésével egy független vizsgálóbizottságot is felkértek jelentéstételre. Ez a bizottság munkáját a következő évben publikálta („Review of the Origin of BSE” címmel), és, miközben megerősítette az eredeti következtetéseket, kiegészítőleg jelentős szerepet tulajdonított a húsfeldolgozási szokások éppen az 1970-es és 1980-as évekre eső változásának is – az új eljárások következtében több degeneratív hatású PrPSC-fehérje maradhatott meg a kezelt hústermékekben, mint a korábbi protokoll mellett (akár tízszer több), növelve az emberi vCJD-betegség kialakulásának kockázatát a fogyasztók körében. Utóbbiak esetében ugyanakkor bizonyos egyéni (genetikai alapú) fogékonyság is szükséges lehet a betegség kialakulásához.

használt fehérjenutriens többek között elhullott, beteg állatokból, illetve a hentesüzemekben feldolgozott, potenciálisan beteg állatok nem hasznosított részeiből készülhetett. Egy, a természetben is fellelhető fenyegetés tehát az óvatlan emberi beavatkozás eredményeként súlyosbodott jelentős mértékben.

Komoly riadalmat keltettek a 2011-es *E. coli* (*Escherichia coli*) fertőzések is Európa-szerte. Majd négyezer embert betegítettek meg, akik közül végül ötvenhárman haltak meg. A szóban forgó kórokozó az *E. coli* baktériumnak egy hemolitikus-urémias szindrómát (HUS, *Hemolytic-Uremic Syndrome*) kiváltani, ez által pedig maradandó egészségkárosodást és halált okozni képes – az ún. Shiga-toxint előállító – változata volt. A hatóságok végül egy Egyiptomból importált görögszéna-szállítmányt jelöltek meg a fertőzések valószínű forrásaként (EFSA, 2011).⁵⁴

EGY TOVÁBBI KOMPLEXUM: MÉRGEZŐ ÉS EGYÉB EGÉSZSÉGHÁRÓSÍTÓ TERMÉKEK HATÁSA A TÁPLÁLÉKLÁNCON ÉS A KERESKEDELMI CSATORNÁKON KERESZTÜL

Az élelmezésbiztonság terén a szervesetlen szennyezés is vezethet jelentős egészségügyi következményekhez.

Belgiumban 1999-ben robbant ki jelentős botrány, amikor fény derült bizonyos állati élelmiszerek (pl. a tojás és a csirkehús) magas dioxintartalmára. Ennek forrása az állatoknak adott táplálék szennyezettsége volt az érintett gazdaságokban; a kérdéses állati tápból jutott Franciaországba, Hollandiába és Németországba is. Az emberi populációra gyakorolt hatást nehéz felmérni – egy tanulmány erős bizonytalansággal arra a következtetésre jutott, hogy az elfogyasztott dioxin hatására kialakult rákos megbetegedések száma valószínűsíthetően 40 és 8000 között lehetett (van Larebeke et al., 2001). Az ezek után nyilvánvalóan szükséges elővigyázatosságból következően a botrány kirobbanása után számos baromfiüzem így is kénytelen volt hosszabb időre leállni.

Ismert lehet emellett a 2012-es csehországi eset is, ahol metanol (azaz metilalkohol) tartalmú szeszesital-készítmények vezettek 51 halálesethez (2014-ig bezárólag), és azon felül is számos súlyos, kórházi kezelésre szoruló mérgezéshez Csehország, Szlovákia és Lengyelország területén (Mika, Weissmannova-

---

⁵⁴ A fertőzés okozójaként azonosított, az O104-es szerocsoportba tartozó „STEC”, azaz Shiga-toxint termelő *E. coli* (Shiga Toxin-producing *E. coli*) baktériumot korábban Európában ritkán mutatták ki; 2004 és 2009 között mindössze tíz ilyen eset volt, és ezek közül is öt világosan Észak-Afrikában (Tunéziában és Egyiptomban) vagy a tágabb Közel-Keleten (Törökország, Afganisztán) tett utazáshoz volt köthető – ezek tehát behurcolt esetek voltak (EFSA, 2011: 8).

Dolezalova és Fiserova, 2014). Nem legális módon, házilag készített szeszesital-termékek fogyasztása rendszeresen vezet hasonló esetekhez, a hatóságok felőssége azonban értelemszerűen nagyobb, amikor a legális kereskedelmi csatornákon keresztül értékesített termékek idéznek elő ilyen következményeket.

Nem csupán az élelmiszerek fogyasztása kapcsán merülhetnek fel különféle mérgezési és egyéb, egészségkárosítási kockázatok. Valójában a tágabb értelemben vett fogyasztás biztonságát érdemes szem előtt tartani, mely magában foglalja az élelmiszereken kívül a gyógyszerek, a gyógyszernek nem minősülő étrend-kiegészítő, fogyasztó, izomzatfejlesztő, potencianövelő és egyéb készítmények, a kozmetikumok, sőt még a potenciálisan veszélyes anyagokkal kezelt használati tárgyak – például a gyermekjátékok és a ruházati cikkek – biztonságosságának vizsgálatát is.

A globalizáció egyfajta árnyoldalaként egyre nagyobb mennyiségben kerülnek piacra hamisított gyógyszerek, melyek gyakran vagy nem tartalmazzák a legfőbb aktív összetevőket, melyek a hatásosságukat biztosítanák, vagy valamilyen gyengébb összetevővel helyettesítik azt. Az utóbbi gyógyszerek „szabvány alattiak” minősülnek, akárcsak a nem megfelelő gondossággal előállított vagy szennyezett, de máskülönben legális gyógyszerkészítmények. A család része, hogy jelentős arányban legális kereskedelmi csatornákon át értékesítik ezeket – különösen olyan országokban, ahol az ellenőrzés gyenge. A következmények súlyosak lehetnek. Elképzelhetők először is mérgezések: 1995-ben például dietilén-glikollal szennyezett köptetőszirup fogyasztásába – azaz mérgezésbe – halt bele 89 ember Haitin (CDC, 1996); 2007-ben hasonlóan szennyezett, Kínából származó köptetőszirup követelt legalább 356 életet Panamában (Bogdanich és Hooker, 2007). A gyógyszerek hatástalansága is halálos lehet: 2012 januárjában derült fény Pakisztánban az egyik pundzsábi kórház szívbetegjeinél alkalmazott gyógyszereknél együttesen fennálló szabvány alatti összetételre és mérgező hatásra. Több, mint száz halálesetet hoztak ezzel összefüggésbe (BBC, 2012).

Blackstone, Fuhr és Pociask két további, figyelemre méltó esetre is rámutatnak tágabb elemzésükben (2014) – ezek az esetek példaként illusztrálhatják, hogy a legfejlettebb országokban sem zárható ki súlyos esetek előfordulása: 2008-ban egy amerikai cég bocsátott piacra szabvány alatti heparint (vérhigítót) az Egyesült Államokban, aminek következtében 81-en veszítették életüket; 2012 februárjában pedig az Avastin® nevű rákgyógyszer hamisított, csak só és keményítőt tartalmazó változata került piacra (aktív összetevő nélkül).

A probléma ténylegesen még (jóval) nagyobb léptékben is előfordulhat. Tekintve, hogy a malária megelőzését és kezelését szolgáló gyógyszerek jelentős része – a piaci ellenőrzések tapasztalatainak fényében – szabvány alatti lehet, a malária évi egymillió áldozatának akár mintegy egyötöde lenne megmenthető, amennyiben a beszerezhető termékek megfelelnek a rendeltetésüknek. Az itt leírtak fényében – részben spekulatív alapon – kijelenthető, hogy a szab-

vány alatti gyógyszerekkel összefüggésbe hozható halálesetek egy jelentős tömegéről egyszerűen nem lehet tudomásunk. Egyrészt mert bizonyos kondíciók, így például a rákbetegségek kezelésében elképzelhető, hogy a hatás elmaradása egyszerűen nem kelt gyanút, másrészt mert a szóba jöhető halálesetek legnagyobb része olyan országokban történik, ahol egyébként komoly gyanúra okot adó körülmények esetén is elmaradhat a körültekintő hivatalos vizsgálat. A WHO becslése szerint csak az afrikai kontinensen évente százezer haláleset lehet a hamisított gyógyszerek kereskedelméhez köthető; hétszázezer pedig – globálisan – kifejezetten a szabvány alatti malária- és tuberkulózis-gyógyszerek felhasználásához (Sambira, 2013).

Ez az alapvető, episztemológiai természetű, azaz a megismerhetőség kérdését érintő probléma visszatekintve az élelmezésbiztonság tekintetében is fennáll. A táplálkozás útján az emberi szervezetbe kerülő anyagok egy része karcinogén, azaz rákkeltő, és hogy végül okoz-e megbetegedést, az több tényező együttállásán, illetve közrehatásuk máig nem egészen pontosan ismert mechanizmusán alapul. A környezetünkben számos olyan anyag fellelhető, melyek bizonyos mennyiségben jó hatással lehetnek az emberi szervezetre, vagy legalábbis semlegesek, netán csak elhanyagolható mértékben károsak számára, nagyobb mennyiségben azonban méregként működnek;⁵⁵ eközben egyéb hatásoknak is ki vagyunk téve, melyek szervezetünk egészségét összetett módon befolyásolják.⁵⁶ Számos, mérgezőként leírható probléma értelmezésénél nehezen szétválasztható a közegészségügyi és a környezeti biztonság kérdésköre.

A fenyegetésgráf ilyen esetben kirajzolhatatlan, és itt is elmondható az, amit a fertőző betegségekhez kapcsolódóan képződő biztonsági komplexumok esetében már tapasztaltunk, tehát hogy a forrás ismeretlen maradhat. Még inkább figyelemre méltó azonban, hogy míg a fertőző betegségek esetében ezek természetes előfordulási helyeivel és terjedési útvonalaival nagyjából tisztában lehetünk, a mérgező eseteknek jóval több lehetséges forrása képzelhető el. Források lehetnek például az ipari termelés különféle folyamatai szín-

⁵⁵ Amint erre példa lehet az alkohol, a nikotin, a koffein stb.

⁵⁶ Illusztrálhatja ezt, hogy a Világégészségügyi Szervezet 2014-es állásfoglalása még a mobiltelefonok és egyéb készülékek által létrehozott elektromágneses mezők hatását is „potenciálisan rákkeltőnek” minősíti. Lásd: „Electromagnetic fields and public health: mobile phones.” Fact sheet N°193 – Reviewed October 2014. At: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs193/en/> (letöltés: 2017. május 26.). Eredetiben: „The electromagnetic fields produced by mobile phones are classified by the International Agency for Research on Cancer as possibly carcinogenic to humans. / Studies are ongoing to more fully assess potential long-term effects of mobile phone use. / WHO will conduct a formal risk assessment of all studied health outcomes from radiofrequency fields exposure by 2016.” Mint azt a letöltés ideje jelzi, az eredetiben idézett szöveg által ígérték dacára 2017. májusi állás szerint még ez (a 2014-es „fact sheet”) volt az utolsó közzétett információ.

te bárhol a világon – különösen azokban az esetekben, amikor ezek nem megfelelő ellenőrzés mellett, vagy akár teljes mértékben informálisan mennek végbe. Emellett pedig maga a természet, illetve különféle természetes folyamatok is lehetnek források.⁵⁷

Az ipari termelés pl. jellemzően transznacionális: egy gyógyszerkapszula előállítására több országban megy végbe; a kereskedelemben növekvő hányadot tesz ki az ugyancsak transznacionális e-kereskedelem; az értékesítés csatornáiban pedig hanyagság és manipuláció eredményeként végül keveredhetnek a legitim és a hamisított termékek, akár egyazon patika polcain is (Rodian, 2017).

A feltárt esetek alapján kirajzolható fenyegetésgráfoknak a szisztemikus jelentősége ennél fogva korlátozott, bár azt segíthetnek belátni, mely országok, illetve termelési régiók⁵⁸ lehetnek különösen problémásak „visszaeső” forrásként egy hosszabb időszakon keresztül. Bizonyos mértékig az „áldozatok” viktimológiai profilja is megvonható: a gyógyszerértékesítés esetében pl. az ebben a tekintetben hatékony ellenőrzést gyakorolni nem képes államok köre van kitéve a legnagyobb kockázatnak.

ÖSSZEGRZÉS

Ebben a fejezetben bemutattuk, hogy a biztonsági komplexumok térbeliség-alapú elemzése a közegészségügyi biztonság területén számos, specifikus esetben lehetséges és praktikus.

A járványosan előforduló betegségek, például a felbukkanó fenyegetésként jelentkező fertőző betegségek terjedésének elemzésében a fenyegetésgráf ismerete alapvető szerepet tölt be – a kórokozók virulenciájának és egyéb paramétereinek ismeretétől a vektorok tulajdonságain keresztül a terjedést befolyásolni képes emberi és egyéb hálózatok szerkezetéig.

Kiterjeszthető továbbá a vizsgálgódás köre az elelemzésbiztonságot veszélyeztetni képes fenyegetésforrásokra is, így az emberiség számára fontos táplálékforrást jelentő növényi és állati populációkat érintő fenyegetésekre is.

⁵⁷ Sőt a természetes és az ipari folyamatok kombinációi is: lásd például a 2000-es nagybányai ciánszennyezés esetét, ahol a bányászati rossz gyakorlatok és a jelentős csapadékmennyiség együttesen vezettek katasztrófához (az ottani aranybánya zagytározóját kerítő gát átszakadásához).

⁵⁸ Termelési régiókban gondolkodni valószínűleg alkalmasabb megközelítés lehet, mint a felelős gazdasági szereplőket (mint jogi személyeket) azonosítani, tekintettel arra, hogy egy vállalat nevét megváltoztatni, netán egy vállalatot először is felszámolni, és a helyébe az eredeti eszközállományával újat létrehozni, sokféleképpen lehetséges. Így egy vállalati feketelista hosszú távon nem szolgál igazán hasznos információval a biztonsági komplexum elemzésében. A termelési folyamatok napjaink globalizált gazdasági közegében – történelmi léptékben viszonylagosan értve – térben rugalmasan áthelyezhetők, és ez is megnehezíti a térbeliség-alapú elemzést.

Végül a fogyasztás általában vett biztonságának tekintetében is jelentkeznek epidemiológiai természetű fenyegetések. Ezek kapcsán illusztrációként jelentősebb mérgezéses esetekre, illetve a szabvány alatti gyógyszertermékek kereskedelmére utaltunk; itt a térbeliség-alapú elemzés korlátai is megmutatkoztak.

7. BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK A KÖRNYEZETI, A TÁRSADALMI ÉS A GAZDASÁGI BIZTONSÁG TERÜLETÉN

BEVEZETÉS

A közegészségügyi biztonsággal kapcsolatban látottakhoz hasonlóan ebben a fejezetben a környezeti, a társadalmi és a gazdasági elemzési területeket tekintjük át releváns biztonsági komplexumok azonosítása, leírása és értelmező modellezése végett.

7. 1. KÖRNYEZETI BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK

Híres, gyakran idézett esszéjében Paul Crutzen elsősorban az elmúlt 100-300 éves időszak fejleményeihez köti az „antropocén”, vagyis a dominánsan az ember meghatározta környezet korszakának beköszöntét a bolygón (idézi: Brauch et al., 2011: 3-4). A Crutzen által említett változások között szerepel a populáció megtízszereződése az elmúlt három évszázad folyamán, az urbanizáció, és a növekvő erőforrás-felhasználás, mely egyúttal negatív externáliák termelésével is együtt jár, pl. környezetszennyezés formájában. Természetes élettereket számolunk fel, és fajok tömeges kihalásához vezető folyamatokat indukálunk – ilyen körülmények között az ember maga is fenyegetésnek tekinthető.

Mint arra Crutzen rámutat, valójában a nem-ipari jellegű emberi tevékenységek is nagy jelentőséggel bírnak a környezeti változások tekintetében: a marhatartás pl. jelentős metángáz-kibocsátó forrás. A mezőgazdaság kialakulása is óriási horderejű változásokat hozott – Diamond megfogalmazásában (1998: 88) nem kevesebb történt, mint hogy az emberiség az egy hektárra jutó biomassza nem több, mint 0,1%-ot kitevő komponenseit (értve ezen növényeket, állatokat, egyéb organizmusokat) maga szelektálta (a természetes kiválasztódás mechanizmusait felülírva) arra, hogy a fellelhető élet túlnyomó hányadát tegyék ki. Ebben az értelemben az antropocén már több ezer éve tart – gyorsuló ütemű átalakulás mellett. A gondolatmenet ennél is messzebbre juthat vissza az időben, ha tekintetbe vesszük, hogy a földgolyón szétterjedő *Homo sapiens* vadászatai során mint pusztította ki a nagytestű emlősök és egyéb élőlények temérdek faját már a mezőgazdasági forradalom előtt (Harari, 2015: 73-83).

A környezeti biztonság témája tehát mindenhez kapcsolódik – mindenütt jelen van, ahol jelen van az ember, és még azon is túl. Hogy az alábbiakban közölt elemzés erre tekintettel kellően fókuszált legyen, ebben az alfejezetben egyfelől a levegőszennyezést okozó vagy éppen a klimatikus rendszert befolyásoló károsanyag-kibocsátással (mind tartós jellegű, mind epizodikus/ka-

tasztrófális formáival), másfelől pedig a vízgyűjtő rendszerek körüli konfliktusokkal foglalkozunk a specifikusan ezekhez kapcsolódó biztonsági komplexumok azonosítása és elemzése végett. Eközben a megkerülhetetlen szuperkomplexumról is szót ejtünk.

Káros anyagok kibocsátásához kötődő komplexumok. Kifejezetten környezetvédelmi célokkal születtek mára jelentős nemzetközi megállapodások – jellemzően azért, hogy ennek révén különféle biztonsági kihívások megfelelő kezelésére sor kerüljön. Békés (2018) az 1963-as részleges atomcsend-egyezményt is ebben a kategóriában említi, tekintettel arra, hogy a szerződés egyebek mellett a kísérleti atomrobbantások nyomán a légkörbe jutó radioaktív szennyezés problémáját igyekezett kezelni.⁵⁹ Elsődlegesen környezetvédelmi szándékkal került azután sor 1987-ben a Montreali Jegyzőkönyv aláírására, amely fokozatosan betiltotta a CFC-gázok (klorofluorokarbonok), avagy a „freonok” használatát az iparban. Ezt követően 2001-ben született a Stockholmi Egyezmény a tartós szennyezést előidéző szerves szennyezőanyagokról (*Persistent Organic Pollutants*, POPs).

Az utóbbi két megállapodás figyelemre méltó vonása, hogy az általuk érintett szennyezőanyagok az államok különböző körei számára jelentettek igazán súlyos problémát, eltérő mechanizmusokon keresztül. Ezeknek a hozzájuk kapcsolódó biztonsági komplexumok szempontjából jelentősége van.

A CFC-gázok mesterséges anyagok, természetes előfordulásuk nem ismert – a forrás esetükben tehát a térben diffúz (ám ugyanakkor mindig sajátos minták szerint eloszló és koncentrálódó) emberi tevékenység.⁶⁰ A sztratoszférában található ózonmolekulák jelenléte az élet egyik alapvető feltétele, miután ezek szűrik ki a Nap felől érkező ultraviola fénysugarak 93-99%-át. A CFC-k erre az ózónrétegre jelentenek fenyegetést. Vegyi reakció útján felbontják a légköri ózonmolekulákat, és így igen tartósan károsítják az ózónréteget. A károsodás akkor kritikus mértékű, ha az ózon mennyisége adott levegőoszlopban 200 Dobson-egység⁶¹ alá csökken (Sivasakthivel és Reddy, 2011). Az 1980-as évekre az ózónréteg károsodása a Föld bizonyos specifikus térségeiben, így legelőször is a sarkvidékeken – amellet azonban a trópusi övezeten kívül valamilyen mértékben szinte mindenütt – megnövekedett kockázatot képezett az emberi egészség szempontjából. Az antarktiszi „ózonlyuk” például dinamikus jellemzői folytán szezonálisan Dél-Amerika déli részei felett is megjelent a légkörben.

⁵⁹ Békés által idézett adatok szerint 2000-ig bezárólag akár 430 ezer halálos megbetegedés lehet a radioaktív izotópok atmoszférikus jelenlétéhez köthető (2018: 23).

⁶⁰ A CFC-k kibocsátása szempontjából fontos szerepet játszó tevékenységek között sorolja fel egy jelentés például a Soderberg-eljárással folyó alumíniumtermelést, a fatartósítást, a fosszilis üzemanyagot égető ipari forralóberendezések működtetését, a rézkitermelést vagy éppen az acéltermelést (EEA, 1999: 114).

⁶¹ A mértékegység elnevezése utal a mérési módszert az 1920-as években kidolgozó G.M.B. Dobson brit meteorológusra, aki egyben a mérőállomások globális hálózának kialakításában is kulcsszerepet játszott.

A POP-anyagok sajátos tulajdonságaik következtében főként az Arktisz és az Antarktisz vidékén, vagy például magas hegyvidéki térségekben halmozódtak fel, távol a kibocsátásukért felelős ipari térségektől (EEA, 1999: 111-132).

A montreali és a stockholmi megállapodások elfogadtatása szempontjából minden bizonnyal jelentőséggel bírt, hogy mind az ózonprobléma esetében, mind a POP-anyagokkal összefüggésben gazdag északi országok is mozgósították a csatlakozás és a ratifikálás érdekében a részessé vált államokat.⁶² A kérdésspecifikus biztonsági komplexumok nyelvezetére lefordítva ezt úgy is mondhatjuk: politikai értelemben nem közömbös, hogy a különféle terelőhatások következtében kik lesznek egy-egy fenyegetéshoz kapcsolódóan az alvizi országok.

Ezek után aligha meglepő, hogy az általános klímaváltozással, és ennek hátterében az emberi károsanyag-kibocsátással kapcsolatban egyelőre a „közös, de különböző mértékű felelősség” (*common but differentiated responsibility*) elvének megállapításán túl nehézkes az államok közötti együttműködés. A klímaváltozás tényét mára kevesen kérdőjelezi meg. Episztemológiai értelemben mégis problémákat vet fel, hogy a következmények nem igazán pontosan előrejelezhetőek.

A klímaváltozás részeként a legszélesebb körben a globális felmelegedés vált ki aggodalmakat, és ennek forrásaként az üvegházhatást keltő gázokat a nemzetközi közösség jelentős része fenyegetéshozként azonosította. Az üvegházhatás máskülönbben elengedhetetlen része a bolygónkon kialakult élet fennmaradásának, hiszen enélkül a bolygó felszínén nem lenne számunkra megfelelő a hőmérséklet (Houghton, 2009: 18-29).⁶³ Az üvegházhatást kiváltó gázok túlzott koncentrációja azonban jelenleg a légkör földfelszíni hőmérsékletének további növekedésével jár együtt, és ennek számos kedvezőtlen következménye lehet. A trend az ipari forradalom kezdete óta tarthat (amennyire ez rendelkezésre álló mérések és megfigyelések alapján kijelenthető), és többek között az ipari tevékenységgel és a motorizációval függ össze, vagyis az ember által ehhez kapcsolódóan előidézt – antropogénikus – károsanyag-kibocsátással. Súlyosbító hatásként az erdők/esőerdők által fedett terület csökkenése is közrejátszik a folyamatban. A klímaváltozás hatásaival kapcsolatban az előrejelzések között szerepel a jégtakarók elolvadása, a tengervízszint emelkedése, a pusztító viharok és egyéb szélsőséges időjárási események (*Extreme Weather Events*, EWE) gyakoribb válása és az élelmiszer-termelésre alkalmas területek kiterjedésének csökkenése (többek között).

⁶² A Stockholmi Konvencióban nem vált részessé az Egyesült Államok.

⁶³ Ezt egy igen komplex, sok változó interakcióján alapuló összefüggérendszer határozza meg. A vízpára is üvegházhatást keltő anyag például – a Földön az élet egyik alapvető feltételét jelenti, hogy a víz fagyáspontja feletti, de annál nem sokkal magasabb hőmérséklet jellemző a bolygó felszínén. Túl magas hőmérséklet mellett nagyobb mennyiségű vízpára távozna róla, ez pedig gyorsítaná az üvegházhatást, exponenciálisan erősítve azt. Ilyen körülmények jellemzők az emberi élet számára alkalmatlan Vénuszra (Houghton, 2009: 28-29).

A ténylegesen globális összefüggésekből formálódó szuperkomplexumban így számos különböző, közvetlen hatásait tekintve nem mindenhová elérő, inkább helyi vagy regionális kiterjedésű komplexum kapcsolódik össze. Az összefüggések komplexitása és homályos volta az állami szereplőket sajnos a közjó keresésétől elvonatkoztatató, partikuláris érdekeket szem előtt tartó kalkulációkra ösztönözheti.

A kérdésspecifikus biztonsági komplexumok fogalmi kerete elsősorban az utóbbi típusú (lokális és regionális) problémákra alkalmazható empirikusan, például az ember előidézte katasztrófákkal vagy az epizodikus vagy tartós szennyezés eseteivel összefüggésben.

A klímaváltozás hatása alatt formálódó globális szuperkomplexum az ilyen, lokális és regionális komplexumok áttételes kapcsolódásain kívül a diffúz túlnépesedési-túlfogyasztási komplexum alapjaira épül, és ezen keresztül függ össze – nehezen szétválaszthatóan – a gazdasági biztonság kérdésével, illetve azon túl, közvetettebb és feltételes módon, sok más kihívással is (pl. a társadalmi biztonsági szektorban).

Hidropolitikai (vízgyűjtő rendszerek körüli) biztonsági komplexumok.⁶⁴ Az ENSZ nyilvántartása szerint mintegy 263 transznacionális (értsd: határokat átszelő, vagyis inkább az emberi határok átszelte) tó- és folyórendszer található bolygónkon, melyeken összesen 145 ország osztozik – a szóban forgó államok közül 21 területének egésze egy adott, több állam területén eloszló vízgyűjtőrendszer természetes határai között fekszik (UNDESA, 2014; ilyen Magyarország is). Az államközi kapcsolatok szempontjából is releváns tehát, hogy az ilyen vízgyűjtő rendszereken belül az egymáshoz képest al- és felvízinek mondható területek között számos, biztonsági értelemben jelentős interakcióra kerül sor, melyek biztonsági komplexumként is jól elemezhetők (ahogyan kifejezetten ennek bemutatására a Tigris és az Eufrátesz esetében kísérletet tett már korábban Schulz, 1992).

Az egyik legfontosabb, az ilyen komplexumokat alakító mechanizmus a létező legegyszerűbb fizikai hatás: a gravitáció. Hatására a víz e komplexumokon belül folyamatosan áramlik, a forrástól a torkolatig (vagy bizonyos esetekben a kiszáradási pontig). Nem ez a víz egyetlen mobilitási formája, hiszen a folyók és a tavak vize párolog is, csapadék formájában pedig visszahull, miközben felhőkben összegyűlve és a légáramlásokkal haladva is közlekedhet A és B pont között.⁶⁵ A talajvíz is dinamikus tulajdonságokkal rendelkezik (l. Harter,

⁶⁴ A tanulmány ezen szakaszában támaszkodom Szálkai Kingával a témában közösen publikált cikkünkre: Marton és Szálkai, 2017.

⁶⁵ Az alpesi sípályák műhőszükséglete egyes számítások szerint akár 600 liter víz felhasználásához is vezethet szezononként/négyzetméterenként – ez jelentős mennyiség. A víz kivétele olyan beavatkozás, mely végső soron a felhőképződési és csapadékeloszlási mintázatokra is hatással lehet, ennek révén pedig gyakorlatilag az elérhető vízforrások redisztribúciójára kerül sor, akár különböző vízgyűjtő területek

2003). Az alábbiakban mégis elsősorban a földfelszíni vízfolyásokat vesszük tekintetbe a releváns eshetőségek és – illusztráció céljával – figyelemre érdemes példák felvonultatásához.

A hálózatelemzés tekintetében fontos lehet megjegyezni, hogy itt gyakorlatilag kerék-és-küllők jellegű gráfokat veszünk szemügyre, ahol a vektorok többnyire a forráspontok irányából mutatnak a torkolati pont felé, illetve a felvízi területektől az alvízi területek felé – többnyire, de nem minden esetben, aminek részben természetes, részben emberi tevékenységekhez kötődő okai vannak.

Biztonsági természetű vonatkozásai lehetnek többek között az alábbi tevékenységeknek, egy lehetséges osztályozás szerint: a vízkivételnek, a víz mobilitását befolyásoló lépéseknek, a víz minőségét befolyásoló lépéseknek, illetve a vízenergia-termelésnek.

A vízkivétel csökkenti a kivétel pontjához képest alvízi területeken elérhető vízmennyiséget, abszolút vagy relatív szűkösséget idézve elő. A víz mobilitását befolyásoló lépések a vízgyűjtő terület vízfelvételeinek sebességét befolyásolják, vagy éppen a meder keresztmetszetét, netán magának a medernek az elhelyezkedését alakítják át. Az erdőirtások gyorsabb áradásokat eredményezhetnek; a medertisztítás elmaradása kritikus pontokon áradások feltorlásához vezethet és a hajózásnak is akadálya lehet; a tudatos folyószabályozás viszont jelentős pozitív hatásokkal bírhat. A víz minőségét befolyásolhatják epizodikus vagy tartós szennyezések. A vízenergia-termelés pedig még a víztározók által lehetővé tett nagyobb vízkivétel nélkül is vízvesztéssel járhat az alvízi területek szempontjából a megnövelt felvízi vízfelületen történő elpárolgáson keresztül.

Mindezen kérdések kapcsán – az empirikus tapasztalatok fényében – a nemzetközi szintű együttműködés éppenséggel mégis valószínűbb lehet a konfliktusnál (Harrington, 2013 és 2014). A biztonsági természetű kihatások azonban ettől függetlenül adóttak, miközben nemzetközi konfliktus is számos ponton előfordul a világban hidropolitikai kérdésekkel összefüggésben. A felvízi és alvízi területek közötti biztonsági vonatkozású interakciók ugyanakkor nem nemzetközi térben, egy-egy országon belül is jelentőséggel bírhatnak (itt is fontos tehát az államcentrikus szemlélettől elmozdulnunk).

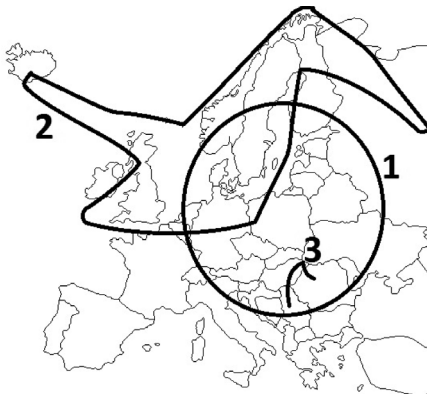
Néhány példa. Vízierőművek és nagy víztározók létesítése (vagy akár ezek terve) számos konfliktus forrása a közép-ázsiai vízgyűjtőktől (Zakhirova, 2013: 1997) a Nílus-medencén át (Rogers, 1997: 64) a Tigris és az Eufrátesz medencéjéig (Schulz, 1992; Jongerden, 2010); sőt még Magyarország és Szlovákia között is (Deets, 2009). A meder nem megfelelő gondozásának, illetve a jeges árral szembeni fellépés elégtelenségének következtében a Duna jugoszláviai szakaszáról komoly visszaduzzasztó hatás érte el Magyarországot

---

között (Deutsche Welle, 2005). Ez természetesen a vízkivétel minden formájára igaz – a fenti, színebb példán túlra tekintve.

például a nagy 1956-os jeges ár idején (Farkas et al., 1956). Gyárak és egyéb ipari létesítmények okozta szennyezés az elmúlt években is számos alkalommal vezetett társadalmi feszültségekhez – tüntetésekhez, összecsapásokhoz – Perutól Kínáig (Gleick és Heberger; 2014: 162-168). Csak Kínában mintegy tízezer petrokémiai üzem található a Jangce folyó mentén, további négyezer pedig a Sárga-folyó mentén. A gyengén szabályozott ipari termelésnek e koncentrációja már nem egy incidenshez vezetett a múltban (Economy, 2013). Jelentős és nemzetközi következményekkel bíró folyami szennyezési balesetként említhető a NEPCO 140-es olajkiömlés 1976-ból – itt a Szent Lőrinc folyóban feneklett meg és szenvedett sérülést egy hajó, aminek következtében az előálló szennyezés az Egyesült Államokat és Kanadát egyaránt érintette; 2005-ből pedig említhető a Szonghua folyón történt, kínai üzemben bekövetkezett robbanás nyomán előállt benzín- és nitrobenzín-kiömlés, mely orosz területeket is elért az Amur folyó mentén (UNEP, 2005). Magyar vonatkozású példaként kínálkozik mind a 2000-es nagybányai (tisza) katasztrófa, mind a 2010-es ajkai vörösiszap-kiömlés (l. teljesebb áttekintésben: Marton és Szálkai, 2017).

Környezeti biztonság – összegzés. A szuperkomplexum a környezeti biztonság területén alapvető jelentőséggel bír, mégis lehetséges lokális problémák kapcsán különálló biztonsági komplexumokat azonosítani. A szuperkomplexum ilyen értelemben vett töredezettségét hivatott ezek alapján szemléltetni az alábbi ábra (7.1. ábra).

7.1. ábra: A különböző térbeli kiterjedésű környezeti biztonsági komplexumok.

[1. Az 1986-os csernobili nukleáris katasztrófa szennyezésének hatóköre; 2. Az izlandi Eyjafjallajökull vulkán kitöréséből származó hamufelhő kiterjedése 2010. április 15-i állás szerint; 3. A 2000-es nagybányai ciánszennyezés terjedési útja a Tisza völgyében.]

Mint azt a 7.1. ábra szemlélteti, a különféle természetes, illetve ember előidézte katasztrófák hatóköre, és hatásuk terjedési útja olyan területeket érint, melyek csak részlegesen vannak átfedésben egymással.

A három, ilyenformán vizualizált eset között látszólag kevés az összefüggés. Valójában azonban – triviális, de fontos megállapítani ezt – mind a nagybányai aranykitermelés, mind a csernobili nukleáris energiatermelés társadalmi és gazdasági szükségletekből eredően zajlott, akárcsak az izlandi vulkánkitörés által megzavart polgári légiközlekedés. Emellett a bioakkumuláció folyamatán, és ahhoz kapcsolódóan a különféle élelmiszerek kereskedelmén keresztül a környezetbe jutott szennyezőanyagok áramlása a közvetlenül érintetteknél minden bizonnyal jóval nagyobb területen valósult meg, a légkörbe jutott hamu pedig befolyással volt a globális klimatikus rendszer egészére, Csernobiltól Vlagyivosztokig, Nagybányától Reykjavíkiig.

Ilyen és más módokon kapcsolódik tehát össze a sok különböző környezeti biztonsági komplexum egy mindenhová kiterjedő globális szuperkomplexum-má – akár tekintetbe veszik ezt a társadalom és a politika szereplői, akár nem.

7. 2. TÁRSADALMI BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK

A koppenhágai iskola meghatározása szerint a társadalmi biztonság „egy társadalom arra irányuló képessége, hogy megőrizze lényeges jellemzőit változó körülmények, illetve potenciális és fennálló fenyegetések közepette is” (l. pl. Buzan – Wæver – Kelstrup – Lemaitre, 1993: 23). A diszruptív technológiai változások nyomán gyorsuló mértékben átalakuló, urbanizáción, ipari forradalmon, nemzetállamiasodáson és egyéb változásokon átesett, talán éppen a szingularitás vagy valamiféle poszt-humán korszak felé tartó társadalmak közegében ez a definíció abszurdnak tűnhet – sőt ennek tetejében még az etno-sovinizta értelmezés igen szerencsétlen lehetőségét is felveti. Célszerű tehát egyszerre tágabb interpretációt és praktikusabb megközelítést keresni.

Ami a lehetséges fenyegetésforrások azonosítását illeti, a szakirodalomban alapvetően egyetértés van azt illetően, hogy a jelentős egyenlőtlenségek ártnak egy társadalom stabilitásának, illetve alááshatják a fennálló társadalmi rend legitimitását. A képet azonban árnyalni érdemes. Az abszolút nélkülözés, avagy az abszolút depriváció jelenléte egy társadalomban kisebb jelentőséggel bírhat, mint a relatív nélkülözés, avagy a relatív depriváció mértéke. Előbbi az alapvető létszükségletek kielégítésének nehézségére utaló kifejezés, mely nem foglal magában utalást a társadalom egyenlőtlenségeire, illetve azok mértékére. Az abszolút depriváció és a jelentős mértékű relatív nélkülözés elvben nem is szükségképpen járnak együtt, például amennyiben egy társadalom egésze szegénységben él. A relatív nélkülözés azért bírhat nagyobb jelentőséggel, mert a méltatlanul megfosztottság érzetét ébresztheti fel a rosszabb helyzetben lévőkben, és ez a fennálló társadalmi rend tettelegesen megkérdőjele-

zésére ösztönözhet, illetve ehhez kapcsolódó célok érdekében mozgósíthatóvá tehet. Az abszolúte nélkülözőknek kevés a veszténivalója, és ilyen értelemben a fennálló rend ellen megmozduló tömegnek kétségtelenül részét képezhetik – sokszor azonban éppen a leginkább nélkülözők esetében hiányoznak a valóban hatékony fellépéshez szükséges eszközök és ismeretek.

Az egyenlőtlenséget mindenképpen érdemes a jövedelem és az alapvető létszükségletek kielégítéséhez szükséges fogyasztási szint tekintetében, illetve az egész társadalmat szem előtt tartva értelmezni. Mindazonáltal az egyenlőtlenség bizonyos más, specifikus vonatkozásokban is nagy, vagy akár még nagyobb jelentőséggel bírhat. Vonatkozó kategorizációjában Goldstone (2001) például a földtulajdoni szerkezet tekintetében mutatkozó egyenlőtlenségekre és méltánytalanságokra fordít figyelmet legelőször is. Latin-Amerika számos országában volt ez a vidéki területek társadalmi konfliktusainak alapvető forrása. A földtulajdon kevesek kezében összpontosult, miközben tömegek voltak tulajdon nélküli földmunkások, illetve növekvő népességnomás mellett mind apróbb területeket megművelő kistermelők. Látványosan megmutatkoztak ezek a feszültségek például a Honduras és Salvador közötti 1969-es „futballháború” esetében, ahol a labdarúgás ténylegesen csak az ürügy volt egy olyan háborús konfliktus megvívásához, mely két autokratikus rezsim számára lehetővé tette a nyomorgó tömegek figyelmének elterelését a fennálló társadalmi rend egyenlőtlenségeiről, és a politikai berendezkedés legitimálásához járult hozzá ilyen módon. Az előzmények lényeges momentuma volt, amikor a hondurasi rezsim a jóval nagyobb népsűrűségű, ám kisebb területű Salvadorból érkezett migránsok – mintegy háromszázezer ember – ellen fordította a közhangulatot, és nekilátott ezek kitoloncolásának az országból. A földtulajdoni egyenlőtlenségek jelentősége ugyanakkor más kontextusban is megfigyelhető volt. Mint tényező, jelen volt ez például a *United Fruit Corporation* földjeinek kisajátításán és szétosztásán igyekvő Guatemalától (az 1950-es évek első felében) a vidéki népesség szükségleteire is apelláló Fényes Ösvény szervezet megjelenéséig Peruban (az 1980-as években). A társadalmi feszültségek a hidegháború során így baloldali mozgalmak és a nekik ellenállni igyekvő rezsimok küzdelmében köszöntek vissza újra és újra. Ezt az alapvető konfliktust idővel a rurális népesség városokba vándorlása enyhítette.

A probléma a városi környezetben azonban továbbra is megnyilvánult, a tényleges városiasodástól mentes városodás folyamatával, a nyomornegyedek létrejöttével és a kialakuló bandaháborúkkal. A túlszűföldöző városok társadalmi rendjének biztonsága szempontjából hamar kiemelt figyelmet kapott a városi munkanélküliség problémája, illetve – a politikai stabilitás szempontjából még nagyobb jelentőséggel – kifejezetten a fiatalok és a magasan képzettek, avagy a felsőfokú végzettségűek munkanélkülisége. Ezek a populációszegmensek robbanékony elemek lehetnek egy egyenlőtlenségeket mutató, korlátozott legitimitású társadalmi rend keretei között bárhol a világon.

Az ún. „arab tavasz” eseménysorozatában is fontos szerepe volt mindennek (l. pl. Egyiptomról: LaGraffe, 2012; a medián életkor jelentőségéről a politikai stabilitás tekintetében: Springborg, 2011: 85-87). Az észak-afrikai és a közel-keleti régió jelentős népességnövekedésen megy keresztül, melyet erősödő városi népességkoncentráció, illetve a fiatalok kilátástalansággal felérő mértékű tömeges munkanélkülisége kísér. Különösen jól látható volt ez Szíriában, ahol a polgárháború kezdetének idejére mind a fiatalok társadalmi aránya, mind a fiatal munkanélküliség, mind a városi népességkoncentráció jelentős növekedésen mentek keresztül.⁶⁶

Az egyenlőtlenségek mellett a társadalom összetételének markáns (valamilyen kritikus értelemben látható) és viszonylagosan gyors megváltozása is szerepet játszhat a stabilitás megrendülésében; ennyiben a koppenhágai iskola fentebb bírált megközelítése érvényes lehet. Ez valóban vitathatatlanul drasztikus mértékben azonban – amint erre a 4. fejezetben, az afgán menekültkérdés példaként szolgáló elemzésében már utaltunk – főként tömeges menekült-beáramlás esetén képzelhető el, ahol a történések forrását egyébiránt egy másik ország társadalmi rendjének hasonlóan drasztikus felbomlása jelenti. Legálább egyes országrészek esetében a befogadó államban ilyenkor konfliktusok sora jelentkezhethet a helyiek és az újonnan érkezettek között. Hirtelen szűkössé válhatnak a vízforrások, legelők és termőföldek válhatnak használatlan-ná vagy hozzáférhetetlenné, a beáramlott menekülteknek szüksége lehet tűzifára, szükségstáboraik ellátására áramot rekvirálhatnak, ahogyan tudnak – és még számos egyéb módon konfliktus alakulhat ki köztük és a helyi populáció között. A kialakuló helyzetben végeredményben mindanyian abszolút mértékben nélkülözőkké válhatnak. Ehhez társulnak a különféle politikai kockázatok, így például a lehetőség, hogy a szomszédos ország területén zajló fegyveres konfliktus áttérjed a befogadó állam területére. Ennek tipikus mechanizmusaként előfordul, hogy a menekülttáborok hátországi bázisként szolgálnak a szomszédos országbeli fegyveres konfliktusban harcoló felkelők számára (Stedman és Tanner, 2003).

Ténylegesen kisebb mértékű, és hosszabb távon lejátszódó, de vizuálisan és egyéb módokon azért jól észlelhető változás lehet egy társadalom rendje szempontjából a bevándorlás is, mellyel egy politikai közösség részévé a vi-

⁶⁶ Az utóbbi változás kapcsolódik a környezeti biztonság kérdésköréhez, illetve azon belül a demográfiai kihívásokhoz – Szíria népessége 1946 és 2010 között a nyolcszorosára nőtt, miközben 2006 és 2011 között súlyosan aszályos időszak csökkentette az e populáció által felélhető, helyben megtermelt mezőgazdasági termény mennyiségét (Polk, 2013). Ironikus módon a 2010-et megelőző időszakban Szíria egyébként jelentős gazdasági növekedésen ment keresztül (a 2006-2010-es időszakban átlagosan évi 4,9%-os növekedésen), de egyes becslések szerint csak 6-7%-os éves GDP-növekedés mellett tudta volna a gazdaság felszívni a teljes munkaerő-felesleget (Phillips, 2018: 45).

szonylagosan „őshonos” népességtől szokásokban, öltözködésben, megjelenésben, meghatározó gondolkodásban, történelmi narratívák, vallás és nyelvhasználat tekintetében eltérő csoportok jelenhetnek meg egy ország területén. Ezek hosszú távon sem feltétlenül, minden körülmények között hasonulnak a viszonylagosan őshonos népességhez a felsorolt ismertetőjegyek vonatkozásában. Kudarcot vallhat mind az olvasztótégelyként működni igyekvő, a modern nemzetkepciónak megfelelően asszimilálni igyekvő őshonos társadalom, mind a multikulturalizmus eszméje jegyében a másságok tolerálása mentén új társadalmat építeni igyekvő konstruktív szándék. Az eredmény az etnikai diverzitás állapotának lényegileg megfelelő multikulturalitás lehet – „izmus” nélkül –, mint az immár egy téren osztozó, de megosztott populáció alapvető jellemzője. Nem törvényszerű, hogy ilyen körülmények között erőszakos konfliktusok jelentkezzenek, ahogyan nem törvényszerű a társadalmi stabilitás megrendülése a történelmi okokból, vagyis régebb óta etnikai sokféleség jellemezte országokban sem. Valamivel valószínűbb azonban, így a társadalmi biztonság tekintetében ezzel számolni érdemes.

Mára klasszikusnak számító 1988-as – az etnikaként jellemzett konfliktusok poszt-jugoszláv és poszt-szovjet hullámát megelőzően megjelent – könyvében, az „Erős társadalmak, gyenge államok” c. műben Joel S. Migdal is idéz olyan statisztikai adatot, miszerint a jellemzően kevésbé stabil harmadik világbeli országoknak nagyobb százaléka mutat „magas” vagy „nagyon magas” szintű etnikai-nyelvi fragmentációt (56,4%), mint az első vagy második világ országai (ezek esetében az érték 40,8%, illetve 33,3%). Migdal amellett érvel, hogy ez statisztikailag szignifikáns összefüggés (1988: 38). Az identitás kérdését nem lehet tehát egészen megkerülni – a különböző identitások olykor csakugyan bajosan férnek meg egymás mellett. Mint az alábbiakban kifejtjük, mégis naiv lenne azt feltételezni, hogy az identitások különbözősége az embercsoportok közötti konfliktusok végső vagy kizárólagos oka, akár a multi-etnikus államokban, akár a bevándorlás által érintett országokban.⁶⁷

Jelentőséggel bír például, hogy egy adott területen az etnikai csoportok közötti erőszaknak van-e múltja, része-e ez az egyes csoportok történelmi narratívájának, és hogy vannak-e ennek a politikai mozgósításban jól kihasználható, úgymond magától értetődő cselekvést kódoló szimbólumai (I. Petersen, 2001). Számítanak a demográfiai természetű várakozások is, különösen ha az eltérő identitású csoportok szaporodási üteme jelentősen eltérőnek mutatkozik.

Különös figyelmet érdemelhetnek a társadalmi konfliktusok valószínűségének tekintetében az alábbi esetek:

- Amikor új államok jönnek létre, és esetlegesen éppen ennek eredmé-

⁶⁷ Donald Black népszerű terrorizmuselmélete szerint valószínűbb az erőszak ott, ahol nagy társadalmi távolságok fizikai közelséggel járnak együtt (2004). Ez törvényszerűségként nem állja meg a helyét, csakis valószínűségként, és ezt sokan szem elől tévesztik.

nyeként kisebbséggé váló csoportok kényszerülnek rá, hogy a többségi társadalommal együttlétezés kockázatainak és költségeinek elgondolkodjanak. Fearon (1994) „x” értékkel jelöli azt a változót, mely a többség részéről a kisebbség számára ajánlott, formális vagy informális alkotmányos alku minőségét írja le – ez nála 0 és 1 közötti értéket vehet fel, ahol 1 a maximális érték (a többség tehát 1-x mértékben részesedik). A kisebbség ezt vagy elfogadja, vagy nem; vagy megbízik a kapott ajánlatban, vagy nem.

- Amikor egy társadalmon, illetve egy államon belül megváltozik a tágabb értelemben vett többségi–kisebbségi intézményi alku természete (pl. az alkotmány vagy bizonyos sarkalatos törvények változásainak kapcsán), és ez jelentősen rosszabb helyzetbe hozza valamelyik érintettet, jellemzően valamelyik kisebbségi csoportot, beindítva egyfajta „társadalmi biztonsági dilemmát” (Roe, 2005);
- Gazdasági visszaesés idején – a dekonjunktúra miatt szűkösebbé váló erőforrások feletti osztozkodás könnyen szülhet feszültségeket (Bookman, 2002);
- A fontos állami intézményekben betöltött pozíciók, illetve a jövedelmi viszonyok nagyfokú *horizontális* (azaz csoportok közötti, például többség és kisebbség viszonyában értelmezett) egyenlőtlensége is destabilizáló lehet (Stewart, 2002);
- Fennáll belső konfliktusok eszkalálódásának lehetősége a kifejezetten intervencionista nemzetközi politikai légkör jellemezte időszakokban is, amikor a kormányerők a felkelések gyors elfojtásában, a felkelők pedig a harcok eszkalálásában és atrocitások kiprovokálásában lehetnek érdekelték (Kuperman, 2008).

Az etnikai konfliktusok mellett a bevándorlás következtében előálló (kvázi-)etnikai sokféleség kihívásai is megítélhetők az utóbbi változók némelyikének fényében, így a gazdasági dekonjunktúrával és a horizontális egyenlőtlenségekkel összefüggésben. Vagy akár Fearon elmélete alapján is: a bevándorlók számára a befogadó nyugati országok formális értelemben mindenképpen kedvező „x” értéket kínálnak a demokrácia, illetve az emberi jogok garantálása révén, ténylegesen azonban ezzel nem feltétlenül adott a bevándoroltak számára a tökéletes új otthon mint olyan – például ha a gazdaságban ők vagy a gyermekeik nem találják a helyüket. A formális szabadságok, illetve a politikai rendszerben betölthető, demokratikus úton megszerezhető pozíciók viszont így is elegendő mozgásteret hagyhatnak számukra eltérő kulturális identitásuk megőrzéséhez, és ez fenntartja azt a konfliktuspotenciált, mely többek között gazdasági visszaesés idején vezethet akut problémákhoz. Erre természetesen a befogadó társadalom maga is igen jelentős hatással lehet, ha – például recesszió idején, vagy terrortámadások nyomán – erőre kap soraiban az idegengyűlölet.

A bevándorlás nyomában jelentkezhetnek azonban feszültségek külső, vagyis a befogadó országon kívüli fejlemények hatására is, ez pedig meghaladja a fenti modellt – különösen releváns példa erre a tágabb iszlám világban zajló történéseknek, illetve a határokon átnyúló iszlamista szerveződéseknek a hatása a bevándorolt muszlim közösségek soraiban jelentkező radikalizációs és egyéb folyamatokra.

A társadalmi biztonság terén szóba jöhető biztonsági komplexumok azonosításához a megválaszolandó kérdés elsődlegesen az: Miként függhet össze egy-egy etnikai vagy egyéb társadalmi konfliktus az egyik országban egy hasonló konfliktussal egy másik országban? A válasz természetesen az, hogy sokféleképpen – még ha nem is minden esetben találunk jelentős összefüggést. A cél tehát a lehetséges kapcsolódások körének feltárása.

Két eltérő természetű kapcsolódástípust különítünk el így az alábbiakban: *strukturális* és (az érintett társadalmak jellemzőit tekintve) *esetleges* kapcsolódásokat.

Strukturális kapcsolódásról beszélhetünk az alábbi esetekben:

- *Szétforgácsolt etnikai csoportok.* Kapcsolódás két vagy több olyan ország között, ahol egy adott etnikai csoport jelen van. A kérdéses csoport lehet kisebbségi pozícióban akár minden egyes érintett országban (pl. a kurdok, a baszkok, a tuaregek, az afarok stb.);
- *Anyanemzetek és történelmi kisebbségek.* Az előző kategória speciális változataként kiemelhetők az olyan esetek, ahol van egy jól azonosítható „anyaország”, mely intenzív kapcsolatot igyekszik fenntartani a szórványban-kisebbségben élő, hozzá kötődő etnikummal, ez által mély hatást gyakorolva a kisebbség jelenléte tekintetében érintett országokra (anyanemzethez kötődő kisebbséget alkotnak pl. a magyarok a Magyarországgal szomszédos országokban, a szerbek a Szerbiát körülvevő országokban, a horvátok Bosznia-Hercegovinában, az oroszok a poszt-szovjet térség függetlenedett országaiban stb.);
- *Diaszpóracsoportok.* Fogalmalkotási kérdés, hogy további speciális kategória-e az olyan eset, ahol nem úgy mond „történelmi” szórványkisebbség áll kapcsolatban valamiféle hazával, avagy anyaországgal, hanem akár különböző kontinensekre is eljutott diaszpóracsoportok (például mindegyik, a fentebbi két kategória kapcsán említett etnikai csoport is jelen van diaszpóráként nem-szomszédos országokban, az afaroktól a magyarokig bezárólag). A diaszpóracsoportok globális jelenléte mellett az is megállapítható velük kapcsolatban, hogy vannak köztük kiemelt kapcsolódási pontok, jellemzően a fejlett vagy gazdag országok nagyvárosaiban. A migráció túlnyomórészt városi desztinációkba irányul

[IMO, 2015]); New York Queens városrészében pl. nyolcszáznál több nyelvet beszélnek az ott élő diaszpóracsoportok [Solnit, 2016: 194]). Ma már olyan, nem-nyugati, ugyanakkor jelentős gazdasági lehetőségeket kínáló városok is migrációs mágnesként működnek, mint pl. Dubai, ahol a 2016-os hivatalos statisztikák szerint 1,4 millió emirátusokbelire jutott 7,8 millió külföldi (Guide 2 Dubai, 2016). Mint ez világosan jelzi, a migráció földrajzi hálózata könnyen azonosítható centrális nóduszok (metropoliszok) köré szerveződik. Ezekben a centrális pontokban a diaszpóracsoportok közötti konfliktusok megjelenése viszonylagosan valószínűbb lehet.

A strukturális kapcsolódások egyes, etnikailag heterogén térségekben sajátos komplexummá fonódhatnak össze, mely az etnikai kapcsolatok természetéből következően egyfajta Matrijóska-bábu képét mutathatja. A többségi-kisebbségi konfliktusok az ilyen helyzetekben csak tökéletlenül oldhatók meg, és az államhatárok módosítása révén csupán alternatív többségi-kisebbségi konfliktusok megjelenése várható: az egyik konfliktusból másik bújhat elő. Kiro Gligorov macedón elnök fia, Vlagyimir Gligorov fogalmazta meg ezt találóan, a balkáni térség problémáira utalva: „[mindenki azt kérdezi,] miért legyek én a kisebbség a te országodban, ha egyszer te is lehetsz a kisebbség az én országomban” (idézi Merrill, 2001: 209). Érdemes lehet megjegyezni, hogy a problémák újratemelődése ilyenkor Fearon már korábban idézett logikája alapján is elvárható, hiszen a szeparáció révén teremtett új államokra általában érvényes a kezdeti sebezhetőség feltételezése.

A keletkező feszültségek a diaszpórabeli jelenlétén keresztül nagyobb távolságra is kihathatnak, amennyiben az érintett etnikai csoportok közötti diszharmonikus viszony a távolabbi befogadó országokban is jelentkezik, legalább egy-egy incidens erejéig (ahogyan volt már erre példa kurdok és törökök között Németországban [Barkin, 2016]).

A fentiekben röviden kifejtett kapcsolódási lehetőségeken kívül szükséges ugyanakkor legalább egy további strukturális összefüggést tárgyalni, mely a nemzetközi politikai makro-intézmények és folyamatok hatásában ragadható meg. Az etnikai konfliktusok jelentkezését és megoldását mindenkoron befolyásolják az államok közötti interakcióknak, illetve magának az államiságnak az általános normatív keretei. Ezek korszakonként változást mutatnak, miközben soha nem érvényesülnek maradéktalanul minden egyes esetben – még a kodifikált nemzetközi jogi szabályok sem érvényesülnek a gyakorlatban univerzálisan (l. Barkin és Cronin, 1994). Kelet-Közép-Európa esete jó példa erre. A régióban az első világháború után a wilsoni elvek logikája mentén névlegesen a nemzeti önrendelkezés javára került sor a térséget uraló birodalmak felszámolására, valójában azonban a többségi-kisebbségi problémák alternatív újra-

teremtésére került csak sor, asszimilálni törekvő kvázi-nemzetállamokkal, sanyargatott kisebbségekkel és revizionista anyaországokkal. A második világháborút követően már nagyrészt Sztálin koncepciója érvényesült a régióban, és etnikailag homogénebb államok jöttek létre, területváltozások és lakosság-cserék, illetve kitelepítések nyomán.

Napjainkban a normát a demokratikus, az állampolgárai között nem diszkrimináló, „etnikai értelemben (is) semleges” állam jelenti, a gyakorlatban azonban ez az elvárás sem érvényesül maradéktalanul, és továbbra is léteznek etnikai konfliktusok, feszült többségi–kisebbségi viszonyok formájában.

A strukturális kapcsolódások tárgyalása után áttérhetünk az *esetleges kapcsolódásokra*. Ezek az alábbi körülmények között képzelhetők el:

- *Gazdasági visszaesés.* A gazdasági konjunktúrák napjainkban nagy mértékben összehangolódnak, gazdaságról gazdaságra. Természetesen nincs az a gazdasági fellendülés vagy visszaesés, mely egyenletes mértékben jelentkezne a világ minden országában; vitathatatlan azonban a nagy mértékű gazdasági interdependencia, és a gazdaság szférájában lejátszódó változások begyűrűzésének így nagy a valószínűsége – gyakorlatilag a gazdaság nyitottságának függvényében. Ilyen körülmények között a gazdasági visszaesés által valószínűsíthető társadalmi konfliktusok szimultán jelentkezése több országban ugyancsak elképzelhető lehetőség.
- *A nemzetközi közösség beavatkozás-készsége.* Az intervencionizmus, amennyiben erőre kap (az 1990-es évek eleje óta két nagy hullámáról is beszélhetünk⁶⁸), a Kuperman által már jelzett módon akaratlanul is összehangolhatja egy sor szereplő várakozásait, és a konvergáló kalkulációk egész konfliktusegyüttes jelentkezését teszik így elképzelhetővé. Példaként érdemes az ún. „arab tavasz” eseménysorozatát felidézni. A líbiai intervenció megtörténte – ideiglenesen – a szíriai polgárháborús konfliktusra is kihatott: a szíriai felkelők valószínűbbnek érezték, hogy a nyugati országok a javukra is a líbiaihoz hasonló humanitárius intervenciót hajtanak majd végre (ami azonban téves várakozásnak bizonyult) [Phillips, 2018: 81-82].
- *„Precedensek”.* További összefüggés lehetősége áll fenn korábbi események, így korábbi etnikai konfliktusok és az azok során történtek precedensként történő értelmezése kapcsán. A politikai szereplők gyakran hivatkoznak „precedensnek” felfogott esetekre, területváltozások, új államok létrehozása, a tágabb értelemben vett alkotmányos berendezkedés radikális átalakítása, az etnikai tisztogatás lehetősége vagy éppen az ilyen módszerekkel elért „eredményeknek” az úgymond kényszerű elfogadása mellett érvelve így (egyebek mellett).

⁶⁸ A volt Jugoszlávia területén kibontakozott konfliktusokkal összefüggésben (első hullám), később pedig az ún. „arab tavasz” kontextusában.

- *Szimbólumok.* A társadalmi egyenlőtlenségekkel összefüggésbe hozható erőszakhullámok az elnyomás és az elégedetlenség univerzális szimbólumait termelhetik ki. E szimbólumok mozgósító hatása – többek között a média által közvetített módon – akár az eredeti helyszíntől nagy távolságra is jelentkezhet (példa lehet erre az Egyesült Államokból az Occupy mozgalom globális hatása, vagy újabban a *Gilets jaunes* mozgalom kibontakozása Franciaországon túl). Hasonló a helyzet kulturális jellegű konfliktusok esetében. A szimbolikus kapcsolódások jelentőségére példa lehet ebben a vonatkozásban a Mohamed prófétát ábrázoló karikatúrák dániai megjelenését követően 2006 elején számos muszlim országban jelentkezett erőszakos tüntetéssorozat.

Zárasképpen említhetők mindezek után a társadalmi konfliktusok kapcsolódásának vegyesen strukturális és esetleges természetű lehetőségeként a nagyobb menekülthullámok. Ezek esetében az összekapcsolódás mechanizmusa legelőször is a térbeli közelség. Ilyen értelemben a migrációs hullámokat felfoghatnánk esetleges kapcsolódásnak is, mivel a kibocsátó és a befogadó társadalom állapota között nem szükséges, hogy mély összefüggés álljon fenn a menekültek megérkezését megelőzően. A gyakorlatban azonban a migrációs mozgások szempontjából terelő hatást fejtenek ki a fentebb strukturálisnak nevezett tényezők is. A menekültek hajlamosak a velük azonos vagy rokon etnikumúak által lakott területeken menedéket keresni, amennyiben ez lehetséges – szomszédos országokban vagy olyan országokban, ahol rokon diaszpóracsoport előzetes jelenléte már adott (Koser, 2007: 36-37).

Az itt tárgyalt kapcsolódások kirajzolhatják előttünk valamiféle konfliktuskomplexum képét, ám e biztonsági komplexumoknak a forrása, vagyis maga a *fenyegetés* ezzel még nem nevezhető meg világosan.

Nagyon problematikus implikációkat vet fel a több országban jelen lévő etnikai csoportok közötti kapcsolatoknak, az anyaországi–szórványkisebbségi kapcsolatoknak, vagy éppen a nem-asszimilált (történelmi és bevándorolt) kisebbségek létezésének fenyegetéssé minősítése – vagyis ennek már a pusztán fontolóra vétele is. Kétségtelen, hogy a felsorolt tényezők hordoznak bizonyos kockázatot. Mint arról már szó esett, statisztikai alapon kijelenthető, hogy gyakorlati előfordulásuk esetén a társadalmi stabilitás valamivel nagyobb valószínűséggel rendülhet meg. Szükséges azonban a mélyebb ok precízebb meghatározása, és az legelőször is mindig maguknak a politikai szereplőknek a magatartásában keresendő, például különféle biztonságiasítási kísérletek kapcsán (melyek a bűnbakképzésre és a csoportközi gyűlöletkeltésre irányulhatnak). A tényleges fenyegetés így inkább a *nem megfelelő* kompromisszum a többségi és a kisebbségi csoportok viszonyában, ezért pedig jellemzően mindkét fél felelős valamilyen mértékben; így lehet ez a befogadó társadalmak és a bevándoroltak viszonyában is.

Végző soron a világ stabilitásához mégis szükséges az alkotóelemek, vagyis az államok, illetve ezek alapvető szerkezetét tekintve a többségi-kisebbségi viszonyrendszerek stabilitása. Visszacsatolás is van: minél instabilabb a világ, annál inkább veszélybe kerülhetnek az addig stabil építőelemet képező államok is. A precedensmechanizmus fentebb már említett esete jó példa erre. A fenyegetés itt lényegében maga a precedenskeresés mint politikai magatartás, opportunisták politikai szereplők részéről.

A gazdasági dekonjunktúrák összefüggése esetében a fenyegetést a gazdasági biztonság hiánya, illetve a gazdasági folyamatok kiegyensúlyozatlansága jelenti. Mivel az egyes országok gazdasági helyzete ma többnyire másokéval szinkronban változik/romlik (még ha e szinkron, vagyis annak háttérében az interdependencia nem is teljes), ennek következtében mind az etnikai, mind a nem-etnikai természetű társadalmi konfliktusok szinkronizált előfordulása elképzelhető.

A nem-etnikai természetű konfliktusok esetében kézenfekvő fenyegetést érzékelni a látványosan növekvő társadalmi egyenlőtlenségekkel összefüggésben. Ha a tökéletesen egyenlő társadalom nem is valószínűsíthető, a jól láthatóan növekvő egyenlőtlenség a relatív depriváció kialakuló tudatával együtt bizonyosan destabilizáló tényező lehet.

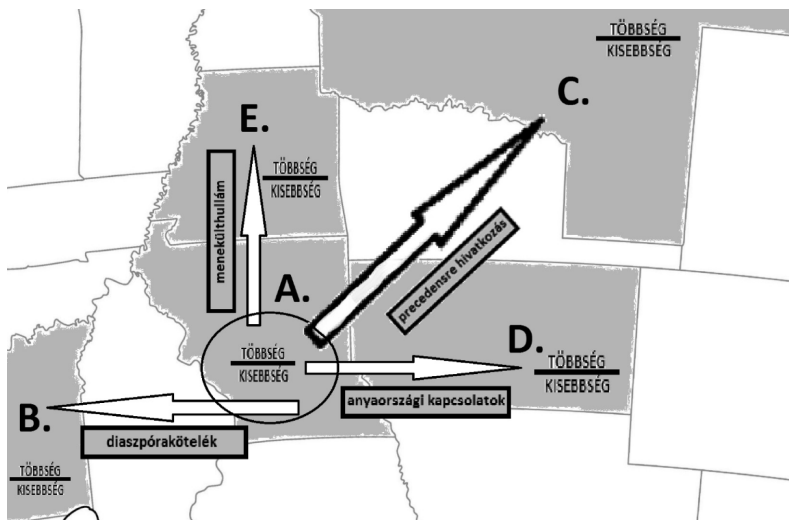
A menekülthullámok esetében területileg jól követhető módon mehet végbe az instabilitás terjedése. A forrásország destabilizálódását követően jelentkező tömeges menekültáradat előbb a szomszédos, utóbb pedig – jóval kisebb valószínűséggel – a távolabbi országoknak jelenthet komoly kihívást, megrendítve azok stabilitását (legalább helyenként, egyes, fokozottan érintett ország-részekben). Ebben az esetben a fenyegetés forrását a kibocsátó országra jellemző állapotok jelentik – például az ottani fegyveres konfliktus.

Mindennek fényében a társadalmi konfliktusokhoz kapcsolódó kérdésspecifikus biztonsági komplexumokat „strukturális és/vagy esetleges kapcsolódású” konfliktuskomplexumokként, illetve a tömeges menekülthullámok speciális esetében – a 4. fejezetből már ismert módon – feltartóztatott biztonsági komplexumokként írhatjuk le.

A 7.2. ábra ennek nyomán kísérletet tesz a vizualizációra. A vizuális megjelenítés a jelen kontextusban nehézségekbe ütközik, tekintettel az egyes konfliktusok közötti összefüggések sokszor nem-lineáris, illetve nem-közvetlen jellegére. Többnyire nem rajzolódik ki a más kérdések esetében megfigyelhető felvízi-alvízi – avagy forrásközeleli/forrástól távoli – szerkezet sem, hiszen a nem megfelelő többség-kisebbségi viszonyok empirikusan nehezen azonosítható fenyegetése⁶⁹ nem halad keresztül világosan követhető módon – a fizi-

⁶⁹ Bár az ítéletalkotás komoly esetspecifikus ismereteket feltételez, a szakirodalomban található példa a potenciálisan releváns esetek teljes, globális körének felmérésére tett kísérletre – I. Halperin, Small és Scheffer, 1992. Itt ezeknek az eseteknek a katalógizálása kifejezetten az amerikai külpolitika számára igyekezett tanáccsal szolgálni

kai valóság részeként – különféle területeken. A kivételt ebben a tekintetben az olyan, nagyobb menekülthullámok jelentik, ahol jól követhető lehet a menekültek mozgásának, illetve azzal együtt az instabilitás esetleges terjedésének területi útja.

7.2. ábra: A társadalmi biztonsági komplexum létrejöttének mechanizmusai

A 7.2. ábrán azok a mechanizmusok figyelhetők meg, melyek alapján egy több országra is kiterjedő társadalmi biztonsági komplexum létrejötte elképzelhető. „A” ország valamilyen értelemben a problémák forrása a jelen ábrán, miközben bizonyos mértékig maga is csak közvetítője egyéb mechanizmusoknak. Elképzelhető például, hogy a térképen jelzett összes országot gazdasági dekonjunktúra jellemzi a felvétel pillanatában, és ilyen értelemben „A” ország problémái nem csak oknak, hanem tünetnek is felfoghatók.

A többségi–kisebbségi viszonyban az „A” országban jelentkező diszharmónia ezek után érinti „B”, „C”, „D” és „E” országok mindegyikét, de valamennyiük esetében különböző mechanizmusok révén. „B” országot azért, mert itt „A” ország társadalmának többségi és kisebbségi populációjából egyaránt élnek diaszpórában emberek. „C” államot azért, mert itt bizonyos politikai erők precedensértékű fejleménynek nyilvánítják az „A” országbeli történések valamilyen aspektusát, és megkísérelnek hasonló változásokat véghez vinni a maguk or-

---

közvetlenül a hidegháború vége után. Hasonló küldetést igyekszik betölteni a Marylandi Egyetemhez kötődő Minorities at Risk adatbázis is. Utóbbi elérési helye: <http://www.mar.umd.edu/> (utolsó elérés: 2017. május 21.).

szágában. „D” országot pedig azért, mert „A” ország társadalmának kisebbsége a „D” országban többségben lévő populációhoz a maga anyá-, illetve hátországaként viszonyul, és onnan aktív támogatást kap. Végezetül „E” országot egy nagyobb menekülthullámon keresztül érinti a társadalmi biztonság tekintetében közvetlen módon mindaz, ami „A” országban végbemegy – történjen ez népirtás, etnikai tisztogatás vagy éppen egy nagyon súlyos fegyveres konfliktus harcainak eredményeként.

7. 3. GAZDASÁGI BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK

A gazdasági biztonságnak két markánsan eltérő megközelítése adódhat a mikro-, illetve a makroperspektívából kiindulva, a közgazdaságtan hagyományos felosztásának megfelelően. Egyaránt tekinthetünk rá a megélhetés biztonságával összefüggő (egyéni, megélhetési) kihívások,⁷⁰ vagy éppen a gazdaság egészét érintő (rendszerszinten ható, stabilitási) kihívások készleteként. A makroperspektíva esetében a fenyegetés lehet valamilyen alapvető erőforrás utánpótlásának zavara vagy megszűnése (erőforrásbiztonság), kritikus mennyiségű gazdasági tranzakció elmaradása, például egy szankcionált országban vagy a közbiztonság hiánya miatt (tranzakciós biztonság), vagy éppen olyan intézményi diszfunkcionalitás, amely a rendszerbiztonságot az intézményi oldalról ássa alá (rendszerbiztonság).

Ha e fenyegetések oksági forrását igyekszünk meghatározni – tekintve, hogy ezek mindig egyéb változások tüneteiként jelentkeznek ténylegesen –, úgy olyan folyamatok tanulmányozásához érkezünk, melyek megkérdőjelezhetik a „gazdasági” értelmezési keret érvényességét. Az alábbiakban a makroperspektíva kapcsán említett lehetőségekkel összefüggésben szemléltetem ezt, követve a már a közegészségügyi biztonságról szóló fejezetben is alkalmazott megközelítést, miszerint az egyszerre egész tömegek helyzetét összekapcsolódó jelleggel érintő jelenségekkel kívánok foglalkozni elsősorban (miközben az egyéni kihívások relevanciáját ezzel egyáltalán nem vitatom). Eből következtően a közbiztonság hiányából származó gazdasági kihívásokat sem kívánom itt elemezni.

Az erőforrások degradálódásának, illetve készleteik kimerülésének oka lehet környezeti és demográfiai természetű (azaz a népesség növekedéséből, a népességnomásból adódó). Az okozatiság komplex, többváltozós jellegére tekintettel a természeti erőforrások politikai gazdaságtana általában demográfiai és környezeti stresszről (*Demographic and Environmental Stress*, DES) beszél (Homer-Dixon, 1994; Kahl, 2002). Akár demográfiai, akár környezeti okokkal foglalkozunk, a szigorúan vett gazdasági szférán (a gazdasági tranzakciók

---

⁷⁰ Amilyen pl. a munkanélküliség, vagy akár az alacsony vagy rendszertelen fizetés és az ún. „dolgozói szegénység”.

világán) kívül eső változások jelentőségéről beszélünk tehát. Az előbbi a társadalmi biztonság, az utóbbi a környezeti biztonság témakörébe utalható kérdés (a Buzanék-féle felosztás logikája szerint).

Hasonló a helyzet a nemzetközi szankciók miatt vagy egyéb okból elmaradó gazdasági tranzakciókkal is: itt a fenyegetés forrása ténylegesen államok magatartása – sokszor éppen a szankcionált állam részéről érzékelt katonai fenyegetésre *válaszul*. Ez tehát a biztonság politikai-katonai szektorába tartozhat inkább.

Ha pedig a rendszerbiztonság vonatkozásában állami vagy nem-állami társadalmi intézmények rossz működésében látjuk a fenyegetés forrását, ott a politikai és a társadalmi szektor határán mozgunk, tekintettel az állami és a nem-állami (pl. a piaci) szereplők interakciójára ebben a tekintetben. Talán mégis ez utóbbi esetben találkozunk a „gazdasági” értelmezési keret legnagyobb fokú érvényességével, hiszen a gazdaság működése mindenképpen formális és informális intézményi keretek között zajlik, és e keretek a gazdaság szerkezetének részeként tanulmányozhatók.

További probléma a gazdasági biztonsági komplexumok leírása kapcsán, hogy a fenyegetések, amelyekkel itt foglalkozunk, nem tisztán egzisztenciális természetűek. Az erőforrás-szűkösség, egy iparág versenyképtelenné válása, a hitelpiac összeomlása, a deficites kormányzati költekezés vagy éppen a szankciók miatt elmaradó gazdasági interakciók nem „ölnek”. Közvetlenül nincs ilyen hatásuk. Közvetett, többlépcsős mechanizmusokon keresztül lehetetleníthetik el emberek életét, és az egyes esetekben a közvetlenül veszélyes körülmények a mikroperspektívából azonosíthatók világosan. Ha valaki létfontosságú gyógyszereket nem tud megvásárolni, ha ezek a gyógyszerek nem szerezhetők be, ha valaki nem kap kórházi ellátást, mert nincs biztosítva, ha fedél nélkül marad, és halálra fagy, vagy éppen az otthon biztonságát nélkülözőként nagyobb valószínűséggel lesz erőszaknak kitéve, úgy elsődlegesen ezeknek a körülményeknek lesz az áldozata, miközben helyzete mélyebb, közvetett okai között megtalálhatjuk a fentebb említett forrásokat.

A fenyegetésforrásoktól a legsúlyosabb következmények beálltaig elvezető folyamat tehát csak a közbülső szakasz mentén nevezhető gazdasági természetűnek. Mind e folyamatok eredetpontja, mind végpontjuk a gazdaság szféráján kívül helyezkedik el, és ezektől függetlenül e folyamatok nem értelmezhetők. A gazdasági biztonsági komplexumokat így beékelte komplexumokként írhatjuk le.

Az imént megfogalmazott fenntartással együtt az alábbiakban három különböző gazdasági jellegű biztonsági komplexum leírását kínálok, kifejezetten a makroperspektívájú megközelítéshez kötődően: az erőforrás-biztonsági, a szankciós és a rendszerbiztonsági komplexumokét.

Erőforrásbiztonsági komplexumok.⁷¹ A legtöbb természeti erőforrás – ez alól még a levegő sem kivétel – egyenetlenül oszlik el. Vannak relatíve erőforrásgazdag területek, és vannak ezeken a területeken kívül (is) felhasználók. Tekintettel a forrás és a felhasználók közötti államhatárookra, a kereskedelemre alkalmas erőforrások esetében vannak exportáló és importáló államok.

Ez az alapvető differenciáltság alkalmas arra, hogy az államközi kapcsolatokban, lényegében a biztonság igényéből következően, feszültségeket idézzon elő. Az importszükségletek függő helyzetet teremtenek, melynek eltérése ütközik az önsegély elvével, vagyis azzal a realista természetű feltételezéssel, miszerint végső soron más a mi biztonságunkban nem lehet érdekelt (legfeljebb az ellentétében sem lesz az). Ebből az elvből következően a függőség hosszú távon fenntarthatatlan, és az autonómia helyreállítására törekedni kell. Paradox módon ugyanakkor az exportáló ország is függővé válik: bevételeket könyvelhet el, melyek beáramlására hagyatkozik valamilyen mértékben, és így maga is bizonyos mértékig függő lesz. Ez valamelyest kompenzálja az importáló ország függőségét, de nem tökéletesen és megnyugtatóan.

Még bonyolultabb a képlet, különösen a helyhez kötött infrastruktúrán keresztül, így például vezetékhálózaton át szállított erőforrások esetében, ha megkerülhetetlen harmadik szereplők is felbukkannak ebben a felállásban: olyan államok, melyek területén az adott nyersanyagnak vagy energiahordozónak feltétlenül át kell haladnia. Az ilyen tranzitországokkal szemben függő helyzetbe kerülnek mind a forrás-, mind a felhasználó országok. Közben azonban a tranzitország is bevételfüggővé válik bizonyos mértékben, és ezzel egyszerre felhasználóként is lehet függő helyzetben.

Ebben a kontextusban könnyen értelmezhetővé válik a kérdésspecifikus biztonsági komplexumok második fejezetben kifejtett fogalma. A forrásország mellett találunk tehát a fenti képlet szerint felső folyás menti országokat (a tranzitországokat, melyek felhasználók is természetesen) és alsó folyás menti országokat (a felhasználó országokat).

Akadályokról a tökéletes állami akadályozhatóság, azaz metaforikusan szólva a csap teljes elzárhatóságának tekintetében beszélhetünk, legalább elvi lehetőségként számolva ezzel – hiszen egy forrásország dönthet úgy, hogy leg-

⁷¹ Konceptuális értelemben fontos kiegészítés lehet, hogy itt erőforrások beszál-
lításának a biztonságáról van szó. A szakirodalomban az energiabiztonság
kérdésének tárgyalása gyakran automatikusan a (potenciálisan) kiegyenlített
(és globálisan értelmezett) energiakereslet kihívása felé fordul, tehát a szűkösség
lehetőségére koncentrál. Jó példa erre az egyébként éppen konceptuális kritikával
szolgálni igyekvő Ciuta tanulmánya (2010). Ebben a szövegben a vezetékrendszerek
kérdése csak mellékesen kerül elő: a vezetékek „biztonságát” és „birtoklását” említi
a szerző az energiabiztonságról folyó konfliktusos jellegű gondolkodás tipikus moti-
vumaként, miközben az itt értelmezett energiabiztonsági komplexumokban nem a
vezetékek biztonsága vagy birtoklása, hanem a vezetékek elzárhatósága a probléma
tényleges, közvetlen forrása.

alább a felhasználók egy bizonyos köre számára nem értékesít; a tranzitország pedig dönthet úgy, hogy a területén a kérdéses nyersanyag vagy energiahordozó nem juthat át.

Terelőmechanizmusként a megbízhatóság tudatos, stratégiai keresése működhet legelőször is: a bizonyos mértékű bizalmat szükségszerűvé tevő függőséget a felhasználók olyan relációkban fogadják el inkább, ahonnan kevésbé számítanak zsarolásra, fenyegetésre; így itt az államközi kapcsolatok minősége lesz a terelő tényező. Sokszor nincs azonban lehetőség válogatni, illetve a gazdasági érdekek rövid távon erősebbek lehetnek a hosszú távú biztonsági megfontolásoknál – jó példa lehet erre Nyugat-Európa hajlandósága már a hidegháború idején is a földgáz importálására a Szovjetunióból.

Vannak ugyanakkor beruházások, melyek hosszú távú stratégiai megfontolásokkal valósulnak meg, a kiszolgáltatottság csökkentésére irányuló módon. Ilyen például az Északi Áramlat gázvezeték a Balti-tenger fenekén, mely a Lengyelországot mint tranzitországot megkerülni célzó német-orosz megállapodás nyomán épült meg. Az Északi Áramlat példájának érdekessége, hogy német részről nem is Lengyelország zsarolásától tartottak igazán, hanem egy olyan helyzettől, amelyben Oroszország esetleg Lengyelország felé zárja el a csapot. Egy ilyen helyzetben Németország sem akkor nem jut zavartalanul gázhoz, ha Oroszország leállítja az exportszállításokat, sem akkor, ha a lengyel fél megcsapolja az összekötő (tranzit)vezeték forgalmát. Ezek a lehetőségek mutatkoztak meg magyar-ukrán-orosz viszonylatban is 2005-2006 folyamán: itt Ukrajna vette ki a részét az elvileg nem számára kézbesített gázból, és ennek következtében Magyarország importszükségelei maradtak részben ellátatlanul.

A forrásországok megválasztásával, vagy éppenséggel inkább a megválaszthatatlanságukkal kapcsolatban az egyik nagy kihívás az, hogy szinte elkerülhetetlen, hogy a gazdag liberális demokráciák természeti erőforrásokban gazdag, máskülönben azonban szegény, autokratikus és korrump országokból importáljanak. Ez által bevételhez, zsarolási potenciálhoz és egyéb politikai-stratégiai előnyökhöz juttatják azokat, ráadásul a járadékvadász államiság⁷² erősítésén keresztül akaratlanul is kétes értékű partnereik demokratizálódása ellen hatnak. A különböző politikai rendszerek e tipikus interakciója sajátos karaktert ad az erőforrásbiztonsági komplexumoknak, aminek alapján ezeket – ahol ilyen tekintetben különböző karakterű forrás- és felhasználó országokról beszélhetünk – „duokratikusnak” nevezhetjük (vagy a tranzitországokat is figyelembe véve potenciálisan akár „multikratikusnak”).⁷³

⁷² Ahol az állam vezetése inkább támaszkodhat egy külső bevételi forrásra, mint adóbevételeire – ennek eredményeként legitimitása, vagy legalábbis uralmának a stabilitása kevésbé függ az állam népességének a támogatásától.

⁷³ Dick Cheney volt amerikai alelnök (2001-2009) mondta a múltban: „Az a probléma, hogy a jóisten nem demokratikus országokban gondolta elhelyezni az olaj- és a gáztartalékokat” (idézi: Whitaker, 2004). A megjegyzés akár találó is lehetne, de

A felhasználó országok természetesen nem lehetnek teljesen tehetetlenek a forrásországok zsarolási potenciálját, illetve az ebből adódó sebezhetőségüket illetően. Az alternatív beszállítók keresésén kívül még legalább három alapvető lehetőség áll a rendelkezésükre: (i) törekedhetnek az adott erőforrás hatékonyabb felhasználására, hogy csökkenjenek az importszükségeik; (ii) törekedhetnek készletezésre, azaz stratégiai készletek felhalmozására, hogy az importszükséglet kielégítetlensége esetén legalább ideiglenesen megőrizték politikai mozgásterüket; (iii) kereshetnek alternatív erőforrásokat az importált erőforrás helyettesítésére.

Ezen felül, és ez már a biztonságiasítási komplexum természetét illetően fontos jellemző, a felhasználó országok – melyek jellemzően amúgy is a nagyobb mértékben együttműködő, egymással gazdaságilag szorosabban integrálódott, fejlett államok – együttműködhetnek a forrásországokkal szemben. Közös befektetéseket eszközölhetnek pl. interkonktor vezetékek építése érdekében (hogy a forrásország mellett ők is képesek legyenek a beszállított erőforrás terelésére) vagy kétirányú szállításra lehetőséget adó infrastruktúra kialakítása végett (hogy a forrásország által bojkottált felhasználók kiszáradására képesek legyenek). Közös lépéseket tehetnek továbbá a tudományos-technológiai innováció érdekében, melyek az erőforrás-felhasználás hatékonyságának és helyettesíthetőségének a tekintetében hozhatnak eredményeket, illetve szorosan koordinálhatják stratégiai készletezési politikájukat – mind a felhalmozandó készletek mennyiségét, mind a készletek esetleges felhasználásának időzítését és ütemét illetően. Kollektíven így maximalizálhatják mozgásterüket a forrásországokkal szemben. Utóbbiak hasonló mértékben jóval nehezebben működnek együtt, és ez fontos előny a felhasználó országok oldalán. Az egyébként különálló erőforrásbiztonsági komplexumok így a fogyasztó országok megszerveződéséből formálódó biztonságiasítási komplexumon keresztül kapcsolódhatnak össze egy globális energetikai szuperkomplexummá.⁷⁴

---

félrevezető a kauzalitást illetően, és olyan, mintha azt mondanánk: „Milyen szerencse, hogy a nagyobb városokat folyó szeli ketté!” Valójában ugyanis összefüggés van az olaj- és gáztartalékok jelenléte és a nem-demokratikus politikai rendszerek minősége között épp úgy, ahogyan városok sem véletlenül települtek folyókra a történelem során.

⁷⁴ Egy hivatalos közleményként meg nem jelent tanulmányban (Palonkorpi, É.N.M.) az energiabiztonsági komplexumok elemzésével foglalkozik Mikko Palonkorpi, a finn Aleksanteri Intézet kutatója. Kritikus megállapításai közül kiemelhető, hogy elemzési szintként csak látszólag kézenfekvő a regionális szint előnyben részesítése az energiabiztonság területén, hiszen adott energiahordozónak adott felhasználó energiamixében elfoglalt helyétől (és a relatív függőség mértékétől) függően országról országra más érzékenység állhat fenn az import tekintetében jelentkező bizonytalanságokra. Az energiamixen keresztül végső soron az energiabiztonság aggregált értelmezése lehet szükséges, illetve helyhez kötött rendszerek helyett az egyes erőforrásokhoz kötődő globális komplexumok vizsgálata lehet szerencsés. Pal-

A szankciós biztonsági komplexumok. A „szankció” fogalma büntetésre utal, vagyis egy adott, specifikus társadalmi interakció közegében adott reakcióra. Ez logikailag önmagában véve is rávilágít, hogy a szankciós intézkedés valamely állam részéről mindig bonyolult, több elemű akció–reakció láncolat részeként jelentkezik egy ponton.

Egyesek szerint a szankciók a hadviselés helyettesítői lehetnek, vagyis alternatív eszközök egy konfliktus megvívására, mivel erőszakmentesen is alkalmasak lehetnek magatartás-változás előidézésére a megcélzott államok esetében. Mások szerint jellegüket tekintve a szankciók egyáltalán nem erőszakmentesek, és közvetett erőszakosságukra tekintettel inkább a hadviselés alternatív formájaként érdemes számolni velük – tulajdonképpen tökéletlen blokád-nak foghatók fel, a blokád pedig háborús cselekedet (Sjöberg, 2009).

Számos esetben előfordul kétoldalú szankciók alkalmazása, ám a multilaterális szankciós intézkedések e fejezetben mégis egyértelműen több figyelmet érdemelnek. Hatásuk jóval nagyobb léptékben jelentkezik, és alkalmazásuk gyakorisága a hidegháború utáni világban jelentősen megnövekedett – olyan mértékig, hogy az 1990-es éveket sokan a „szankciós évtizedként” kezdték emlegetni. Az ilyen, relatíve hatékonyabb, sok ország által együttesen bevezetett szankciós intézkedések közvetve erőszakos jellege többek között abban ragadható meg, ahogyan a klasszikus, ma már elavultnak tekintett és ezért olykor „első generációsként” emlegetett, nem célzott, azaz nem „okos” szankciók egy állam egész népességének sanyargatása révén remélték kiváltani a kívánt hatást. Elvárt mechanizmusuk az volt, hogy ha egy populáció alapvető cikkeiben – így még élelemben és gyógyszerben is – hiányt szenved, akkor ez valamifajta belső elégedetlenség és nyomás növekedésén keresztül rábírhathat egy kormányzatot magatartásának a módosítására. Az empirikus tapasztalatok fényében ez vitatható morális és stratégiai értelemben egyaránt – naiv törekvésnek bizonyult számos alkalommal a történelem folyamán, például a Szaddám Huszein vezette Irak ellenében is.

A szankciós biztonsági komplexumnak részesei – először is az államokat szem előtt tartva – a szankciókezdeményező és a szankcionált államok, illetve rajtuk kívül azon egyéb országok, melyek vagy együttműködői a szankciós rezsimnek, vagy ellenállói.

Az együttműködők és a szankciókezdeményező maguk is elkerülhetetlenül elszenvednek károkat a saját szankcióik miatt, hiszen az intézkedéseik a saját gazdasági szereplőik szempontjából is jövedelmező tranzakciók elmaradá-

---

onkorpi maga is megjegyzi azonban, hogy a földgáz esetében ez nem feltétlenül van így: amíg a cseppfolyósított földgáz kereskedelméhez szükséges infrastruktúra nem fejlődik jelentősen, ennek az erőforrásnak a szállítása csőhálózatokhoz kötött marad, a problémák elemzése pedig így természetszerűleg lehet/maradhat helyhez kötött – nem véletlen például, hogy a földgáznak egyelőre nincs igazi világpiaci ára, hiszen nincs igazi világpiaci sem.

sához vezetnek. Különösen rossz helyzetben lehetnek a szomszédos országok, mivel magától értetődő módon ezek esetében valószínűsíthető a legnagyobb léptékű tranzakcióveszteség. Megmutatkozott e hatás Magyarország számára is, többek között az 1990-es években, a Jugoszlávia ellen alkalmazott szankciók idején. Éppen a kedvezőtlen hatások miatt azonban a szankciókkal formálisan együttműködők egy része hajlamos informálisan ellenállónak válni, és a szankcionált állam számára kiskapuként szolgálni, szankciótörőként. Általános értelmezési keretünk lencséjén át szemlélve ezek az országok tipikusan a szankciók forrásától (azaz a szankciókezdeményező országtól) távol eső, alsó folyás menti (tehát éppen a szankcionált félhez közeli, akár azzal szomszédos) országok.

A szankciós rezsim jelentős aláásói továbbá a nyíltan együtt nem működő országok, amelyeket formálisan – hacsak nem az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt kollektív szankciókról van szó – nem feltétlenül köti szabály a szankciókkal együttműködni, és így, szuverén akaratauknak megfelelően nem korlátozzák kapcsolataikat a szankcionált országgal.

A klasszikus – multilaterális és átfogó – szankciók számos tekintetben kimutatható sikertelenségére tekintettel ma már erős a törekvés a sikeresebbnek nem feltétlenül mondható, de humánusabb, és ilyen értelemben okos, avagy célzott szankciók használatára; ahol pedig átfogó szankciók vannak érvényben, ott ma már általános elvárás a humanitárius természetű gazdasági ügyletekkel kapcsolatban kiskapuk szándékos nyitva tartása.⁷⁵

A **rendszerbiztonsági komplexum**. A fenyegetés forrása e kategória esetében mindig valamilyen intézményi diszfunkcionalitás, amely azonban nagyon sokféle lehet. Az előző két példához képest itt már csak ezért is sokkal nehezebb konkrétumokban megragadni a kérdésspecifikus biztonsági komplexum elemeit.

A válságok egyes gazdaságok közötti továbbterjedése sokféleképpen történhet. A lehetséges mechanizmusok köre a kiváltó intézményi diszfunkcionalitások lehetséges köréhez hasonlóan tág. Magától értetődően ugyanez mondható el a terelőhatások lehetséges köréről is.

Általában úgy tűnhet, hogy van egy forrásország, melynek válsága megfertőz más gazdaságokat – ténylegesen azonban a problémák terjedését nehéz elképzelni eleve meglévő sebezhetőségek és intézményi, illetve gazdaság szerkezeti problémák nélkül. A 2007-2008-as globális pénzügyi és gazdasági válság forrásaként és okaként például divatos megjelölni az ún. prémium kategórián aluli jelzáloghitelek piacának összeomlását az Egyesült Államokban, és

---

⁷⁵ Ennek a kiskapunak a működése azonban jellemzően nem tökéletes, hiszen a legitim és az illegitim tranzakciók közötti különbségtétel nem mindig magától értetődő – a legitim tranzakciók technikai lebonyolításához pedig bankközi együttműködésre lehet szükség, amiben a szankcionáló ország bankjai nem szívesen vesznek részt az emiatt esetlegesen őket is sújtó szankciókkal kapcsolatos bizonytalanságból kifolyólag.

ennek alapján úgy tenni, mintha az amerikai emberek valamiféle túlköltekezése, illetve az amerikai pénzpiac felelőtlensége⁷⁶ nélkül máshol – Izlandtól Magyarországon át Görögorszáig – egyébként minden rendben lett volna. Ez a nézet azonban érzéketlen arra, hogy a válság ténylegesen egy sor meglévő problémát hozott felszínre, rossz befektetésektől a gazdasági versenyképességen át a nem fenntartható állami költségvetési pozíciókig bezárólag (a 2007-2008-as válság okairól lásd: Taylor, 2008).⁷⁷

Más biztonsági komplexumoktól eltérően a negatív hatások terjedése kapcsán ráadásul folyamatos visszacsatolásokkal is számolni kell: a másokat megfertőző gazdaságon nem segít, amikor a környezetében a partnergazdaságok is gyengélkedni kezdenek, és akár globálisan csökken a kereslet exporttermékei iránt – ez multi-vektorális hatásokon alapuló, lefelé tartó spirált indíthat be, amely azután az egyes országok gazdasági nyitottságának megfelelő mértékben mindenkit érinthet.

ÖSSZEGZÉS

Mint azt ebben a fejezetben bemutattuk, a környezeti, a társadalmi és a gazdasági biztonság területén is jól használható lehet a biztonsági komplexumok módosított fogalmi keretére építő megközelítés.

Természetesen ennek vannak a korlátai. A tág értelemben vett környezetről elmondható, hogy azon belül minden mindennel összefügg, és így a szuperkomplexumot is folyamatosan szem előtt kell tartani. A társadalmi és a gazdasági biztonság esetében pedig alapvető kihívás, hogy ezek alapvető értelmezése sem magától értetődő. Mégis, legalább feltételesen lehetséges bizonyos biztonsági komplexumok elkülönítése az elemzés számára mindhárom terület esetében.

Ezek közül egyes komplexumok nehezen értelmezhetők térbeliség tekintetében: ilyen például a környezet területén az erőforrások szűkösségéhez, vagy

⁷⁶ A pénzpiac felelőtlensége a kockázatot (a tömeges törlesztési kockázatot) nem megfelelően beárázó hitelpiac működésében jelenik meg, mely lehetővé tette a prémium alatti jelzáloghitelek áruba bocsátását az ún. szekuritizációs kötvényeken keresztül, csomagban egyéb, más kockázati természetű kintlévőségekkel. A történetekben a hitelminősítőknek is fontos szerepe volt, miután a piaci szereplők számára ezek nem szolgáltak megfelelő figyelmeztetéssel a szekuritizációs kötvényekhez kötődő, vagy például az egyes pénzügyi szolgáltatókat terhelő kockázattal kapcsolatban.

⁷⁷ A pénzpiac innovációi korábban is vezettek reálgazdasági válságfolyamatokhoz – 1857-ben Nagy-Britanniában a diszkontházak (*discount houses*), 1907-ben az Egyesült Államokban pedig a vagyonkezelő intézetek (*trustees*) diszfunkcionális működése vezetett például ilyenekhez (Economist, 2014). A problémák továbbterjedése azonban minden körülmények között lokális előfeltételek meglétének a függvénye (is) volt.

a klímaváltozáshoz kapcsolódó komplexum. A Buzanék-féle megközelítést már ez is meghaladhatja azonban, hiszen felismerhetővé teszi a regionalitás feltételezésének érvénytelenségét a biztonság tekintetében jelentős kérdések esetében.

Egyes esetekben pedig éppenséggel lehetséges a térbeliség pontos kirajzolása – adott tehát a térképezhetőség. Így van ez a környezeti biztonság területén az epizodikus szennyezések vagy pl. a hidropolitikai komplexumok esetében; a társadalmi biztonság vonatkozásában a valamilyen strukturális értelemben (pl. kisebbségeken vagy diaszpóracsoportokon keresztül) összekapcsolódó államok esetében; a gazdasági biztonsággal összefüggésben pedig pl. az energetikai/erőforrásbiztonsági vagy a szankciós biztonsági komplexumokhoz kötődően.

8. ÖSSZEGZÉS

E monográfia kettős céllal született. Küldetése legelőször is az elméletfejlesztés: hogy új és – mint azt részletesen kifejtettem – az eddigieknél jobban használható, illetve nagyobb empirikus érvényességgel bíró alapokat teremtsen a biztonság elemzéséhez. Emellett az empirikus elemzés tekintetében is előre kívánt lépni a napirendjén szereplő biztonsági kérdések vonatkozásában.

A kiindulópontot a koppenhágai iskola munkája jelentette: a biztonsági komplexumok fogalmának körvonalazása Barry Buzan, Ole Wæver és Jaap de Wilde által. Mint arra az első néhány fejezetben rámutattam, ez a megközelítés a kezdetekben többet ígért, mint amivel később Buzan és Wæver 2003-as könyve szolgált. A jelen monográfia tehát azzal együtt kritikus az utóbbi forrással kapcsolatban, hogy közben fejet hajt az előzmények kapcsán, és végző soron maga is épít rájuk.

Így kerülhetett sor a biztonsági komplexumok fogalmában rejlő realizálatlan lehetőségek kiaknázására: egy olyan fogalomkészlet kialakítására, mely a biztonsági vonatkozásokkal bíró kérdésterületek mindegyikére alkalmazható lehet ezek specifikus összefüggésrendszereinek felfejtése végett – elszakadva a katonai kérdésterülettől, az államcentrikusságtól, illetve a regionalitás kényszeres keresésétől a szóban forgó összefüggésrendszerek működésének természetes tereként.

Lényeges újítás ebben a tekintetben, hogy kimondjuk: egyes biztonsági komplexumok esetében a térbeliség egyszerűen nem kirajzolható. Másutt viszont éppen a térbeliség pontos, valósághű feltárásával lehet előrelépni, földrajzi források, terjedési útvonalak, útvonalhálózatok és mechanizmusok, illetve az útvonalakat alakító terelő és szabályozó tényezők azonosítása révén. Fontos annak kimondása is – a kritikai szemlélet jegyében, illetve konkrétan az államcentrikusságtól történő elmozdulás érdekében –, hogy egy biztonsági komplexumon belül a fenyegetés meghatározása (mind földrajzi, mind kauzális értelemben) vitatható lehet, sőt akár több legitim perspektíva is létezhet ezzel kapcsolatban, *egyszerre*.

A monográfia ezek után számos kérdésterületről vett példákon keresztül a gyakorlatba ültette az új megközelítést. Sor került így a katonai komplexum működésének felülvizsgálatára, Afganisztánnal összefüggésben a dzsihádisták terrorizmushoz kapcsolódó fenyegetés, a kábítószerek-kereskedelem és a menekültkérdés komplexumainak kritikus áttekintésére, az utolsó két fejezetben pedig a közegészségügyi, a környezeti, a társadalmi és a gazdasági kérdésterületek „elemzésére”. A tárgyalt szektorokban különállóan is értelmezhető biztonsági komplexumokat azonosítottunk, részletes leírásukat adtuk, egyben pedig az ezen komplexumokat alakító mechanizmusok működésének az elérhető empirikus ismereteket felhasználó teoretizálására is vállalkoztunk.

A 8.1. ábra összegzi, hogy a korábban a 4.1. ábrán áttekintett biztonsági komplexumok mellett milyen egyéb típusokkal találkoztunk még ennek során (néhány példával, nem kimerítő felsorolásban).

A biztonsági komplexum jellege	A kapcsolódó, biztonsági jellegű kérdés	A komplexum térbeli szerkezetének jellege	A meghatározó tulajdonságot magyarázó főbb összefüggések
Feltételelesen elkülöníthető, környezeti	Epizódikus vagy tartós szennyezések	Diszperziós – a hordozó mechanizmustól függ (terjedhet folyóvízzel, széllel)	A bioakkumuláción, a globális klimatikus rendszeren és egyéb áttételeken keresztül végső soron egy szuperkomplexum szerves részét képezi
Strukturálisan kapcsolódó, társadalmi	Diszfunkcionális többségi-kisebbségi kapcsolatok, és az, <i>ahogyan ezeket a politikai szereplők értelmezik, hivatkozzák és alakítják</i>	Néhány országra terjed ki	Határon átvélő etnikai kötelékek és a precedensmechanizmus játszhatnak szerepet ebben
Duokratikus (vagy multikratikus), energia-biztonsági	Az ellátás fenakadása vagy megszűnése	Néhány kitermelő, fogyasztó és (esetlegesen) tranzitországra terjed ki	Gyakran eltérő politikai rendszerek közötti, sebezhetőségekkel együttjáró, érzékeny interakción alapul

8.1. ábra: A biztonsági komplexumok néhány további típusa

Mindennek révén megfelelő megalapozottsággal állapíthatjuk meg, hogy a társadalmi valóság biztonsági vonatkozású aspektusait tekintve összekapcsolódó, de bizonyos korlátokkal különállóan is elemezhető, ugyanakkor jellemzően nem elkülönülő földrajzi régiókat lefedő – inkább dinamikusan változó, hálózatszerű struktúrákra épülő – biztonsági komplexumok rendszereként értelmezhető.

HIVATKOZÁSOK

SZAKIRODALOM

- Bakhshi, Surinder (2003): „1978 Accidental Birmingham laboratory Release of smallpox virus - Are lessons learnt relevant today?” A response to: „Interim smallpox guidelines for the United Kingdom.” *BMJ*, 2002; No. 325. <https://doi.org/10.1136/bmj.325.7377.1371> (Published 14 December 2002). Published: 2003. január 30. At: <https://www.bmj.com/rapid-response/2011/10/29/1978-accidental-birmingham-laboratory-release-smallpox-virus-are-lessons-l> (letöltés 2018. szeptember 9.).
- Baranyi, Tamás (2016): „Goeconomics: The Democratic blueprint in historical perspective.” *Corvinus Journal of International Affairs*, 1:2, pp. 45-66.
- Barclay, L. et al. (2014): „Infection control for norovirus.” *Clinical Microbiology and Infection*, 20:8, 731-740.
- Békés Gáspár (2018): „The Partial Nuclear Test Ban Treaty: A Neglected Milestone of Environmental Politics.” *Corvinus Journal of International Affairs*, 3:2, pp. 22-30.
- Bermeo, Nancy (2010): „Democracy Assistance and the Search for Security.” In: Peter Burnell and Richard Youngs, eds.: *New Challenges to Democratization*. London és New York: Routledge, pp. 73-92.
- Black, Donald (2004): „The Geometry of Terrorism.” *Sociological Theory*, 22:1, Theories of Terrorism: A Symposium. (Mar., 2004), pp. 14-25.
- Blackstone, Erwin A.; Joseph P. Fuhr, Jr. és Steve Pociask (2014): „The Health and Economic Effects of Counterfeit Drugs.” *American Health & Drug Benefits*, 7(4): pp. 216-224.
- Bogoch, Isaac I. et al. (2015): „Assessment of the potential for international dissemination of Ebola virus via commercial air travel during the 2014 west African outbreak.” *The Lancet*, 2015. január, 385:9962, pp. 29-35.
- Bookman, Milica Zarkovich (2002): *Ethnic groups in motion: economic competition and migration in multiethnic states*. Frank Cass: London.
- Booth, Ken (1997): „Security and Self: Reflections of a Fallen Realist.” In: Keith Krause and Michael C. Williams, eds.: *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, pp. 83-120.
- Borgatti, S.P., Everett, M.G. és Freeman, L.C. (2002): *Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis*. Harvard, MA: Analytic Technologies.
- Borgatti, S.P.: *NetDraw Software for Network Visualization*. Analytic Technologies: Lexington, KY, 2002.

- Boyd LA et al. (2013): „Plant-pathogen interactions: disease resistance in modern agriculture.” *Trends in Genetics*, April 2013, 29(4), pp. 233-40.
- Brackett, D. W. (1996): *Holy Terror: Armageddon in Tokyo*. Weatherhill: New York.
- Budowle, Bruce et al. (2007): „Role of Law Enforcement Response and Microbial Forensics in Investigation of Bioterrorism.” *Croatian Medical Journal*, August 2007, 48(4): pp. 437-449.
- Burton, John W. (1972): *World Society*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Buzan, Barry – Wæver, Ole – de Wilde, Jaap (1998): *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers: Boulder, Colorado.
- Buzan, Barry és Ole Wæver (2003): *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Carter, John és Venetia Saunders (2007): *Virology: Principles and Applications*. John Wiley & Sons Ltd: Chichester (UK).
- Carus, W. Seth (1998): *Bioterrorism and Biocrimes: The Illicit Use of Biological Agents Since 1900*. National Defense University, Center for Counterproliferation Research: Washington D.C.
- CDC (1996): „Fatalities Associated with Ingestion of Diethylene Glycol-Contaminated Glycerin Used to Manufacture Acetaminophen Syrup -- Haiti, November 1995-June 1996.” Center for Disease Control (US), *Morbidity and Mortality Weekly Report*, August 2, 1996, 45(30), pp. 649-650.
- Chouvy, Pierre-Arnaud (2006): „Afghanistan's Opium Production in Perspective.” *The China and Eurasia Forum Quarterly*, 4:1, February 2006, pp. 21-24.
- Cliff, Andrew, Peter Haggett és Matthew Smallman-Raynor (2004): *World Atlas of Epidemic Diseases*. New York: Arnold.
- Ciuta, Felix (2010): „Conceptual Notes on Energy Security: Total or Banal Security?” *Security Dialogue*, 41:2, pp. 123-144.
- Cooper, Charles A. és Benjamin Zycher (1989): *Perceptions of NATO Burden-sharing*. Santa Monica, Ca.: The RAND Corporation.
- Cornell, Swante (2006): „The Narcotics Threat in Greater Central Asia: From Crime-Terror Nexus to State Infiltration?” *The China and Eurasia Forum Quarterly*, 4:1, February 2006, pp. 37-68.
- Cox, Robert W. (1981): „Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory.” *Millennium – Journal of International Studies*, 10: 2, 126-155.
- Crutzen, Paul (2011): „The Anthropocene: Geology by Mankind.” In: Brauch, Hans-Günther et al., eds.: *Coping with Global Environmental Change, Dis-*

- asters and Security: Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks*. Berlin: Springer, pp. 3-4.
- Daniels, John M. (2014): Celebrating a Milestonr: SSBNs Conduct 4,000 Strategic Deterrent Patrols. *Undersea Warfare – The Official Magazine of the U.S. Submarine Force*, Summer 2014, at http://www.public.navy.mil/subfor/underseawarfaremagazine/Issues/Archives/issue_55/StratDeter.html (accessed on 5 October 2016).
- Das, Onita (2013): *Environmental protection, security and armed conflict. A sustainable development perspective*. Edward Elgar: Cheltenham.
- Davenport, Kelsey (2014): „Worldwide Ballistic Missile Inventories.” Arms Control Association, *Fact Sheets and Briefs*, last updated: July 2014, at <https://www.armscontrol.org/factsheets/missiles> (accessed 18 September 2016).
- Dawson, Hannah (2013): „HIV/AIDS, the erosion of social capital and the collapse of rural livelihoods in the Nkomazi district of South Africa.” *African Journal of AIDS Research*, 12(4), pp. 185–19.
- Deets, Stephen (2009): “Constituting Interests and Identities in a Two-Level Game: Understanding the Gabčíkovo-Nagymaros Dam Conflict.” *Foreign Policy Analysis* 5, pp. 37-56.
- Diamond, Jared (1998): *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*. New York és London: W. W. Norton & Company.
- Easton, David. (1965): *A Framework for Political Analysis*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs, NJ.
- Eaton, Bryan T.; Christopher C. Broder; Deborah Middleton; Lin-Fa Wang (2006): „Hendra and Nipah: Different and Dangerous.” *Nature Reviews Microbiology* 4, pp. 23-35 (January 2006) | doi:10.1038/nrmicro1323.
- ECDC (2016): „Crimean–Congo haemorrhagic fever in Spain.” *Rapid Risk Assessment*, European Centre for Disease Prevention and Control, 8 September 2016. At <http://ecdc.europa.eu/en/publications/Publications/crimean-congo-haemorrhagic-fever-spain-risk-assessment.pdf> (letöltés: 2017. május 29.).
- EEA (1999): „Environment in the European Union at the turn of the century.” European Environment Agency, 20 June 1999. At <https://www.eea.europa.eu/publications/92-9157-202-0> (letöltés: 2017. május 20.).
- EFSA – the European Food Safety Authority (2011): „Shiga toxin-producing E. coli (STEC) O104:H4 2011 outbreaks in Europe: Taking Stock.” *EFSA Journal*, 9:10, October 2011,
- Enders, Walter és Todd Sandler (2006): *The Political Economy of Terrorism*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ewald, Paul W. (1994): *Evolution of Infectious Disease*. Oxford: Oxford University Press.
- Farrell, Theo (2002): „Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program.” *International Studies Review*, 4:1 (Spring 2002), pp. 49-72.
- Fazey, Cindy (2005): „Where have all the flowers gone? Gone to opium everyone. When will they ever learn, when will they ever learn?” *International Journal of Drug Policy*, No. 16.: pp. 104-107.
- Fearon, James D. (1994): „Ethnic War as a Commitment Problem.” Paper presented at the 1994 Annual Meetings of the American Political Science Association, New York, August 30-September 2, 1994.
- Felbab-Brown, Vanda (2005): „Afghanistan: When Counternarcotics Undermines Counterterrorism,” *The Washington Quarterly*, 28: 4, Autumn 2005, pp. 55-72.
- Felbab-Brown, Vanda (2007): The Poppy Problem. *The Washington Post – Think Tank Town*, 21 September 2007, available at <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/09/21/AR2007092101707.html> (accessed on 21 June 2008).
- Filiu, Jean-Pierre (2009): *Les neuf vies d’Al-Qaïda*. Paris: Fayard.
- Findlay, Trevor (1995): „Explaining Australasian Angst: Australia, New Zealand and French Nuclear Testing.” *Security Dialogue*, 26:4, pp. 373-381.
- Fine, Paul; Eames, Ken és David L. Heymann (2011): „Herd Immunity: A Rough Guide.” *Clinical Infectious Diseases* 52(7), pp. 911–916.
- Fiona Fleck (2003): „How SARS changed the world in less than six months.” *Bulletin of the World Health Organization*, 81(8).
- Fowkes, Freya J. I. et al. (2008): “Increased Microerythrocyte Count in Homozygous $\alpha\alpha$ -Thalassaemia Contributes to Protection against Severe Malarial Anaemia.” *PLOS Medicine*. Published: March 18, 2008, <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0050056>
- Frazier, Tom (2011): „Food and Agricultural Biosecurity.” In: Katona, Peter – John P. Sullivan – Michael D. Intriligator, eds.: *Global Biosecurity: Threats and Responses*. Routledge: London és New York, pp. 61-89.
- Freeman, Christopher (2001): „The European Security Complex – A Fait Accompli? A Critique of the Copenhagen School.” *Peacekeeping and International Relations/Maintien de la paix et Relations Internationales*, October–December, 2001, pp. 7–9.
- Friedman, Thomas (2000): *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Galtung, Johan (2004): „Violence, War, and Their Impact: On Visible and Invisible Effects of Violence.” *Polylog: Forum for Intercultural Philosophy* 5, at <https://them.polylog.org/5/fgj-en.htm> (accessed on 26 October 2016).

- Garrett, Benjamin C. (1996): „The Colorado Beetle Goes to War.” *Chemical Weapons Convention Bulletin*, no. 33 (September 1996), Historical Note no. 2, at <http://www.sussex.ac.uk/Units/spru/hsp/documents/CWCB33-Garrett.pdf> (letöltés: 2017. május 21.), pp. 2-3.
- Gesheker, Charles L. (1995): „Outbreak? AIDS, Africa, and the Medicalization of Poverty.” *Transition*, No. 67., pp. 4-14.
- Giustozzi, Antonio (2008): **Koran, Kalashnikov, Laptop: The Neo-Taliban Insurgency in Afghanistan**. Columbia University Press: New York.
- Glaser, Charles L. és Chaim Kaufmann (1998): „What is the offense-defense balance and can we measure it?” *International Security*, 22:4, pp. 44-82.
- Gleick, Peter H. és Heberger, Matthew (2014): “Water and Conflict: Events, Trends, and Analysis (2011-2012).” In: *The World’s Water: The Biennial Report on Freshwater Resources*, Volume 8, szerk.: Peter H. Gleick. Washington, D.C.: Island Press, 2014, pp. 63-82.
- Goldstone, Jack A. (2002): „Population and Security: How Demographic Change can Lead to Violent Conflict.” *Journal of International Affairs*, 56:1, pp. 3-22.
- Goss, Erica M. et al. (2014): „The Irish potato famine pathogen *Phytophthora infestans* originated in central Mexico rather than the Andes.” *PNAS*, June 17, 2014, vol. 111, no. 24, pp. 8791-8796.
- Grieco, Joseph M. (1988): „Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism.” *International Organization*, 42:3, pp. 485-507.
- Grieco, Joseph M. és G. John Ikenberry (2003): *State Power and World Markets: The International Political Economy*. New York: W.W. Norton & Co.
- GTD (2016): *The Global Terrorism Database*. The National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism, at <https://www.start.umd.edu/gtd/> (data on the Abu Nidal Organization accessed 5 October 2016).
- Gutman, Roy (2008): *How We Missed the Story: Osama bin Laden, the Taliban, and the Hijacking of Afghanistan*. Washington: United States Institute of Peace.
- Halperin, Morton – Patricia L. Small – David J. Scheffer (1992): *Self-Determination in the New World Order: Guidelines for US Policy*. Washington DC: Brookings Institution Press.
- Harari, Yuval Noah (2015): *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Vintage: London.
- Harrington, Cameron (2013): “Fluid Identities: Toward a Critical Security of Water.” Doktori értekezés, University of Western Ontario, 2013.
- Harrington, Cameron (2014): „Toward a critical water security: hydrosolidarity and emancipation.” *Canadian Foreign Policy Journal* 20, ahead of print. doi:10.1080/11926422.2013.846269.

- Harter, Thomas (2003): „Basic Concepts of Groundwater Hydrology.” *FWQP Reference Sheet 11.1 – Publication 8083*, Division of Agriculture and Natural Resources (ANR), University of California. At: <http://groundwater.ucdavis.edu/files/156562.pdf> (letöltés: 2017. május 24.).
- Hays, J. N. (2005): *Epidemics and Pandemics: Their Impacts on Human History*. ABC-CLIO, Santa Barbara, Ca. (US).
- Homer-Dixon, Thomas F. (1994): „Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases.” *International Security*, 19:1, pp. 5-40.
- Houghton, John (2009): *Global Warming – The Complete Briefing*, 4th edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hribar, Carrie (2010): *Understanding Concentrated Animal Feeding Operations and Their Impact on Communities*. National Association of Local Boards of Health: Bowling Green, Ohio (US). At https://www.cdc.gov/nceh/ehs/docs/understanding_cafos_nalboh.pdf (accessed on 24 May 2017).
- Huysmans, Jef (1998): „Security! What Do You Mean? From Concept to Thick Signifier.” *European Journal of International Relations*, 4:2, pp. 226-255.
- Ibrahim, Azeem (2009): „U.S. Aid to Pakistan – U.S. Taxpayers Have Funded Pakistani Corruption.” *Discussion Paper #2009-06*, Belfer Center for Science and International Affairs, John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
- INCB (2015): *Precursors and chemicals frequently used in the illicit manufacture of narcotic drugs and psychotropic substances*, International Narcotics Control Board, 2015. At https://www.incb.org/documents/PRECURSORS/TECHNICAL_REPORTS/2015/2015-PreAR_E.pdf (accessed on 21 October 2016).
- Interim Agreement (1972): „Interim Agreement Between The United States of America and The Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures With Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms.” United States Department of State, at <https://www.state.gov/t/isn/4795.htm> (accessed on 15 April 2017).
- Iqbal, Zaryab (2006): „Health and Human Security: The Public Health Impact of Violent Conflict.” *International Studies Quarterly* 50, pp. 631–649.
- Jelsma, Martin (2005): „Learning lessons from the Taliban opium ban,” *International Journal of Drug Policy*, No. 16.: pp. 98-103.
- Jervis, Robert (1978): „Cooperation under the security dilemma.” *World Politics*, Vol. 30, No. 2. (Jan., 1978), pp. 167-214.
- Jongerden, Joost (2010): „Dams and Politics in Turkey: Utilizing Water, Developing Conflict.” *Middle East Policy*, XVII:1, pp. 137-143.
- Kahl, Colin S. (2002): „Demographic Change, Natural Resources and Violence’ the Current Debate.” *Journal of International Affairs*, 56:1, pp. 257-282.

- Kaplan, David E. és Andrew Marshall (1996): *The Cult at the End of the World: The Incredible Story of Aum*. Hutchinson: London.
- Katona, Peter – John P. Sullivan – Michael D. Intriligator, eds. (2011): *Global Biosecurity: Threats and Responses*. Routledge: London és New York.
- Kepel, Gilles (2009): *Jihad: The Trail of Political Islam*. London: IB Tauris.
- Kimball, Anessa L. (2010): „Political survival, policy distribution, and alliance formation.” *Journal of Peace Research*, 47:4, p. 407-419.
- Kiss J. László (2002): Az „új terrorizmus”, avagy a háború metamorfózisa: a „régiből” az „új háborúig”. *Valóság*, 45:7, pp. 14:33.
- Kiss J. László (2009): *Változó utak a külpolitika elemzésében és elméletében*. Budapest: Osiris.
- Kittelsen, Sonja (2009): „Conceptualizing Biorisk: Dread Risk and the Threat of Bioterrorism in Europe.” *Security Dialogue*, 40:1, pp. 51-71.
- Koizumi, Tatsuji (2015): „Biofuels and Food Security.” *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 52, December 2015, pp. 829-841.
- Koser, Khalid (2007): *International Migration: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kouzmanov, Alexander (2005): *Biological Espionage: Special Operations of the Soviet and Russian Foreign Intelligence Services in the West*. Greenhill: London.
- Kuperman, Alan (2008): „Mitigating the Moral Hazard of Humanitarian Intervention: Lessons from Economics.” *Global Governance* 14 (2008), pp. 219-240.
- LaGrafte, Daniel (2012): „The Youth Bulge in Egypt: An Intersection of Demographics, Security, and the Arab Spring.” *Journal of Strategic Security*, 5:2, pp. 65-80.
- Levy, Barr S. és Victor W. Sidel (2008): *War and Public Health*. Oxford: Oxford University Press.
- Levy, Jack S. és Norrin M. Ripsman (2007): „The Preventive War that Never Happened: Britain, France, and the Rise of Germany in the 1930s.” *Security Studies* 16, no. 1 (January–March 2007), pp. 32–67.
- Li, Quan (2008): Foreign Direct Investment and Interstate Military Conflict. *Journal of International Affairs*, 62:1, pp. 53-66.
- Maras, Marie-Helen (2015): *Transnational Security*. CRC Press: Boca Raton, Florida.
- Marat, Erica (2006): „Impact of Drug Trade and Organized Crime on State Functioning in Kyrgyzstan and Tajikistan.” *The China and Eurasia Forum Quarterly*, 4:1, February 2006, pp. 93-112.
- Marton Péter (2008): „Global governance v. state failure.” *Perspectives: Review of International Affairs*, 16:1, pp. 85–107.

- Marton Péter (2015): „A Re-Assessment of Societal Security: A Few Thoughts on Immigration From the Perspective of International Burden-Sharing.” *Biztpol Affairs*, 3:2, pp. 10-19.
- Marton Péter (2017a): „Sok kisebb megy sokra: A relatíve kis országok koalíciós magatartása.” In: Garai Nikolett, Koncz-Kiss Júlia és Szalai Máté, szerk.: *A kisállamok lehetőségei és kihívásai a 21. században*. Budapest: Külügyi és Külgazdasági Intézet, pp. 61-79.
- Marton Péter (2017b): „Evolution in military affairs in the battlespace of Syria and Iraq.” *Corvinus Journal of International Affairs*, 2:2-3, pp. 30-41.
- Marton Péter és Szálkai Kinga (2017): „Against the Current: Deconstructing the Upstream/Downstream Binary in Hydropolitical Security Complexes.” *New Perspectives*, 25:3, pp. 1-27.
- Mearsheimer, John J. (1991): „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War.” *International Security*, Vol. 15, No. 1. (Summer, 1990), pp. 5-56.
- Mearsheimer, John J. (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. Norton: New York.
- Merrill, Christopher (2001): *Only the Nails Remain: Scenes from the Balkan Wars*. Oxford: Rowman and Littlefield.
- Meselson, Matthew et al. (1994): „The Sverdlovsk Anthrax Outbreak of 1979.” *Science* 266, pp. 1202-1208.
- Migdal, Joel S. (1988): *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton University Press: Princeton.
- Mika, Otakar J.; Helena Weissmannova-Dolezalova és Lenka Fiserova (2014): „Mass methanol poisonings in the Czech Republic.” *Toxin Reviews*, 33:3, pp. 101-106.
- Miller, Judith; Stephen Engelberg; William Broad (2002): *Baktériumháború: Biológiai fegyverek, és Amerika titkos háborúja* [Germs: Biological Weapons, and America's Secret War]. Gabo Kiadó: Budapest.
- Mussa, Michael (1984): „U.S. Macroeconomic Policy and Third World Debt.” *Cato Journal*, 4:1, 81-103.
- Nicholson, Michael (1998): „Failing states, failing systems.” Paper presented at the conference ‘Failed States and International Security: Causes, Prospects, and Consequences’. Purdue University, West Lafayette, 25-27 February 1998. Elérhető: www.ippu.purdue.edu/failed_states/1998/papers/nicholson.html (letöltés: 2013. szeptember 9.).
- Olson, Mancur, Jr. és Richard Zeckhauser (1966): *An Economic Theory of Alliances*. The RAND Corporation: Santa Monica, California.
- Palonkorpi, Mikko (É.N.M. – év nincs megadva): „Energy Security and the Regional Security Complex Theory.” Draft paper. Elérhető: <http://busieco>.

- samnet.sdu.dk/politics/nisa/papers/palonkorpi.pdf (letöltés: 2017. május 18.).
- Pantucci, Raffaello (2010): „The Tottenham Ayatollah and The Hook-Handed Cleric: An Examination of All Their Jihadi Children.” *Studies in Conflict & Terrorism* 33, pp. 226–245.
- Pantucci, Raffaello (2015): *‘We Love Death as You Love Life’: Britain’s Suburban Terrorists*. C Hurst & Co: London.
- Peoples, Columba és Nick Vaughan-Williams (2010): *Critical Security Studies: An Introduction*. Routledge: London és New York.
- Petersen, Roger D. (2001): *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Phillips, Christopher (2018): *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*. Updated edition, originally published in 2016. New Haven and London: Yale University Press.
- Piel, Frédéric B. et al. (2010): „Global distribution of the sickle cell gene and geographical confirmation of the malaria hypothesis.” *Nature Communications*, 1:104, DOI: 10.1038/ncomms1104.
- Polk, William R. (2013): „Understanding Syria: From Pre-Civil War to Post-Assad.” *The Atlantic*, 2013. december 10. Elérhető: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/understanding-syria-from-pre-civil-war-to-post-assad/281989/> (letöltés: 2017. május 19.).
- Price-Smith, Andrew T. (2009): *Contagion and Chaos: Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*. MIT Press: Cambridge, Ma. (US).
- Rabasa, Angel et al. (2007): *Ungoverned Territories: Understanding and Reducing Terrorism Risks*. RAND Corporation: Santa Monica, Ca.
- Rambaut, Andrew et al. (2008): „The genomic and epidemiological dynamics of human influenza A virus.” *Nature*, Vol 453 [29 May 2008] doi: 10.1038/nature06945.
- Reyna, Steve (2003): „Imagining Monsters: A Structural History of Warfare in Chad (1968-1990).” In: Jonathan Friedman, ed.: *Globalization, the State and Violence*. New York és Oxford (UK): Rowman and Littlefield, pp. 279-308.
- Ringsmose, Jens (2009): „Paying for Protection : Denmark’s Military Expenditure during the Cold War.” *Cooperation and Conflict*, 44:1, 73-97.
- Robinson, William és Jerry Harris (Spring 2000): „Towards a global ruling class? Globalization and the transnational capitalist class.” *Science & Society* 64, pp. 11–54.
- Roe, Paul (2005): *Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma*. Routledge: New York.

- Rogers, Peter (1997): "International River Basins: Pervasive Unidirectional Externalities." In: *The Economics of Transnational Commons*, szerk.: Partha Dasgupta, Karl-Göran Mäler és Alessandro Vercelli, pp. 35-76. Oxford: Oxford University Press.
- Rosenau, James N. (1991): *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. Princeton: Princeton University Press.
- Rubin, Barnett R. – Jake Sherman (2008): *Counter-Narcotics to Stabilize Afghanistan: The False Promise of Crop Eradication*. New York: Center on International Cooperation, February 2008, at <http://www.cic.nyu.edu/afghanistan/docs/counternarcoticsfinal.pdf> (accessed on 8 June 2008).
- RUSI Monitor (2007): „Biological weapons: attacking the food chain.” *RUSI Monitor*, 2007. november 19. At: <https://rusi.org/publication/biological-weapons-attacking-food-chain> (letöltés: 2017. május 22.).
- Russell, Colin A. et al. (2008): „The Global Circulation of Seasonal Influenza A (H3N2) Viruses.” *Science* 320: 340 (2008); doi: 10.1126/science.1154137
- Sagan, Scott D. (1996): „Why Do States Build Nuclear Weapons? Three Models in Search of a Bomb.” *International Security*, Vol. 21, No. 3. (Winter, 1996-1997), pp. 54-86.
- Sandler, Todd és Keith Hartley (1999): *The Political Economy of NATO: Past, Present, and into the 21st Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schulz, Michael (1992): "Turkey, Syria and Iraq: A Hydropolitical Security Complex." In *Hydropolitics: Conflicts over Water as a Development Constraint*, szerk.: Leif Ohlsson, pp. 91-122. London: Zed Books.
- Schulze, Anja et al. (2011): „Effects on Pulmonary Health of Neighboring Residents of Concentrated Animal Feeding Operations: Exposure Assessed Using Optimized Estimation Technique.” *Archives of Environmental & Occupational Health*, Vol. 66, No. 3, pp. 146-154.
- Schwarz, Benjamin (2013): „The Real Cuban Missile Crisis.” *The Atlantic*, January/February 2013, p. 78.
- Sivasakthivel, T. és K. K. Siva Kumar Reddy (2011): „Ozone Layer Depletion and Its Effects: A Review.” *International Journal of Environmental Science and Development*, Vol.2, No.1, February 2011, pp. 30-37.
- Sjoberg, Laura (2009): „Sanctions as War.” In: Sjoberg, Laura és Amy E. Eckert, szerk.: *Rethinking the 21st Century*. Zed Books: London, pp. 173-192.
- Sklair, Leslie (2001): *The transnational capitalist class*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Smallman-Raynor, M. R. és A. D. Cliff (2004): *War Epidemics: An Historical Geography of Infectious Diseases in Military Conflict and Civil Strife, 1850–2000*. Oxford: Oxford University Press.

- Solnit, Rebecca (2016): *Nonstop Metropolis: A New York City Atlas*. Oakland: University of California Press.
- Snyder, Glenn H. (1984): „The Security Dilemma in Alliance Politics.” *World Politics*, 36:4, pp. 461-495.
- Springborg, Robert (2011): „The Precarious Economics of Arab Springs.” *Survival*, 53:6, pp. 85-104.
- Stedman, Stephen John és Fred Tanner (2003): *Refugee Manipulation: War, Politics, and the Abuse of Human Suffering*. Washington D.C.: Brookings Institution.
- Stewart, Frances (2002): „Horizontal Inequalities: A Neglected Dimension of Development.” *Queen Elizabeth House Working Paper Series – Working Paper 81*. At <http://www3.qeh.ox.ac.uk/pdf/qehwp/qehwps81.pdf> (letöltés: 2017. május 22.).
- Taylor, John B. (2008): „The Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong.” Working paper, Global Markets Working Group – Stanford University. At <https://web.stanford.edu/~johntayl/FCPR.pdf> (letöltés: 2018. szeptember 8.)
- Tellier, Raymond (2006): „Review of Aerosol Transmission of Influenza A Virus.” *Emerging Infectious Diseases journal*, Center for Disease Control (US), Vol. 12, No. 11.
- Thies, Wallace J. (2009): *Why NATO Endures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tucker, Jonathan B. (2006): „Preventing the Misuse of Biology: Lessons from the Oversight of Smallpox Virus Research.” *International Security*, 31:2, 116-150.
- UNDESA (2014): *International Decade for Action “Water for Life” 2005-2015*. United Nations Department of Social and Economic Affairs (UNDESA).
- UNEP (2005): *The Songhua River Spill, China, December 2005*. United Nations Environment Program Field Mission Report, 2005.
- van Hollen, Cecilia (2010): „HIV/AIDS and the Gendering of Stigma in Tamil Nadu, South India.” *Culture, Medicine & Psychiatry*, 34:4, pp. 633-657.
- van Larebeke, Nik et al. (2001): „The Belgian PCB and Dioxin Incident of January–June 1999: Exposure Data and Potential Impact on Health.” *Environmental Health Perspectives*, 109:3, pp. 265-273.
- Wallensteen, Peter (2007): *Understanding Conflict Resolution*. SAGE Publications: London.
- Walt, Stephen M. (1988): „Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia.” *International Organization*, Vol. 42, No. 2 (Spring, 1988), pp. 275-316.

- Walt, Stephen M. (1991): „The Renaissance of Security Studies.” *International Studies Quarterly*, 35: 211–239.
- WDR (2012): *World Drug Report 2012*. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC).
- WHO (2014): *Antimicrobial Resistance: Global Report on Surveillance*. World Health Organization (WHO).
- WHO (2016): *Global AIDS Update*. At http://www.who.int/hiv/pub/arv/global-AIDS-update-2016_en.pdf (accessed on 24 May 2017).
- WHO Constitution (1946): *Constitution of the World Health Organization*. Available at <http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1> (last accessed: 18 April 2018).
- WHR (2002): *World Health Report 2002*. World Health Organization (WHO).
- Worth, Heather és Klara Henderson (2006): „AIDS is a tear in the social fabric of Papua New Guinea: HIV and its impact, 2005–2025.” *Health Sociology Review* 15, pp. 293–30.
- Wright, Lawrence (2006): *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11*. New York: Vintage Books.
- Zakhirova, Leila (2013): „The International Politics of Water Security in Central Asia.” *Europe-Asia Studies*, 65:10, pp. 1994–2013.
- Zartman, William I. (2001): „The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments.” *The Global Review of Ethnopolitics*, 1: 1, pp. 8–18.

EGYÉB FORRÁSOK

- AP (2016): „US to give record \$38 billion in military aid to Israel over 10 years.” The Telegraph, 2016. szeptember 14., at <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/09/14/us-to-give-record-38-billion-in-military-aid-to-israel-over-10-y/> (accessed on 2 October 2016).
- Anderson, Richard (2011): „Ivory Coast crisis: impact on the international cocoa trade.” BBC, 9 March 2011, at <http://www.bbc.com/news/business-12677418> (accessed on 15 April 2017).
- Atlantic Storm (2005): „Atlantic Storm interactive.” University of Pittsburgh Medical Center, Center for Biosecurity, at http://www.upmchealthsecurity.org/our-work/events/2005_atlantic_storm/flash/index.html (accessed on 22 May 2017).
- Barkin, Noah (2016): „Germany fears return of Turkish-Kurdish violence on its soil.” *Reuters*, 2016. április 13. Elérhető: <http://www.reuters.com/article/us-germany-turkey-kurds-idUSKCN0XA18Y> (letöltés: 2017. május 21.).

- BBC (2012): „Pakistan heart drugs: Lahore death toll reaches 100.” 2012. január 26. At <http://www.bbc.com/news/world-asia-16742832> (letöltés: 2017. május 1.).
- Bihari Dániel (2016): „Egymillió embert ölt meg a kolera Magyarországon.” *24.hu*, 2016. szeptember 14. At <http://24.hu/tudomany/2016/09/14/egymillio-embert-olt-meg-a-kolera-magyarorszagon/> (letöltés: 2017. május 23.).
- Bogdanich, Walt és Jake Hooker (2007): „From China to Panama, a Trail of Poisoned Medicine.” *The New York Times*, 2007. május 6. At <http://www.nytimes.com/2007/05/06/world/americas/06poison.html> (letöltés: 2017. május 20.).
- Carter, Shan és Amanda Cox (2011): „One 9/11 Tally: \$3.3 Trillion.” *The New York Times*, 2011. szeptember 8. At <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/interactive/2011/09/08/us/sept-11-reckoning/cost-graphic.html?hp> (letöltés: 2018. november 2.).
- CNN (2001): „Malta at center of Lockerbie case.” CNN, 2001. január 31. At <http://edition.cnn.com/2001/WORLD/europe/01/31/lockerbie.malta/index.html> (letöltés: 2017. május 14.).
- Curry, Andrew (2016): „Chemical Weapons Dumped in the Ocean After World War II Could Threaten Waters Worldwide.” *Smithsonian Magazine*, 2016. november 11. At <http://www.smithsonianmag.com/science-nature/decaying-weapons-world-war-ii-threaten-waters-worldwide-180961046/> (letöltés: 2017. május 24.).
- DEFRA (2009): „BSE: Disease control & eradication - Causes of BSE.” Department for Environment, Food and Rural Affairs (UK government), page last reviewed on 4 June 2009, at <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130123162956/http://www.defra.gov.uk/animalh/bse/controls-eradication/causes.html> (letöltés: 2017. május 23.).
- DePillis, Lydia – Kulwant Saluja – Denise Lu (2015): „A visual guide to 75 years of major refugee crises around the world.” *The Washington Post*, 21 December 2015, at <https://www.washingtonpost.com/graphics/world/historical-migrant-crisis/> (accessed on 23 October 2016).
- Deutsche Welle (2005): „The Environmental Hazards of Making Snow.” *Deutsche Welle*, 2005. január 12. At <http://www.dw.com/en/the-environmental-hazards-of-making-snow/a-438613> (letöltés: 2017. május 24.).
- Guardian (2000): „What really happened on Flight 103?”, 2000. február 27., at <https://www.theguardian.com/uk/2000/feb/27/lockerbie.life1> (accessed 3 September 2016).
- Economist (2014): „The slumps that shaped modern finance.” *The Economist*, 2014. április 12. At <http://www.economist.com/news/essays/21600451->

- finance-not-merely-prone-crises-it-shaped-them-five-historical-crises-show-how-aspects-today-s-fina (letöltés: 2017. május 21.).
- Economist (2015): „Commodity dependency: A risky state.” *The Economist Data Team*, 2015. augusztus 12., at <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/08/commodity-dependency> (accessed on 5 October 2016).
- Economy, Elizabeth C. (2013): “China’s Water Pollution Crisis.” *The Diplomat*, 2013. január 22. At <http://thediplomat.com/2013/01/forget-air-pollution-chinas-has-a-water-problem/> (letöltés: 2017. május 25.).
- Farkas István et al. “Jeges ár.” [“Icy Floods,” a documentary] Magyar Híradó és Dokumentum Filmgyár, 1956. At <http://www.youtube.com/watch?v=yUmvcWN9PGE> (letöltés: 2014. március 5.).
- Gates, Bill (2014): „The Deadliest Animal in the World.” Gates Notes (blog), 2014. április 25. At: <https://www.gatesnotes.com/Health/Most-Lethal-Animal-Mosquito-Week> (letöltés: 2017. május 24.).
- Guide 2 Dubai (2016): „Dubai Population and Nationalities.” 2016. március 2. At <https://www.guide2dubai.com/visiting/tourist-information/uae-population> (letöltés: 2017. május 24.).
- HM (2008): „Összefoglaló az afganisztáni biztonsági helyzetről”. Honvédelmi Minisztérium, 2008. július 23. At: http://www.hm.gov.hu/honvedseg/mis-sziok/osszefoglalo_az_afganisztani_biztonsagi_helyzetrol (letöltés: 2008. augusztus 30.).
- Kaufman, Marc (2000): „Worries Rise Over Antibiotics in Amino Acid Feed.” *The Washington Post*, 2000. március 17., at <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/WPcap/2000-03/17/071r-031700-idx.html> (letöltés: 2017. május 22.).
- Kirchick, James (2012): „Mocking Justice in Norway: The Breivik Trial Targets Contrarian Intellectuals.” *World Affairs Journal*, September/October 2012. Elérhető: <http://www.worldaffairsjournal.org/article/mocking-justice-norway-breivik-trial-targets-contrarian-intellectuals> (letöltés: 2017. május 18.).
- KSH (2015): „Magyarországra érkezett menedékkérők és a nemzetközi védelemben részesülők száma (2000–)”. Központi Statisztikai Hivatal, at http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnvn003.html (accessed 5 October 2016).
- Keen, Florence (2014): „Where Heroin Falls, Fentanyl Rises in Estonia,” *Talking Drugs*, 10 June 2014, at <http://www.talkingdrugs.org/tracking-fentanyls-rise-in-estonia> (accessed on 19 October 2016).
- Lewis, Mark (2013): „Why Europe’s Healthiest Economy Has Its Worst Drug Problem.” *Time*, 21 January 2013, at <http://world.time.com/2013/01/21/>

- why-europes-healthiest-economy-has-its-worst-drug-problem/ (accessed on 19 October 2016).
- Maxmen, Amy (2015): „Frontline health workers were sidelined in \$3.3bn fight against Ebola.” *Newsweek*, 2015. május 19. At <http://europe.newsweek.com/frontline-health-workers-were-sidelined-3-3bn-fight-against-ebola-327485> (letöltés: 2017. május 24.).
- MKS (2008): „Magyarország külkapcsolati stratégiája”. 1012/2008. (III. 4.) Korm. határozat. At <https://ec.europa.eu/migrant-integration/index.cfm?action=media.download&uuid=29F08F0E-F497-1787-DEDA8665583F5806> (accessed 9 October 2016).
- NBS (2004): „A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiája”. 2073/2004. (III. 31.) Korm. Határozat. At http://www.mfa.gov.hu/NR/ronlyres/OAA54AD7-0954-4770-A092-F4C5A05CB54A/0/bizt_pol_hu.pdf (accessed 8 October 2016).
- Nichols, Michelle (2007): „Internet is “the new Afghanistan”: NY police commissioner,” *Reuters*, 15 August 2007, at <http://www.reuters.com/article/us-security-newyork-internet-idUSN1524872020070815> (accessed 19 October 2016).
- Pecquet, Julian (2016): „What happened to billions in US military aid to Egypt?” *Al-Monitor*, 2016. május 12., at <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/05/egypt-us-military-aid.html> (accessed 4 October 2016).
- Rimmer, Monica (2018): „How smallpox claimed its final victim.” *BBC*, 2018. augusztus 10. At: <https://www.bbc.com/news/uk-england-birmingham-45101091> (letöltés: 2018. szeptember 9.).
- Rodian, Justine (2017): „How data can help fight the deadly consequences of counterfeit pharmaceuticals.” *Stibo Systems blog*, 2017. január 24. At: <http://blog.stibosystems.com/how-data-can-help-fight-the-deadly-consequences-of-counterfeit-pharmaceuticals> (letöltés: 2017. május 22.).
- Timberg, Craig (2006): „How AIDS in Africa was overstated.” *The Washington Post*, 2006. április 6. At: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/04/05/AR2006040502517.html> (letöltés: 2017. május 22.).
- Sambira, Jocelyne (2013): „Counterfeit drugs raise Africa's temperature.” United Nations – *Africa Renewal* magazine, 2013. május. At <http://www.un.org/africarenewal/magazine/may-2013/counterfeit-drugs-raise-africa%E2%80%99s-temperature> (letöltés: 2017. május 21.).
- Simons, Marlise (2003): „Discarded War Munitions Leach Poisons Into the Baltic.” *The New York Times*, 2003. június 20. At <http://www.nytimes.com/2003/06/20/world/discarded-war-munitions-leach-poisons-into-the-baltic.html> (letöltés: 2017. május 24.).

Yusufzai, Ashfaq (2007): „Pakistan polio case in Australia.” *BBC*, 30 July 2007, at http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/6922991.stm (accessed 22 October 2016).

Whitaker, Brian (2004): „Fuelling the status quo.” *BBC*, 2004. április 5. At: <https://www.theguardian.com/world/2004/apr/05/worlddispatch.oil> (letöltés: 2018. szeptember 5.).

Biztonsági komplexumok

Ebben a rövid monográfiában a biztonsági tanulmányok alapvető fogalmainak bemutatása és jelentős újragondolása olvasható. A kötet célja a biztonság empirikus elemzéséhez megfelelő alapokat teremteni: új fogalmi keretek kialakítása, az alkalmazható módszerek megjelölése, és a mindezekre tekintettel átformált kutatási napirend megfogalmazása révén. A szerző ezt szem előtt tartva vezeti be a „kérdésspecifikus biztonsági komplexumok” fogalmát mint alternatív értelmezési keretet a biztonsági tanulmányok egésze számára, meghaladva a „biztonsági komplexumok” hagyományos megközelítését, elszakadva annak államcentrikusságától, katonai fókuszától és a térbeliség regionalitásként történő értelmezéséhez való ragaszkodásától. Sor kerül a fogalom részletes kidolgozására és operacionalizálására, majd ezt követően négy nagyobb kérdésterület esetében specifikus biztonsági komplexumok azonosítására és bemutatására: a közegészségügyi, a környezeti, a társadalmi és a gazdasági biztonság területén. Kiemelt figyelmet kap ezek közül – a kidolgozott fogalomrendszer alkalmazásának alapos és részletes szemléltetése végett – a közegészségügyi biztonság kérdésköre.